

GDAŃSKIE STUDIA AZJI WSCHODNIEJ

ZESZYT 29
2026

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Gdańskiego

GDAŃSKIE STUDIA AZJI WSCHODNIEJ

ZESZYT 29
2026

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Gdańskiego

Rada Naukowa

prof. dr hab. Ewa Oziewicz (przewodnicząca), prof. dr hab. Bogdan Góralczyk, prof. dr hab. Leszek Leszczyński,
prof. dr hab. Kamil Zeidler, dr hab. Beata Bochorodycz, prof. UAM, dr hab. Marcin Jacoby, prof. SWPS UH,
dr hab. Anna Król, prof. ASP, dr hab. Mateusz Stepień, prof. UJ, prof. dr Jihon Kim (Korea),
prof. dr Sungeun Choi (Korea), prof. dr Zhao Gang (Chiny), prof. dr Emiko Kakiuchi (Japonia),
prof. dr Toshiyuki Kono (Japonia), prof. dr Wu Lan (Chiny), prof. dr Yinhui Mao (Chiny), prof. dr Koji Morita (Japonia),
prof. dr Ren Yatsunami (Japonia), dr Yuki Horie

Redaktor naczelny
dr Jacek Splisgart

Sekretarz redakcji
mgr Paulina Andrzejczak

Adres redakcji
Centrum Studiów Azji Wschodniej Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Bażyńskiego 1a, 80-309 Gdańsk
www.csaw.ug.edu.pl

Redakcja i korekta
Agnieszka Kolwzan

Proofreading streszczeń w języku angielskim
David Malcolm

Proofreading tekstu w języku angielskim i tłumaczenie streszczeń
Joanna Miler-Cassino

Skład i łamanie
Maksymilian Biniakiewicz

Projekt okładki i strony tytułowej
Andrzej Taranek

Na okładce obraz autorstwa Edwarda Kajdańskiego,
Euryale Gordona, euryales (Euryale ferox), kien xue (qianshi)
z *Księgi chińskich receptur* Michała Boyma, 2005, 50 × 35cm

Publikacja sfinansowana przez: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Gdańskiego,
Zakład Kultury i Języków Azji Wschodniej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego
oraz Centrum Studiów Azji Wschodniej Uniwersytetu Gdańskiego

Czasopismo znajduje się na liście czasopism naukowych
Ministerstwa Edukacji i Nauki (40 punktów)

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2026

ISSN 2353-8724 (wersja elektroniczna)

Wersja elektroniczna jest wersją pierwotną czasopisma

Wersja elektroniczna jest dostępna na stronie: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/GSAW>

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: <https://wydawnictwo.ug.edu.pl/ksiegarnia-online/>

SPIS TREŚCI

Mgr Martyna Szoja, Uniwersytet Duisburg-Essen Local memory, global norms Hiroshima Peace Promotion Division and 80 years of advocacy for a nuclear-free world	7
Mgr Emilia Wąjs, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Reżim emocjonalny a twórczość Yosano Akiko	16
Dr Alicja Betka, Uniwersytet Wrocławski Wspólne elementy indyjskiej i japońskiej demonologii. Niejednoznaczność moralna indyjskich jakszów (<i>yakṣa</i>) i japońskich <i>oni</i>	36
Dr Maciej Szatkowski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Mgr Laura Żary, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu Kwiat naszej przyjaźni – obraz Chińskiej Republiki Ludowej w miesięczniku „Chiny” (1959–1963)	48
Mgr Katarzyna Orłowska, Uniwersytet Gdański „Bo Polak i Chińczyk to jedna rodzina”? Wizerunek Chin i Chińczyków we współczesnym kinie polskim	64
Dr Barbara Maj-Malinowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Tłumaczenie koreańskich form adresatywnych stosowanych w środowisku zawodowym na języki polski i niemiecki w podpisach seriali południowokoreańskich – analiza trudności tłumaczeniowych na styku kultur i języków	80
Mgr Oliwia Wójcik, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie Fani na szlaku turystycznym BTS	96
Lic. Paulina Wysocka, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Krew, krzyk i patriarchy. Ewolucja postaci kobiecych w południowokoreańskich zombie horrorach	110
Dr Iwona Ryniak-Olszanka, Uniwersytet Warszawski Zasada nieingerencji a legitymizacja rządów junty wojskowej w Mjanmie	124

Mgr Paulina Urban, Uniwersytet w Białymstoku	
Wybrane instytucjonalno-organizacyjne formy integracji w Azji Wschodniej . . .	148

PRÓBY STUDENCKIE

Szymon Gumowski, Uniwersytet Gdański	
Współczesna debata o karze śmierci w Japonii – argumenty na rzecz polityki retencjonistycznej	166

TABLE OF CONTENTS

Martyna Szoja, MA, University of Duisburg-Essen Local memory, global norms Hiroshima Peace Promotion Division and 80 years of advocacy for a nuclear-free world	7
Emilia Wajs, MA, Nicolaus Copernicus University in Toruń The emotional regime and the works of Yosano Akiko	16
Alicja Betka, PhD, University of Wrocław Common elements of Indian and Japanese demonology: The moral ambiguity of Indian Yakshas (<i>Yakṣa</i>) and Japanese <i>Omi</i>	36
Maciej Szatkowski, PhD, Nicolaus Copernicus University in Toruń Laura Żary, MA, Adam Mickiewicz University, Poznań The flower of our friendship: The image of the people's Republic of China in the <i>Chiny</i> monthly (1959–1963)	48
Katarzyna Orłowska, MA, University of Gdańsk “Are Poles and Chinese are one family”? The portrayal of China and the Chinese in contemporary Polish cinema	64
Barbara Maj-Malinowska, PhD, Jan Kochanowski University in Kielce The translation of Korean address forms used in professional settings in Polish and German in South Korean TV series subtitles: An analysis of translation difficulties at the intersection of cultures and languages	80
Oliwia Wójcik, MA, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin Fans on the BTS tourist trail	96
Paulina Wysocka, BA, Adam Mickiewicz University, Poznań Blood, scream, and patriarchy: The feminist evolution of female characters in South Korean zombie cinema	110
Iwona Ryniak-Olszanka, PhD, University of Warsaw The principle of non-interference and the legitimation of the military junta's rule in Myanmar	124

Paulina Urban, MA, University of Białystok	
Selected institutional and organizational forms of integration in East Asia	148

STUDENTS ATTEMPTS

Szymon Gumowski, University of Gdańsk	
The current debate on the death penalty in Japan: Arguments in favor of a retentionist policy	166

MARTYNA SZOJA*

LOCAL MEMORY, GLOBAL NORMS
HIROSHIMA PEACE PROMOTION DIVISION
AND 80 YEARS OF ADVOCACY
FOR A NUCLEAR-FREE WORLD

1. Introduction

The year 2025 marked the 80th anniversary of the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki – an event that continues to shape global consciousness around nuclear disarmament and peace. Since 1945, the City of Hiroshima has undertaken extensive efforts to commemorate this tragedy and advocate for a world free from nuclear weapons. This interview offers a detailed look into Hiroshima’s Peace Promotion Division, highlighting its priorities, history, and ongoing initiatives. It explores the city’s leadership in nuclear non-proliferation, its collaboration with both domestic and international partners, and the evolving role of “peace tourism” in engaging younger generations, and includes reflections on the 2024 Nihon Hidankyō Nobel Peace Prize. In a time of rising nuclear tensions and uncertainty around global disarmament, this contribution highlights the continued importance of Hiroshima’s message and the need to support survivor voices and local efforts for peace.

As both a symbol of resilience and a living advocate for disarmament, Hiroshima continues to transform memory into political agency. The Hiroshima Peace Promotion Division plays a crucial role in advancing these efforts, both within Japan and on the international stage.

Marking the 80th anniversary of the atomic bombings, the following interview provides a detailed institutional overview of Hiroshima’s contemporary peace efforts from legacy preservation and peace tourism to international advocacy and digital innovation. This perspective complements existing studies of how cities navigate collective trauma and engage in transnational norm-building, and the conversation

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.01>

* ORCID: 0009-0008-4547-5014

itself resonates with the literature on memory politics and the topic of traumatized cities and their recovery – influential in shaping transnational norms.¹

Hiroshima is not merely a passive symbol of past violence. It is an active agent in the global discourse on nuclear weapons, engaging in what scholars like Martha Finnemore and Kathryn Sikkink term “norm entrepreneurship.”² The term *hibakusha* includes all people affected by nuclear radiation, victims of nuclear testing (like in the Marshall Islands), accidents (Chernobyl, Fukushima), and production, recognizing their often-overlooked suffering and promoting a broader understanding of nuclear harm beyond the original bombings. It is a call for international recognition of these “invisible victims.”³ This broader framing of nuclear victimhood reinforces Hiroshima’s shift from local memory to global moral leadership. The city’s Peace Promotion Division, through programs like Mayors for Peace, exemplifies how subnational actors participate in international norm-building and diplomacy, a trend increasingly recognized in global governance studies.⁴

Moreover, Hiroshima’s emphasis on intergenerational memory transmission and the development of tools such as virtual *hibakusha* testimonies contribute to debates on digital memory and the future of historical witnessing in post-survivor societies.⁵ These initiatives intersect with scholarship on peace education, especially in post-conflict or memory-laden contexts, where the preservation of narrative authenticity and emotional engagement remains crucial, e.g. in the museums.⁶

¹ See: *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, eds. A.B. de Brito, C.G. Enríquez, P. Aguilar, Oxford University Press, New York 2001; J. Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2003; J. Kubik, M. Bernhard, *A Theory of the Politics of Memory* [in:] *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, eds. J. Kubik, M. Bernhard, Oxford University Press, New York 2014, pp. 7–37; L.E. Hein, M. Selden, *Living with the Bomb: American and Japanese Cultural Conflicts in the Nuclear Age*, Routledge, New York 2015; *The Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*, eds. L.J. Vale, T.J. Campanella, Oxford University Press, New York 2005; J. Corburn, *Cities for Life: How Communities Can Recover from Trauma and Rebuild for Health*, Island Press, Washington 2021.

² See: M. Finnemore, K. Sikkink, *International Norm Dynamics and Political Change*, “International Organization” 1998, vol. 52(4), pp. 887–917.

³ See: R.A. Jacobs, *Nuclear Bodies: The Global Hibakusha*, Yale University Press, New Haven, London 2022.

⁴ See: M. Acuto, *Global Cities, Governance and Diplomacy: The Urban Link*, Routledge, New York 2013; R. Tavares, *Paradiplomacy: Cities and States as Global Players*, Oxford University Press, New York 2016.

⁵ The topic has been explored by Andrew Hoskins: *Digital Memory Studies: Media Past in Transition*, Routledge, New York 2018, and by Ellen Rutten, Julie Fedor, and Vera Zvereva, who focused their research on post-Soviet states, *Memory, Conflict and New Media: Web Wars in Post-Socialist States*, Routledge, New York 2013.

⁶ See: M. Bajaj, “Critical” Peace Education [in:] *Encyclopedia of Peace Education*, ed. M. Bajaj, Information Age Publishing, Charlotte 2008, pp. 135–147; M. Bajaj, E.J. Brantmeier, *The Politics, Praxis, and Possibilities of Critical Peace Education*, “Journal of Peace Education” 2011, vol. 8(3),

The following interview with Mr. Hasebe also enriches our understanding of how local-level peacebuilding can intersect with national and international nuclear policy. Hiroshima's persistent calls for Japan to engage more fully with the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW) underscore ongoing tensions between national security paradigms and humanitarian disarmament logics,⁷ present especially now, with Sanae Takaichi as the new Prime Minister of Japan.

In capturing the work of a municipal peace office, this interview demonstrates how subnational diplomacy, memory preservation, and civic activism converge to sustain nuclear disarmament norms. In doing so, it provides a rich empirical case for research on cities as normative agents, the politics of memory, and the cultural foundations of global nuclear disarmament efforts.

2. Interview

Ryoji HASEBE (RH) is currently the assistant director of the Peace Promotion Division at Hiroshima City. Mr. Hasebe worked at the Ministry of Foreign Affairs of Japan from 2020 to 2022, on secondment from Hiroshima City.

Martyna SZOJA (MS) is a PhD candidate at the University of Duisburg-Essen. From January until March 2025 she was a visiting researcher at the Hiroshima Peace Institute, conducting comparative research on Chinese and Japanese nuclear non-proliferation policies.

The interview was conducted in Hiroshima on 26th February 2025.

MS: The Peace Promotion Division is a powerful institution in the City of Hiroshima. What are its priorities and milestones, and how do you perceive your role in promoting peace within Japan and internationally?

RH: There are three pillars of the main goals for the Peace Promotion Division in Hiroshima City. First, we promote initiatives for the abolition of nuclear weapons, such as our Promoting Peace through Welcoming Visitors program and the activities of Mayors for Peace. Second, we raise peace awareness through events, such as those held during the Culture of Peace Month to promote the Culture of Peace.

pp. 221–224; S. Sugimoto, *Digital Archives and Metadata as Critical Infrastructure to Keep Community Memory Safe for the Future: Lessons from Japanese Activities*, “Archives and Manuscripts” 2014, vol. 42(1), pp. 61–72; P. van den Dungen, K. Yamane, *Peace Education Through Peace Museums*, “Journal of Peace Education” 2015, vol. 12(3), pp. 213–222; M. Zembylas, Z. Bekerman, *Peace Education in the Present: Dismantling and Reconstructing Some Fundamental Theoretical Premises*, “Journal of Peace Education” 2013, vol. 10(2), pp. 197–214.

⁷ See: A. Kmentt, *The Humanitarian Initiative and the TPNW 1*, “Policy Brief” 2021, no. 104, pp. 15–24; T. Sauer, J. Pretorius, *Nuclear Weapons and the Humanitarian Approach*, “Global Change, Peace & Security” 2014, vol. 26(3), pp. 233–250.

Third, we convey the realities of an atomic bombing to future generations through policies, such as training official A-bomb Legacy Successors and preserving atomic-bombed buildings and trees.

When it comes to milestones, we call on people around the world, including political leaders of nuclear-weapon states, to visit our city, experience the realities of an atomic bombing, and share in the wish for peace, thus urging them to work for the abolition of nuclear weapons. We also invite international conferences to be held here in Hiroshima. Many policymakers, national government representatives, and officials of international organizations have visited our city, including then-sitting US President Barack Obama in 2016 and Pope Francis in 2019, who spread powerful messages of peace from the atomic-bombed city, exerting great influence around the world. In May 2023, the G7 Hiroshima Summit was held in our city. The visits of these leaders may be said to be the milestones for our division.

And about our role – the City of Hiroshima is the first city in the world to experience an atomic bombing in war. Our *hibakusha* – atomic bomb survivors – experienced horrors of the bombing, and their will for peace is why our city continues to strive for the peaceful coexistence and prosperity of all humanity, as well as the realization of a truly peaceful world. The mayor of Hiroshima, as the president of Mayors for Peace – an international non-governmental organization, attends meetings of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons as well as the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. In these meetings, the mayor conveys the realities of an atomic bombing, the plea of the *hibakusha*, and calls for tangible measures to advance nuclear disarmament, to representatives and political leaders of various countries.

MS: I've attended lectures of the A-bomb Legacy Successors at the Hiroshima Peace Memorial Museum. The *hibakusha* testimonies I heard there impressed me greatly. Is the A-bomb Legacy Successors training provided by the Hiroshima Peace Promotion Division?

RH: Yes, our Peace Promotion Division offers a two-year training program to those who want to become Successors. After they complete their training, our Office certifies them as official Successors.

MS: Is Hiroshima advancing national policy on nuclear disarmament as well?

RH: Yes. The City of Hiroshima maintains that the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons is complementary with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, which the Japanese government takes as a cornerstone of nuclear disarmament and non-proliferation. Therefore, each year we make a request to the Japanese government, urging it to participate in meetings of the State Parties to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons as an observer, and ratify the treaty as soon as possible.

Hiroshima City opposes any nuclear tests leading to the development of nuclear weapons and makes protest to any country that conducts any kind of nuclear testing, including subcritical nuclear tests. We started protesting in response to the French hydrogen bomb test on 9th November 1968, and there have been 615 protests against nuclear tests to date. Although banning nuclear tests does not directly lead to nuclear disarmament, it will make a development of new nuclear weapons and improving their performance more difficult. As such, it is a starting point for nuclear disarmament. Japan also supports the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty coming into force.

Since the United States conducted the first atomic bomb test in history on 16th July 1945, more than 2,000 nuclear tests have been conducted. So far, we have made protests to the United States 248 times, Russia 188 times, France 118 times, China 30 times, the UK 19 times, India 3 times, Pakistan twice, and North Korea – 7 times.

The US plans to conduct a subcritical nuclear test this April.⁸ We must protest against it.

MS: Could you elaborate on the collaboration of your division with both Japanese and international partners?

RH: Through the initiatives of the Mayors for Peace program, the city collaborates with other local governments in Japan and other countries as well as with international organizations to promote the culture of peace. For example, we distribute seeds or seedlings from atomic-bombed trees to our member cities which show interest. The trees survived the bombings of Hiroshima and Nagasaki, and although

⁸ As of 7th December 2025, no public information had been released regarding the execution of the planned subcritical nuclear test. According to Sarah Salem, the test – code-named Nob Hill – was scheduled to take place in April 2025. It is the second in the three-part Nimble series. The first experiment, code-named Twin Peaks, was conducted on 14th May 2024 by the U.S. Department of Energy’s National Nuclear Security Administration (NNSA) at the Principal Underground Laboratory for Subcritical Experimentation (PULSE), located at the Nevada National Security Site (NNSS). PULSE is the only facility in the United States where scientists conduct subcritical and physics experiments using weapons-grade plutonium to gather technical data about the nuclear weapons stockpile. According to Tim Beller, the subcritical experiments test director for Lawrence Livermore National Laboratory and director for Nob Hill, Mission Hills, the third and final planned experiment in the Nimble series, is scheduled to take place a “couple years out.” For more, see: S. Salem, *Next Subcritical Experiment at PULSE Slated for Spring 2025, Test Site Officials Says*, “Exchange Monitor,” 20.12.2024, <https://www.exchangemonitor.com/next-subcritical-experiment-at-pulse-slated-for-spring-2025-test-site-officials-says-2/> (access: 5.05.2025); *Principal Underground Laboratory for Subcritical Experimentation (PULSE)*, NNSS, <https://nss.gov/mission/stockpile-stewardship-program/u1a-complex/> (access: 6.02.2026); *NNSA Completes Subcritical Experiment at PULSE Facility in Nevada*, U.S. Department of Energy, 16.05.2024, <https://www.energy.gov/nnsa/articles/nnsa-completes-subcritical-experiment-pulse-facility-nevada> (access: 6.02.2026).

they lost their branches and leaves, they sprouted again the following year and gave hope for living to the people of these two cities. The aim of this initiative is to have these trees planted in public places and cared for by the community as a symbol of peace, conveying the tragedies of Hiroshima and Nagasaki and contributing to the promotion of peace. Another example is the Children's Art Competition "Peaceful Towns." This competition aims to encourage children aged 6 to 15 to think about what peace means to them.

MS: How does the mission of Hiroshima resonate with the peace-promotion efforts of other cities in Japan, and how do you see Hiroshima uniquely positioned in this context?

RH: Every year, hundreds of thousands of visitors from Japan and overseas come to visit Hiroshima, to learn the realities of an atomic bombing. Among them, there are many students from all over Japan. Their visit to Hiroshima will deepen the understanding of what they have learned in school on peace and atomic bombings.

Every year, the City of Hiroshima holds the Peace Memorial Ceremony to console the souls of those lost to the atomic bombing, as well as to pray for the realization of lasting world peace. In order to encourage more students from other areas to attend the ceremony, starting from next fiscal year, our city will offer support for traveling expenses to the municipalities sending students to attend the ceremony. Aside from attending the Peace Memorial Ceremony, students will also talk with atomic bomb survivors, and gather with other students from all over Japan to have discussions and presentations about peace.

Furthermore, our city currently sends survivors of atomic bombings or A-bomb Legacy Successors to schools in other areas to give testimonies on the atomic bombing to their students, and pass the memories to the next generation. We also facilitate cities in Japan to hold special exhibitions concerning atomic bombings.

As the first city in the world to experience an atomic bombing in war, Hiroshima bears the mission of conveying the consequences of the use of nuclear weapons. By working with other cities, we will continue our efforts to appeal for the abolition of nuclear weapons and realization of lasting world peace through preserving, disseminating, and conveying the realities of an atomic bombing.

MS: Is there a city Hiroshima collaborates with the most in this aspect? Nagasaki, perhaps?

RH: Yes. And besides Nagasaki, every year we hold a conference of Mayors for Peace member cities in Japan. This year it was held in the Musashino City in the Tokyo Metropolis. Of course, Nagasaki and Hiroshima collaborate, as they both suffered as a result of atomic bombings. However, there are other cities in Japan which suffered from conventional air raids. They also make many efforts for peace.

MS: The 2024 Nobel Peace Prize was given to Nihon Hidankyō – a Japanese grassroots organization of atomic bomb survivors from Hiroshima and Nagasaki, dedicated to nuclear abolition. Now, in the Hiroshima Peace Memorial Museum, there is a special exhibition devoted to Hidankyō. What are the engagements between this organization and the Hiroshima Peace Promotion Division?

RH: The Mayors for Peace program contributes to Nihon Hidankyō's work by collecting signatures and calling for the signing of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, among other things. That's one of the examples of our collaboration. Next week, a member of Nihon Hidankyō will come to Hiroshima to meet with the mayor. We also organized a public viewing of the Nobel Peace Prize ceremony this year.

MS: We mentioned that millions of tourists come to Hiroshima to better understand the consequences of the atomic bombing and to hear the stories of the *hibakusha*. "Peace tourism" is certainly well-developed in the city. But perhaps it is challenging to keep it engaging for the younger generations?

RH: Our city is promoting "peace tourism" to encourage people to visit the bombing remnants around Hiroshima, to deepen their understanding of people's life before the bombing and of the process of rebuilding, as well as to inspire them to think about the meaning of peace. The secretariat located in the city hall promotes "peace tourism" by holding a photo contest on Instagram, where users can submit photos of sites relevant to peace or of scenes from everyday life when they feel at peace. So far, every stage of the contest has had approximately 4,000 submissions. This contest spreads the message about "peace tourism" especially among the young generation, and offers an opportunity to ponder what peace means for them.

In the near future, there will no longer be any *hibakusha* left. With this future in mind, establishing a new way to pass down their experiences in their absence, as well as accurately and reliably conveying the words of the *hibakusha* and their will for peace to the next generation, is our city's responsibility. As we are aware that this is a pressing issue, we carry out initiatives to pass down the *hibakusha* experience using digital technology, including AI and virtual reality, as part of our program for the 80th anniversary of the atomic bombing.

Specifically, we are developing a *Hibakusha* Testimony Simulator that will allow users to have a virtual conversation with the *hibakusha* by making use of their actual voices and video footage. We are also promoting the use of VR goggles that allow users to virtually experience the horrors of the bombing, as well as the beauty of Hiroshima today.

Disclosure statement

The author declares no competing interests.

References

- Acuto M., *Global Cities, Governance and Diplomacy: The Urban Link*, Routledge, New York 2013.
- Bajaj M., "Critical" Peace Education [in:] *Encyclopedia of Peace Education*, ed. M. Bajaj, Information Age Publishing, Charlotte 2008, pp. 135–147.
- Bajaj M., Brantmeier E.J., *The Politics, Praxis, and Possibilities of Critical Peace Education*, "Journal of Peace Education" 2011, vol. 8(3), pp. 221–224.
- Brito A.B. de, Enríquez C.G., Aguilar P. (eds.), *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, Oxford University Press, New York 2001.
- Corburn J., *Cities for Life: How Communities Can Recover from Trauma and Rebuild for Health*, Island Press, Washington 2021.
- Edkins J., *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Finnemore M., Sikkink K., *International Norm Dynamics and Political Change*, "International Organization" 1998, vol. 52(4), pp. 887–917.
- Hein L.E., Selden M., *Living with the Bomb: American and Japanese Cultural Conflicts in the Nuclear Age*, Routledge, New York 2015.
- Hoskins A., *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*, Routledge, New York 2018.
- Jacobs R.A., *Nuclear Bodies: The Global Hibakusha*, Yale University Press, New Haven, London 2022.
- Kmentt A., *The Humanitarian Initiative and the TPNW 1*, "Policy Brief" 2021, no. 104, pp. 15–24.
- Kubik J., Bernhard M., *A Theory of the Politics of Memory* [in:] *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, eds. J. Kubik, M. Bernhard, Oxford University Press, New York 2014, pp. 7–37.
- NNSA Completes Subcritical Experiment at PULSE Facility in Nevada, U.S. Department of Energy, 16.05.2024, <https://www.energy.gov/nnsa/articles/nnsa-completes-subcritical-experiment-pulse-facility-nevada> (access: 6.02.2026).
- Principal Underground Laboratory for Subcritical Experimentation (PULSE), NNSS, <https://nns.gov/mission/stockpile-stewardship-program/u1a-complex/> (access: 6.02.2026).
- Rutten E., Fedor J., Zvereva V., *Memory, Conflict and New Media: Web Wars in Post-Socialist States*, Routledge, New York 2013.
- Saito H., *Reiterated Commemoration: Hiroshima as National Trauma*, "Sociological Theory" 2006, vol. 24(4), pp. 353–376.
- Salem S., *Next Subcritical Experiment at PULSE Slated for Spring 2025, Test Site Officials Says*, "Exchange Monitor," 20.12.2024, <https://www.exchangemonitor.com/next-subcritical-experiment-at-pulse-slated-for-spring-2025-test-site-officials-says-2/> (access: 5.05.2025).
- Sauer T., Pretorius J., *Nuclear Weapons and the Humanitarian Approach*, "Global Change, Peace & Security" 2014, vol. 26(3), pp. 233–250.
- Sugimoto S., *Digital Archives and Metadata as Critical Infrastructure to Keep Community Memory Safe for the Future: Lessons from Japanese Activities*, "Archives and Manuscripts" 2014, vol. 42(1), pp. 61–72.
- Tavares R., *Paradiplomacy: Cities and States as Global Players*, Oxford University Press, New York 2016.
- Vale L.J., Campanella T.J. (eds.), *The Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*, Oxford University Press, New York 2005.
- Van den Dungen P., Yamane K., *Peace Education Through Peace Museums*, "Journal of Peace Education" 2015, vol. 12(3), pp. 213–222.
- Zembylas M., Bekerman Z., *Peace Education in the Present: Dismantling and Reconstructing Some Fundamental Theoretical Premises*, "Journal of Peace Education" 2013, vol. 10(2), pp. 197–214.

STRESZCZENIE

LOKALNA PAMIĘĆ, GLOBALNE NORMY. DZIAŁ PROMOCJI POKOJU W HIROSZIMIE I 80 LAT DZIAŁALNOŚCI NA RZECZ ŚWIATA BEZ BRONI NUKLEARNEJ

Niniejszy artykuł powstał w związku 80. rocznicą bombardowania atomowego. Przedstawiono w nim rolę Działu Promocji Pokoju w Hiroszynie jako kluczowego aktora samorządowego w globalnym ruchu na rzecz rozbrojenia nuklearnego. Na podstawie pogłębionego wywiadu z wysokim rangą urzędnikiem Działu przeanalizowano instytucjonalne strategie Hiroszyny dotyczące zachowywania pamięci, promowania idei eliminacji broni nuklearnej oraz uczestnictwa w ponadnarodowym procesie kształtowania norm. Zwrócono uwagę na inicjatywy takie jak Mayors for Peace, turystyka pokojowa, przekazywanie świadectw ocalałych oraz tworzenie nowych rozwiązań cyfrowych skierowanych do młodszych pokoleń. Przyjmując perspektywę z pogranicza polityki pamięci, dyplomacji regionalnej i przedsiębiorczości normatywnej, pokazano, w jaki sposób w obliczu zaognionej sytuacji międzynarodowej lokalne doświadczenia traumy przekuwane są w Hiroszynie w trwałą globalną działalność na rzecz świata wolnego od broni nuklearnej.

EMILIA WAJS*

REŻIM EMOCJONALNY A TWÓRCZOŚĆ YOSANO AKIKO

1. Wprowadzenie

W 2024 r. w japońskim mieście Sakai w prefekturze Osaka – rodzinnej miejscowości Yosano Akiko (1878–1942) – odbyła się czasowa wystawa zatytułowana „Sakai kara sekai ni hibike *Kimi shinitamau koto nakare*” („Z Sakai niech rozbrzmiewa na cały świat «Nie umieraj mi»”), zorganizowana w muzeum Sakai Rishō no Mori. Ekspozycja została przygotowana z okazji 120. rocznicy powstania poematu *Kimi shinitamau koto nakare* („Nie umieraj mi”), jednego z najbardziej rozpoznawalnych i najszerzej komentowanych utworów w dorobku A. Yosano. Centralnym elementem wystawy była prezentacja tego poematu w przekładach na piętnaście języków – w tym angielski, rosyjski, chiński, francuski, niemiecki, portugalski, ukraiński, koreański, włoski, węgierski, hiszpański, hindi, tamilski, bengalski oraz polski¹ – co jednoznacznie podkreślało jego globalną recepcję oraz uniwersalny wymiar emocjonalny.

Celem wystawy było ponowne odczytanie *Kimi shinitamau koto nakare* jako utworu o silnym wydźwięku antywojennym, szczególnie aktualnym w kontekście narastających konfliktów międzynarodowych we współczesnym świecie. Taka interpretacja utworu wpisuje się w powojenną recepcję twórczości A. Yosano, w ramach której poemat ten bywa traktowany jako wezwanie do sprzeciwu wobec militarystyki i państwowego kultu ofiary. Jednocześnie owo dominujące dziś odczytanie zaciera historyczną złożoność emocjonalną i polityczną momentu, w którym utwór powstał – czasu wojny rosyjsko-japońskiej i intensywnego kształtowania się nowoczesnego państwa japońskiego.

W niniejszym artykule proponuję interpretację *Kimi shinitamau koto nakare* oraz innych wybranych wierszy A. Yosano w świetle teorii reżimów emocjonalnych Williama M. Reddy’ego. Zamiast traktować poezję wyłącznie jako świadectwo

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.02>

* ORCID: 0009-0002-5919-5044

¹ Wszystkie informacje dotyczące wystawy dostępne są w języku japońskim na oficjalnej stronie muzeum Sakai Rishō no Mori pod adresem: <https://sakai-rishonomori.com/> (dostęp: 15.12.2025).

przekonań ideowych autorki, przyjmując perspektywę, w której teksty poetyckie są rozumiane jako praktyki emocyjne. Choć A. Yosano była znana z tworzenia wierszy *tanka* („wiersz krótki”; metrum: 5 + 7 + 5 + 7 + 7), to w niniejszej analizie koncentruje się na wierszach wolnych, co pozwala uchwycić bardziej bezpośrednie aspekty emocjonalne, trudniejsze do pomieszczenia w skodyfikowanych ramach klasycznej poezji japońskiej. Takie ujęcie umożliwia podejście do poezji jako pola napięć między prywatnym doświadczeniem żalu, lęku i empatii a publicznymi wymaganiami lojalności, poświęcenia i emocjonalnej dyscypliny narzucanej przez państwo.

Celem artykułu jest próba pokazania, że wybrane wiersze A. Yosano z pierwszej połowy XX w. nie były jedynie biernym odbiciem rosnącego militarystyki ani prostym narzędziem propagandy. Stanowiły one raczej dynamiczną przestrzeń emocjonalnej nawigacji, w której głos poetki – momentami wyraźnie transgresyjny wobec oficjalnych norm – ujawniał zarówno możliwości, jak i granice emocjonalnej wolności w zmieniającym się reżimie politycznym Japonii.

2. Teoria reżimu emocjonalnego

W centrum aparatu pojęciowego opracowanego przez W.M. Reddy’ego znajduje się kategoria *emotional regime* (reżimu emocjonalnego), czyli zespołu normatywnych emocji oraz oficjalnych rytuałów, praktyk i wypowiedzi, które te emocje wyrażają i utrwalają². Każdy trwały porządek polityczny opiera się na takim reżimie, ponieważ emocje odgrywają kluczową rolę w podtrzymywaniu celów i lojalności wobec władzy. Reżimy emocjonalne dostarczają jednostkom wskazówek dotyczących tego, jakie emocje są pożądane, jakie uznawane za wywrotowe oraz jaki stan równowagi emocjonalnej stanowi ideał.

Teoria zakłada istnienie spektrum reżimów emocjonalnych. Na jednym jego krańcu znajdują się reżimy surowe, które wymagają publicznego wyrażania normatywnych emocji i unikania emocji uznanych za odstępstwo. W takich reżimach ograniczony zestaw dopuszczalnych wypowiedzi emocjonalnych jest modelowany poprzez ceremonie, rytuały i oficjalne formy sztuki, a jednostki są zobowiązane do ich artykulacji w odpowiednich sytuacjach. Odmowa wyrażenia normatywnych emocji wiąże się z sankcjami, które mogą przyjmować formę przemocy, wykluczenia, pozbawienia wolności czy innych kar. Na drugim krańcu spektrum znajdują się reżimy luźniejsze, które narzucają ścisłą dyscyplinę emocjonalną jedynie w określonych instytucjach lub momentach życia, pozostawiając poza nimi większą swobodę emocjonalnej nawigacji³.

² W.M. Reddy, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 129.

³ *Ibidem*, s. 125.

Istotnym elementem teorii są *emotives* (emotywy), czyli wypowiedzi, które jednocześnie opisują i przekształcają aktualne stany emocjonalne mówiącego. Działają podobnie do aktów performatywnych – nie tylko odnoszą się do emocji, lecz aktywnie je kształtują, wzmacniają, ukrywają lub modyfikują. Do emotywów należą nie tylko pierwszoosobowe twierdzenia emocjonalne w czasie teraźniejszym, lecz także wypowiedzi odnoszące się do emocji przeszłych i długotrwałych, a także ekspresywne gesty, mimika i intonacja – o ile zostaną zauważone. Twierdzenia emocjonalne w drugiej i trzeciej osobie mogą wywierać efekt emotywny na osobę, której dotyczą, jeśli zostaną przez nią przyswojone. Na przykład stwierdzenie w drugiej osobie: „Wyglądasz na przestraszonego” nie jest emotywnym dla osoby, która je wypowiada, lecz może stać się emotywnym dla adresata, jeśli ten przejmie je w pierwszej osobie, myśląc lub mówiąc: „Jestem przestraszony”. W tym momencie wypowiedź nie tylko opisuje stan emocjonalny, lecz może go wzmocnić, uświadomić lub przekształcić, wywierając efekt emotywny⁴.

Tak rozumiane emotywy stanowią kluczowy element *emotional navigation* (nawigacji emocjonalnej), czyli procesu radzenia sobie z emocjami rozumianymi jako dynamiczne aktywizacje myśli związane z celami. Nie polega ona jedynie na „zarządzaniu” emocjami dla utrzymania z góry ustalonej równowagi, lecz obejmuje także możliwość zmiany kierunku działania, a nawet przekształcenia samych celów. Emotywy mogą pomagać w podtrzymywaniu zamierzeń, ale mogą też nieoczekiwanie ujawniać konflikty i prowadzić do głębokich zmian. Nawigacja emocjonalna zakłada zatem zarówno korekty kursu, jak i radykalne zmiany priorytetów. Z tym związane jest pojęcie *emotional liberty* (wolności emocjonalnej), rozumiane nie jako swoboda racjonalnego wyboru, lecz jako zdolność do zmiany celów w odpowiedzi na dezorientujące, ambiwalentne aktywizacje emocjonalne, które podważają dominację dotychczasowych, nadrzędnych celów⁵. Reżimy emocjonalne różnią się stopniem, w jakim taką wolność dopuszczają lub tłumią.

Kluczowym kryterium oceny reżimów emocjonalnych jest poziom *emotional suffering* (cierpienia emocjonalnego), jaki wytwarzają. Jak twierdzi W.M. Reddy: „Cierpienie emocjonalne pojawia się wtedy, gdy cele o najwyższym priorytecie pozostają w konflikcie, a wszystkie dostępne wybory wydają się naruszać jeden lub więcej z nich”⁶. Cierpienie jest zatem powiązane z konfliktem celów, często wywoływanym przez sankcje, przemoc lub groźbę kary. Reżimy surowe utrzymują stabilność kosztem wymuszonego cierpienia, nie uwzględniając wrażliwości jednostek na nieoczekiwane zmiany celów. W dłuższej perspektywie prowadzi to do sprzecznego i niepełnego obrazu ludzkiej natury oraz do systemowej niesprawiedliwości.

⁴ *Ibidem*, s. 105–107.

⁵ *Ibidem*, s. 122–123.

⁶ *Ibidem*, s. 123.

W tym ujęciu analiza tekstów kultury – takich jak poezja – pozwala uchwycić działanie reżimów emocjonalnych jako praktyk, które jednocześnie wzmacniają normatywny porządek emocjonalny lub go podważają, ujawniając napięcia między narzuconą dyscypliną emocjonalną a możliwością emocjonalnej wolności.

3. Reżim emocjonalny Cesarstwa Wielkiej Japonii

Reżim emocjonalny Japonii w okresie od restauracji Meiji⁷ do końca II wojny światowej opierał się na spleceniu władzy politycznej, religii, militarystyki i kultury. Jego centrum stanowił system cesarski (*tennōsei*), który łączył elementy sakralne, polityczne i militarne⁸. Cesarz był przedstawiany jako „istota boska” (*arabitogami*), wywodząca się z nieprzerwanej dynastii sięgającej czasów mitycznego założyciela Japonii, cesarza Jinmu⁹. Mitologia *shintō*, utrwalona w kronikach *Kojiki* („Księga dawnych wydarzeń”, 712) i *Nihonshoki* („Kroniki japońskie”, 720), nadawała władzy cesarskiej boską i wieczną legitymizację¹⁰.

W konstytucji Meiji z 1889 r. ustanowiono porządek świecko-sakralny, w którym cesarz był suwerenem całego narodu, ograniczonym jedynie nielicznymi normami prawnymi. Jako najwyższy dowódca sił zbrojnych pozostawał niezależny od rządu cywilnego, co umożliwiało armii i marynarce samodzielne oddziaływanie na politykę państwa. W ten sposób cesarz stał się żywym ucieleśnieniem doktryny *kokutai*, rozumianej jako unikalny charakter państwa i narodu japońskiego.

Istotnym elementem tego reżimu była reinterpretacja konfucjanizmu jako rdzenia japońskiej etyki. Naród przedstawiano jako jedną wielką rodzinę, na czele której stał cesarz – ojciec. Kluczowymi cnotami były lojalność wobec władcy (*chū*) oraz oddanie synowskie (*keō*)¹¹. Taki model relacji społecznych naturalizował podporządkowanie jednostki państwu i przekształcał posłuszeństwo polityczne w obowiązek moralny.

Od końca XIX w. państwo konsekwentnie dążyło do wytworzenia nowoczesnej tożsamości narodowej. Dla większości społeczeństwa – zwłaszcza chłopów – pojęcie „narodu japońskiego” było wcześniej abstrakcyjne, władze wykorzystały wobec

⁷ Restauracja Meiji przypadła na lata 1868–1912. Charakteryzowała się intensywną modernizacją państwa, westernizacją, rozwojem przemysłu, armii oraz administracji.

⁸ G.A. Hoston, *Marxism and the Crisis of Development in Prewar Japan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1986, s. 28.

⁹ Cesarz Jinmu to legendarny pierwszy cesarz Japonii, uznawany w tradycji *shintō* za założyciela państwa japońskiego i dynastii cesarskiej.

¹⁰ J. Splisgart, *Przemiany ery Meiji (1868–1912). Modernizacja a formowanie się „nowej” tożsamości w Japonii*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2016, nr 10, s. 50.

¹¹ A. Klaus, *Karagokoro: Opposing the ‘Chinese Spirit’: On the Nativistic Roots of Japanese Fascism* [w:] *Japan in the Fascist Era*, ed. E.B. Reynolds, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 54.

tego edukację i rytuały państwowe jako narzędzia integracji emocjonalnej¹². Dekret o wychowaniu z 1890 r., uroczyscie odczytywany w szkołach w obecności portretu cesarza, miał charakter quasireligijny i kształtował emocjonalną więź dzieci z władcą¹³. W pierwszej połowie XX w. podręczniki szkolne otwarcie promowały nacjonalistyczną indoktrynację, wychowując przyszłych żołnierzy cesarza.

W latach 1926–1937, a zwłaszcza po zajęciu Mandżurii w 1931 r., doszło do pełnej konsolidacji ideologii nacjonalistycznej i militarystycznej¹⁴. Hasło *kokutai* legło u podstaw rozbudowanej maszyny propagandowej, której celem było przekonanie społeczeństwa, że autorytarne rządy wojskowe prowadzą do moralnej odnowy kraju i stanowią realizację woli cesarza. Kluczowym dokumentem tego okresu było *Kokutai no hongī* (Podstawowe zasady *kokutai*, 1937), które w sposób jednoznaczny określało obowiązki poddanych: bezwzględną lojalność, posłuszeństwo wobec władz oraz gotowość do poświęcenia życia. Japonii przypisano w nim szczególną misję dziejową – zdominowanie Azji Wschodniej i przegonienie mocarstw zachodnich¹⁵.

Tekstem o podobnym znaczeniu było *Shinmin no michi* (Droga obywateli, 1941). Dokument ten zdecydowanie różnił się pod względem stylistycznym od *Kokutai no hongī* (*Shinmin no michi* został napisany prostszym językiem). Ponadto jego autorzy skupili uwagę czytelników (często dzieci – publikację wykorzystywano w szkołach) na kolonizatorskich działaniach krajów europejskich i Stanów Zjednoczonych w Azji Wschodniej¹⁶. Zatem celem tejże publikacji było przedstawienie w złym świetle krajów zachodnich i uzasadnienie misji ekspansjonistycznej cesarstwa Japonii.

Reżim emocjonalny wzmacniano zarówno przez przemoc symboliczną, jak i realną represję. Ustawa o porządku publicznym z 1925 r. umożliwiała karanie za poglądy antypaństwowe i antycesarские, a działalność specjalnej policji Tokkō oraz żandarmerii wojskowej Kenpeitai tworzyła atmosferę stałego zagrożenia¹⁷. W drugiej połowie lat 30. przeciętni obywatele byli świadomi, że każde odstępstwo mogło

¹² M. Pletnia, *Koncepcja społeczeństwa japońskiego w myśli Fukuzawa Yukichi: japoński nacjonalizm okresu Meiji* [w:] *Nacjonalizm, etniczność i wielokulturowość na Bliskim i Dalekim Wschodzie*, red. A.W. Jeloniek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 215–216.

¹³ J. Splisgart, *Przemiany ery Meiji...*, s. 56.

¹⁴ M.A. Piegżik, *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militarystyki – doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945*, „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2018, nr 40(2), s. 43.

¹⁵ *Ibidem*, s. 49–50.

¹⁶ M. Skurski, *Japonia w latach 1936–1945 jako państwo totalitarne?*, „*Argumenta Historica. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne*” 2021, nr 8, s. 131.

¹⁷ E.B. Reynolds, *Peculiar Characteristics: The Japanese Political System in the Fascist Era* [w:] *Japan in the Fascist Era*, ed. E.B. Reynolds, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 181.

prowadzić do represji. Jednocześnie cenzura działała często pośrednio, opierając się na autocenzurze twórców i redaktorów¹⁸.

Symbolika kulturowa – zwłaszcza motyw kwiatu wiśni (*sakura*) – stanowiła ważny element reżimu emocjonalnego. Od IX w. *sakura* była symbolem japońskiej odrębności, a w XX w. jej estetyka ulotności została przeniesiona na ideę *yamato damashii* (duszy Yamato)¹⁹. Piękno krótkiego życia kwiatu stało się metaforą szlachetnej śmierci młodych mężczyzn na polu walki. Samobójcze ataki określano jako „duchowy kwiat” (*seika*), a bomby *kamikaze* nazywano „bombami kwiatu wiśni” (*sakura-dan*)²⁰. W ten sposób śmierć została estetycznie i emocjonalnie oswojona jako akt piękny oraz moralnie wzniosły.

Muzyka i pieśni również pełniły funkcję narzędzi emocjonalnej mobilizacji. Pieśni wojskowe i patriotyczne przenikały do repertuaru szkolnego, a szkolne pieśni zyskiwały popularność w całym społeczeństwie. W ostatnim roku wojny rząd wykorzystywał slogan *ichioku gyokusa* („sto milionów strzaskanych klejnotów”), który był eufemistyczną metaforą gloryfikującą samobójcze ataki w obliczu ewentualnej porażki²¹. Inne hasła, takie jak: *bakko ichiu* („wszystko pod jednym dachem”), *shichishō hōkoku* („służyć ojczyźnie przez siedem żywotów”) czy *kokumin seishin sōdōin* („niech wszystkie japońskie duchy działają razem”), kondensowały ideologiczne treści w formach łatwych do emocjonalnego przyswojenia²².

Szczególną rolę w tym reżimie odegrała poezja, postrzegana jako nośnik japońskiej duchowości. W czasie wojny *tanka* była wychwalana jako najczystszy wyraz japońskiej duszy²³. Jak zauważył Donald Keene: „Japońscy pisarze – z niezwykle nielicznymi wyjątkami – stali się przede wszystkim Japończykami, a dopiero potem ludźmi pióra”²⁴.

Instytucjonalnym centrum tej polityki kulturowej było Outadokoro (Cesarskie Biuro Poezji), działające w latach 1869–1945²⁵. Jego członkowie pełnili rolę straż-

¹⁸ L. Morton, *Self-censorship: the case of wartime Japanese poetry*, „Japan Forum” 2007, no. 19(3), s. 393.

¹⁹ Yamato to historyczna i symboliczna nazwa Japonii. Yamato stało się symbolem tego, co uznawano za autentycznie japońskie, w opozycji do wpływów obcych (zwłaszcza chińskich i zachodnich). Stąd pojęcia takie jak *yamato damashii*. E. Ohnuki-Tierney, *Kamikaze, cherry blossoms, and nationalisms: the militarization of aesthetics in Japanese history*, University of Chicago Press, Chicago 2002, s. 10–11.

²⁰ K. Akita, R. Kenney, *On kamikaze, sakura, and gyokusai: misappropriation of metaphor in war propaganda*, „Japanese Studies Review” 2014, vol. 18, s. 39.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, s. 33–35.

²³ D. Keene, *Japanese Writers and the Greater East Asia War*, „The Journal of Asian Studies” 1964, no. 23(2), s. 214.

²⁴ *Ibidem*, s. 211.

²⁵ M. Carbone, *Shaping national consciousness: utakai hajime, imperial poems and the Russo-Japanese war*, „Bunron” 2022, no. 9, s. 4.

ników cesarskiego wizerunku, organizując spotkania poetyckie, takie jak coroczne *utakai hajime*, publikując wiersze cesarskie w gazetach, podręcznikach i materiałach edukacyjnych oraz tworząc poezję na potrzeby świąt państwowych, ceremonii i pieśni wojskowych. Z czasem *utakai hajime* stało się ogólnonarodowym rytuałem politycznym, wzmacniającym poczucie wspólnoty emocjonalnej wokół cesarza²⁶.

Poezja nie była więc jedynie formą ekspresji artystycznej, lecz integralnym elementem reżimu emocjonalnego – narzędziem kształtowania uczuć lojalności, gotowości do poświęcenia i akceptacji przemocy w imię państwa i cesarza.

4. Poezja jako opór emocjonalny

Yosano Akiko przez całe życie funkcjonowała w obrębie japońskiego reżimu emocjonalnego, który stanowił jeden z kluczowych mechanizmów legitymizujących imperialne ambicje państwa i plany ekspansji terytorialnej. Emocje takie jak lojalność, poświęcenie czy patriotyzm były systemowo wykorzystywane do uzasadniania polityki militarnej Japonii.

Poetka żyła w trzech okresach historycznych: Meiji (1868–1912), Taishō (1912–1926) i Shōwa (1926–1989). Jej najbardziej znanym tomikiem był debiutancki zbiór *Midaregami* („Splatane włosy”, 1901), w ciągu swojego życia A. Yosano stworzyła łącznie 23 tomy poezji *tanka* oraz jeden tom wierszy wolnych²⁷. Jak zauważa Nakamura Fumio, jej dorobek był od początku niezwykle różnorodny tematycznie, obejmował zarówno codzienność i przyrodę, jak i problemy społeczne oraz wątki nacjonalistyczne²⁸. Dominującym motywem w jej twórczości pozostawała jednak miłość romantyczna²⁹.

Z kolei Janine Beichman podkreśla, że po podróży do Europy w 1912 r. A. Yosano stała się rozpoznawalną i wpływową komentatorką spraw publicznych³⁰. W 1921 r. współzałożyła szkołę Bunka Gakui, w której wykorzystywano opracowane przez nią materiały dydaktyczne³¹.

Szczególnie istotna zarówno w historii Japonii, jak i w biografii samej A. Yosano była wojna rosyjsko-japońska (1904–1905). Wygrana Japończyków utwierdziła mocarstwa zachodnie – i samych Japończyków – w przekonaniu, że Japonia jest

²⁶ *Ibidem*, s. 6–7.

²⁷ M. Ueda, *Modern Japanese Poets and the Nature of Literature*, Stanford University Press, Stanford, California 1983, s. 53.

²⁸ F. Nakamura, *Kimi shinitaman koto nakare*, Izumi Shoin, Tokyo 1994, s. 73–74.

²⁹ M. Ueda, *Modern Japanese Poets...*, s. 54.

³⁰ J. Beichman, *Embracing the Firebird: Yosano Akiko and the Birth of the Female Voice in Modern Japanese Poetry*, University of Hawaii Press, Honolulu 2002, s. 2.

³¹ J.W. Heisig, T.P. Kasulis, J.C. Maraldo, *Japanese Philosophy: A Sourcebook*, University of Hawaii Press, Honolulu 2011, s. 11–38.

pełnoprawnym uczestnikiem ładu międzynarodowego. Wojna miała również znaczenie symboliczne, ponieważ: „Japończycy pokonali nie tylko rosyjską flotę. Pokonali także mit o wyższości białego człowieka”³².

Tak ważne wydarzenie stało się inspiracją dla A. Yosano do napisania jednego z jej najbardziej znanych poematów, czyli *Kimi shinitamau koto nakare* („Nie umieraj mi”, 1904):

Nie umieraj mi

(Lament nad bratem w armii oblegającej bazę w Port Artur)³³

Ach, bracie! Placzę nad Tobą
nie umieraj mi.
Tyś wszak jako ostatni zrodzony
rodziców względami wyróżniony.
Czyż to rodzice oręż Ci dali
i zabijać człowieka nauczyli?
zabijać człowieka i ginąć Ci kazali
czyż po to do dwudziestego czwartego roku życia Cię wychowywali?

Jako miasta Sakai kupieckiego
domu z tradycją się szcycący właściciela
nazwisko Tyś wszak dziedziczysz
nie umieraj mi.
Czy baza w Port Artur upadnie
albo i nie upadnie, tego
nie wiesz, kupieckiego
domu nauką to nie jest.

Nie umieraj mi.
Cesarska Mość, na wojnę
osobiście nie wyruszy
ludzkiej krwi wzajemny rozlew
na ścieżce bestii umieranie
śmierć chlubą człowieka się stanie
jeśli On tak wielkoduszny
czyż takie od początku miał mniemanie?

³² A.E. Potocka, *Trudne sąsiedztwo. Krótka historia stosunków japońsko-rosyjskich*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2025, s. 79.

³³ Zamieszczony w niniejszym artykule przekład wiersza *Kimi shinitamau koto nakare* („Nie umieraj mi”) został po raz pierwszy zaprezentowany na wystawie „Sakai kara sekai ni hibike *Kimi shinitamau koto nakare*” („Z Sakai niech rozbrzmiewa na cały świat «Nie umieraj mi»”), wspomnianej we wstępie. Wystawie towarzyszyły nagrania przekładów wierszy, polską wersję czytała Paulina Fąferek. Wszystkie przekłady zamieszczone w niniejszym artykule są mojego autorstwa i zostały wykonane bezpośrednio z języka japońskiego.

Ach, bracie! na wojnie
nie umieraj mi.
Po tym jak ojca jesienią
matka pochowała
z rozpaczą, rozdzierającą serce
swe dziecko wysłała, domu strzeże
i choć słyzy o spokojnych czasach panowania cesarza
siwych włosów jej przybywa

Ukryta w cieniu sklepowej zasłony, płacze
delikatna, młoda Twa żona
czy zapomniałeś o niej, czy myślisz o niej?
Po niespełna dziesięciu miesiącach razem, rozłączeni
pomyśl o jej sercu niewieścim!
Tyś nie jest sam na świecie
ach, do kogo jeszcze muszę się zwrócić?
Nie umieraj mi.

Powyższy wiersz stanowi jeden z najbardziej wyrazistych przykładów oporu emocjonalnego poetki wobec kształtującego się w okresie Meiji reżimu emocjonalnego. Utwór został po raz pierwszy opublikowany w 1904 r. na łamach czasopisma „Myōjō” („Poranna gwiazda”) i pierwotnie miał formę prywatnego listu poetyckiego skierowanego do młodszego brata autorki, Chūzaburō, służącego w armii podczas wojny rosyjsko-japońskiej w Port Artur. W tym czasie wśród społeczeństwa krążyły pogłoski, że żołnierzy zachęcano do podejmowania samobójczych misji przeciwko strategicznym punktom wroga³⁴. W tym kontekście apel A. Yosano – „nie umieraj” – jawi się jako radykalne zerwanie z normatywną narracją, która wy magała od jednostki gotowości do poświęcenia życia dla cesarza i narodu. Opór emocjonalny w tym wierszu polega przede wszystkim na odmowie internalizacji państwowo narzuconych emocji: dumy z ofiary, radości z heroicznej śmierci, bezwarunkowej lojalności wobec wojny.

Mimo że utwór *Kimi shinitamau koto nakare* jest często interpretowany jako „protest przeciwko wojnie”³⁵, to – jak twierdzi Doron B. Cohen – „wiersz nie wyrósł z żadnej ideologicznej postawy, lecz raczej z prywatnej, wręcz egoistycznej motywacji”³⁶. Potwierdza to samo poetka w *Hirakibumi* („List otwarty”, 1904), pisząc: „Poemat jest poematem. Skoro zaś uczę się układania poematów, pragnę pozostawić po sobie taki, który wypływa z prawdziwego serca i z którego nie będą się

³⁴ S. Robson, *Yosano Akiko on War: To Give One's Life or Not: A Question of Which War*, „The Journal of the Association of Teachers of Japanese” 1991, vol. 25, no. 1, s. 45.

³⁵ T. Aoyama, *Japanese Literary Responses to the Russo-Japanese War* [w:] *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective, 1904–1905*, eds. D. Wells, S. Wilson, Palgrave Macmillan, London 1999, s. 70.

³⁶ D.B. Cohen, *Voices of Dissent: Uchimura Kanzō and Yosano Akiko*, „Journal of Interdisciplinary Study of Monotheistic Religions” 2006, no. 2, s. 81.

później śmiali. Jakaż bowiem wartość może być w poemacie, który nie wyraża szczerzego serca?³⁷

Ważnym elementem oporu literatki jest również reinterpretacja porządku społecznego. Yosano Akiko przywołuje dawny, feudalny model społeczeństwa z okresu Edo (1603–1868), kiedy to samurajowie walczyli, a kupcy – do których należała jej rodzina z Sakai – nie byli zobowiązani do heroicznej śmierci na polu bitwy³⁸. Ten gest podważa nowoczesną, nacjonalistyczną ideę totalnej mobilizacji narodu, w której ramach każda jednostka, niezależnie od pochodzenia, miała stać się potencjalnym zasobem wojennym państwa.

Poemat wzbudził liczne kontrowersje, co potwierdzało jego wywrotowy charakter. W październiku 1904 r. poeta i krytyk Ōmachi Keigetsu potępił go na łamach czasopisma „Taiyō” („Słońce”) jako niepatriotyczny. Zarzucał A. Yosano, że stawia rodzinę i miłość małżeńską ponad narodem, sugeruje możliwość klęski Japonii oraz podważa obowiązek powszechnej służby wojskowej³⁹. Szczególnie oburzenie wzbudziła trzecia strofa. Wzmianka o cesarzu, który sam nie uczestniczył w walce, naruszała tabu emocjonalne reżimu.

5. Ambivalencja i próby stabilizacji emocjonalnej

Po wyraźnie kontrnormatywnym geście emocjonalnym, jakim było *Kimi shinitaman koto nakare* kolejne wiersze A. Yosano ujawniają ambivalencję emocjonalną oraz próby ponownego odnalezienia równowagi w zmieniającym się reżimie emocjonalnym Japonii. Szczególnie wyraźnie widać to w utworze *Sensō* („Wojna”, 1914), który można odczytać jako próbę stabilizacji emocjonalnej:

Wojna

Nadszedł czas wielkiej zguby
Nadszedł czas czerwonej grozy
Barbarzyństwo rozpościera swe szerokie skrzydła
A wszyscy cywilizowani ludzie
Zakładają maski kanibali

Sama przeciw światu
Germańska śmiałość

³⁷ *Hirakibumi* („List otwarty”) jest dostępny w japońskiej domenie publicznej Aozora Bunko pod adresem: <https://www.aozora.gr.jp> (dostęp: 22.12.2025).

³⁸ D.B. Cohen, *Voices of Dissent...*, s. 82.

³⁹ A. Sumi, *War and Death in the Poems of Ḥāfiẓ Ibrāhīm and Akiko Yosano: The Interplay of the Personal and the Public* [w:] *The Personal and the Public in Literary Works of the Arab Regions*, eds. A. Sumi, T. Nishio, The Center for Modern Middle East Studies, Osaka 2021, s. 55.

I hart, lecz czyż ta
Nieokielznana przewaga złych sił
Musi być nieuchronna?

Teraz jest czas walki
Mnie, co wojny nienawidzi
Dzisiejsze czasy wzmacniają ducha
Nadszedł czas, gdy wspólnie jęczą
Dusza, ciało i kości świata

Nadszedł czas bólu porodowego
Nadszedł czas udręki życia
Przez chrzest z gorącej krwi
Świat zrodzi zapewne
Nowe, nieznanne życie

Czyż to właśnie nie ten duch,
Przyniesie prawdziwy pokój
Calej ludzkości?
Bez względu na poniesione ofiary
Teraz jest czas, by walczyć

W powyższym wierszu podmiot liryczny, który można utożsamiać z autorką, posługuje się pejoratywnymi określeniami wojny, nazywając ją „czasem wielkiej zguby”. Mimo odrazy wobec działań wojennych kobieta stwierdza jednak, że jest to okres „wzmacniający ducha”. Yosano Akiko wiąże los Japonii z kobiecym ciałem, czyniąc to w sposób zbliżony do oficjalnego dyskursu państwowego. Jak zauważa Noriko J. Horiguchi, poetka „łączy Japonię i kobiety, nawołując Japonki, by wykorzystywały swoje płodne ciała do rodzenia większej liczby dzieci dla imperium”⁴⁰. Macierzyństwo zostaje tu przekształcone w narzędzie wspierające wysiłek wojenny, a prywatne doświadczenie porodu staje się elementem zbiorowej strategii przetrwania i ekspansji.

Poetka porównuje siłę wytwarzaną przez kobiece ciało podczas porodu do wysiłków wojennych światowych potęg, podejmowanych w imię pokoju. Zestawienie to pozostaje niejednoznaczne: z jednej strony naturalizuje wojnę, wpisując ją w porządek biologicznej konieczności, z drugiej zaś przesuwa punkt ciężkości z destrukcji na tworzenie życia, oferując emocjonalnie łagodniejszą narrację o sensie ofiary. W konsekwencji *Sensō* nie tyle znosi wcześniejszy sprzeciw A. Yosano, ile próbuje przekształcić go w formę akceptowalną w ramach dominującego reżimu emocjonalnego.

⁴⁰ N.J. Horiguchi, *Women and War: Yosano Akiko and Hayashi Fumiko* [w:] *Handbook of Modern and Contemporary Japanese Women Writers*, ed. R. Copeland, Amsterdam University Press, Amsterdam 2023, s. 279.

Podobna ambiwalencja ujawnia się w wierszu *Saboten to sensō* („Kaktus i wojna”, 1914). W utworze pojawia się metafora kaktusa jako organizmu przystosowanego do przetrwania w trudnych warunkach, co umożliwił poetce połączenie doświadczenia destrukcji z ideą koniecznego odradzenia się.

Pierwsza strofa rozpoczyna się od obrazu pozornego bezruchu i nagłego rozkwitu życia: „Gdy patrzę na kaktus/ nie wydaje się, by miał wypuścić pąki/ a jednak w nieoczekiwanym miejscu pęka”⁴¹. Roślina kojarzona z jałowością i odpornością staje się figurą życia. Ten obraz zostaje przeniesiony na wojnę: „Ach, wojna także jest pąkiem/ nieoczekiwanym pąkiem”. Wojna zostaje tu przedstawiona nie jako czysta destrukcja, lecz jako moment brutalnego, ale twórczego przelomu. Takie ujęcie stanowi próbę emocjonalnej stabilizacji: nadając wojnie sens, podmiot liryczny oswaja jej grozę.

W obrazie kolców kaktusa w trzeciej strofie – „głodne krwi kolce/ rozstawiają groźny szereg” – pojawia się bezpośrednie skojarzenie z przemocą. Kluczowe pytanie: „Czyż wolą tej rośliny jest ranić innych?” zostaje natychmiast zanegowane: „Nie, wszystko po to, by żyć”. W wierszu przemoc przedstawiono jako mechanizm przetrwania, a nie moralny wybór, co odpowiada logice reżimu emocjonalnego usprawiedliwiającego wojnę jako nieuniknioną. W tym sensie *Saboten to sensō* nie jest ani prostą apologią wojny, ani jednoznacznym protestem. To utwór ambiwalentny, będący próbą emocjonalnej nawigacji w sytuacji, w której sprzeciw staje się niemożliwy.

6. Delegitymizacja reżimu emocjonalnego

Ambiwalencja obecna w wierszu *Saboten to sensō* – zawieszona między rozpoznanie destrukcyjnego charakteru wojny a próbą nadania jej sensu poprzez figurę wzrostu – nie zostaje w późniejszej twórczości A. Yosano przewyciężona ani ustabilizowana. Przeciwnie, przesuwana się ona z poziomu refleksji nad wojną i naturą życia ku bezpośredniej krytyce porządku politycznego, który miał umożliwiać pokojowe rozwiązywanie konfliktów i pluralizm wartości. Świadczy o tym wiersz *Dajū no mure* („Stado jucznych zwierząt”, 1915):

Stado jucznych zwierząt

Ach, w tym kraju
Nie poznawszy przerażającej i odrażającej
Mentalności parlamentu
Nie patrz ku gmachowi Izby Reprezentantów.

⁴¹ Cały poemat *Saboten to sensō* („Kaktus i wojna”) dostępny w języku japońskim na stronie Aozora Bunko: <https://www.aozora.gr.jp> (dostęp: 22.12.2025).

Ci, którzy tu wejda, ulegaja calkowitej przemianie, biada im.
 Tak jak w kraju pelnym falszywych pieniedzy
 Nawet zlate monety Wielkiej Brytanii
 W ciagu siedmiu dni zostaja starte pilnikiem,
 Jakby ich wlasciwa waga sie zmniejszyla, tak i czlowiekowi, który raz przekroczy te brame,
 Trudno pozostac soba,
 Nie utracisz sumienia, cnoty i zdrowego rozsądku.
 Spójrz! Oto miejsce, gdzie najbardziej nierozumni,
 Najbardziej zepsuci, najbardziej podli i nieokrzesani
 Wieśniacy są miara,
 Według której wartość człowieka
 Jest uśredniana w najbardziej prymitywny sposób.
 Ci, którzy tu są
 Nie reprezentują ludu
 Tworzą frakcje
 Nie myślą o miłości do ludzi
 Kalkulują materialne korzyści
 Zamiast otwartej dyskusji
 Szepty, wrzaski i rzucanie obelgami.
 Tutaj ich zwycięstwo
 Nie pochodzi ani z sprawiedliwości, ani z mądrości,
 Ani z odwagi, ani z elokwencji
 Jedynie przez to, że nawzajem
 Schlebiają sobie
 Naśladują się
 Zawierają kompromisy i podporządkują się
 Sami przemieniają się
 W liczne stado jucznych zwierząt
 Niosących władzę i złoto.
 Kto ich wybrał?
 Kto ich nadal toleruje?
 Konstytucja tego kraju
 Nie ma mocy, by ich wypędzić
 A cóż dopiero my, pozbawieni praw wyborczych
 Absolutna większość
 Biednych plebejuszy...
 I tak niezmiennie, każdego roku
 Nasza sprawiedliwość i miłość, nasza krew i pot, nasza wolność i szczęście
 Są rozdeptywane jak siano do spania
 Przez najbardziej odrażające
 Stado jucznych zwierząt...

Powyższy utwór przedstawia parlament nie jako arenę swobodnej ekspresji i negocjacji sprzecznych celów społecznych, lecz jako przestrzeń, w której emocjonalna wolność zostaje zastąpiona przymusem konformizmu. Podmiot liryczny opisuje Izbę Reprezentantów jako miejsce, gdzie jednostka „nie może pozostać

sobą”. Demokracja Taishō⁴² miała prowadzić do ustanowienia suwerennego parlamentu oraz zagwarantowania podstawowych praw obywatelskich, takich jak: możliwość zrzeszania się, swoboda organizowania zgromadzeń bez ograniczeń czy wolność słowa⁴³. Idea ta odwoływała się do języka i symboliki demokracji parlamentarnej, jednak w rzeczywistości miała ona charakter przede wszystkim kontrastowy wobec wcześniejszych rządów oligarchicznych okresu Meiji. Sam termin „demokracja Taishō” nie oznaczał więc pełnej realizacji demokratycznych modeli ustrojowych⁴⁴.

Choć formalnie system ten dopuszczał pluralizm, w praktyce okazywał się on powierzchowny. W wierszu parlament jest ukazany jako arena głośniejszych sporów, podczas których posłowie „szepczą, krzyczą i rzucają obelgami”, lecz intensywność emocjonalna debat nie przekładała się na realną zmianę priorytetów politycznych ani na refleksję nad dobrem wspólnym. Emocje nie służą pogłębionej debacie ani eksplorowaniu alternatywnych wizji polityki.

Z kolei w utworze *Shūjūin no kaisan* („Rozwiązanie Izby Reprezentantów”, 1920) A. Yosano bezpośrednio krytykuje konkretną partię:

Rozwiązanie Izby Reprezentantów

Gdy chwyciłam za wydanie specjalne
O rozwiązaniu Izby Reprezentantów
Wstałam z miejsca
I mimowolnie krzyknęłam.
„Jaka dobra mądrość pochodzi
Z siwej głowy Hary?
Nie ma lepszej drogi do samozagłady
Niż to, co zwie się desperacją.
Wróg ludu,
Wróg społeczeństwa
Wróg wolności

Seiyūkai!⁴⁵
Jesteś już widmem”

⁴² Okres demokracji Taishō – czas względnej liberalizacji życia politycznego. Charakteryzował się wzrostem znaczenia parlamentu, partii politycznych, a także stopniowym poszerzaniem praw wyborczych.

⁴³ S. Ramesh, *China's Economic Rise: lessons from Japan's political economy*, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 183.

⁴⁴ J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 399.

⁴⁵ Rikken Seiyūkai (Konstytucyjne Stowarzyszenie Przyjaciół Polityki) – jedna z najważniejszych partii politycznych Japonii w okresie Meiji i Taishō, założona w 1900 r. Jej pierwszym przewodniczącym był Itō Hirobumi (1841–1909), pierwszy premier Japonii. Partia odgrywała kluczową rolę w kształtowaniu japońskiego systemu partyjnego do lat 30. XX w. (przyj. E.W.).

Wspomniany w utworze Hara Takashi (1856–1921), pierwszy premier wywodzący się spoza arystokracji, uosabia w wierszu sprzeczności demokracji Taishō. Jego polityka, oparta na partyjnym pragmatyzmie, wrogości wobec ruchów robotniczych i instrumentalnym użyciu przemocy (*sōshi*), wpisuje się w reżim emocjonalny, który odcina emocje od odpowiedzialności moralnej⁴⁶. Podmiot liryczny nazywa Seiyūkai „wrogiem ludu, społeczeństwa i wolności”, wskazując, że emocjonalna lojalność wobec partii zastąpiła troskę o wspólne cele.

Według W.M. Reddy’ego przedstawiono tu moment, w którym konflikty celów nie mogą już zostać rozwiązane w ramach obowiązującego reżimu emocjonalnego. Emotywy tracą zdolność do stabilizowania porządku, a parlament przestaje być przestrzenią wspólnej nawigacji emocjonalnej. Rozwiązanie Izby Reprezentantów nie przynosi ulgi, co w kolejnej dekadzie otworzy drogę do wzrostu wpływów militarystów i bardziej surowych reżimów emocjonalnych.

7. Dojrzały reżim emocjonalny – internalizacja militarystycznej normy

Po okresie ambiwalencji i kryzysie emocjonalnym w pierwszej połowie lat 30. w Japonii wylania się reżim emocjonalny o znacznie większym stopniu spójności i stabilności. Nie opiera się on na pozorach pluralizmu, lecz na szeroko rozpowszechnionej internalizacji militarystycznej normy emocjonalnej, która scala jednostkowe doświadczenia w hierarchicznie uporządkowaną wizję wspólnoty narodowej podległej cesarzowi. Emocje przestają być przestrzenią konfliktu, a stają się narzędziem identyfikacji, lojalności i mobilizacji.

Biografia A. Yosano dobrze ilustruje ten proces. Poetka, której wcześniejsza twórczość obejmowała zarówno prywatny sprzeciw wobec wojny, jak i późniejsze próby emocjonalnej stabilizacji, w kolejnych latach wyraźniej wpisuje się w dominujący porządek.

Istotnym momentem zwrotnym stała się dla niej podróż do Mandżurii i Mongolii w 1928 r. O ile wcześniej, pod wpływem lektur Lwa Tolstoja i doświadczeń europejskich, A. Yosano krytykowała przemoc wojenną, w tym japońską interwencję na Syberii, o tyle po tym doświadczeniu jej ton ulega zasadniczej zmianie⁴⁷. Od tego momentu tworzy również wiersze i eseje, które nie tylko akceptują, lecz aktywnie wspierają japoński militarizm w Chinach i na Pacyfiku. Z perspektywy reżimu emocjonalnego nie jest to jedynie „zmiana poglądów”, lecz przejaw głębszego procesu przyswojenia norm, w których wojna zostaje przedstawiona jako źródło sensu.

⁴⁶ R. Storry, *A History of Modern Japan*, Penguin Books, Harmondsworth 1960, s. 160–161.

⁴⁷ N. Ōta, *Yosano Akiiko no heima shisō ni tsuite*, „Taidai Tōa Bunka Kenkyū” 2013, no. 1, s. 58.

Wyraźnym przykładem tej internalizacji jest *Nihon kokumin asa no uta* („Ludu japońskiego, pieśń poranna”, 1932), opublikowany po zajęciu Mandżurii:

Ludu japońskiego, pieśń poranna

Ach, jakże dostojne jest panowanie cesarza!
Budzą się ludzkie serca...
Oto świat gorejący poczuciem powinności!
Świat dążący ku jednemu: „Prawdzie”!

Cichną głosy próżnych sporów,
pryska mara ustępstw i słabości ducha.
Poznawszy słuszną drogę,
rzucamy się w sto cierpień.

Ciałem jest jeden żołnierz,
lecz gdy dzierży niszczycielską lufę
i rzuca się na drut kolczasty,
ciało swe w proch obraca.

Ciałem jest jeden major,
lecz nie pokłada nadziei w litości wroga.
Ciało szlachetniejsze od kwiatu składa w ofierze,
ożywiając honor samuraja.

Nie tylko oni, lecz i inni
są bohaterami o jednakim sercu.
Gdziekolwiek idzie nasza Armia Cesarska,
tam na północy i południu powstają!

To zaledwie jeden przykład.
Lecz i pozostający na tyłach lud
poświęcając się każdemu dziełu,
wielokrotnie potęguje swą odwagę.
I ci, którzy nie są wojownikami
przelewają krew w żarliwych sercach
zachowując życie,
małymi gestami wciąż służą krajowi.

Niechaj i ta pieśń moja,
dotrze do porzuconych serc
dzierzących niszczycielską lufę,
i wbiegających na drut kolczasty.

Nawet ja bezradna kobieta,
tak oto myślę.

A cóż dopiero cały lud, który odziedziczył
po przodkach piękne tradycje

Ach, jakże dostojne jest panowanie cesarza!
Budzą się ludzkie serca...
Oto świat gorejący poczuciem powinności!
Świat dążący ku jednemu: „Prawdzie”!

Yosano Akiko znaczną część tego utworu poświęca gloryfikacji Cesarskiej Armii w Chinach, wychwalając tzw. „ludzką bombę” – samobójczy atak trzech japońskich żołnierzy pod Szanghajem w lutym 1932 r.⁴⁸ Akt ten zostaje przedstawiony jako wzór patriotycznego bohaterstwa. Co istotne, emocjonalna mobilizacja nie ogranicza się tu do żołnierzy na froncie. Podmiot liryczny zwraca się również do „pozostającego na tyłach ludu”. W ten sposób reżim emocjonalny obejmuje całość społeczeństwa: mężczyźni realizują normę poprzez bezpośrednią ofiarę, kobiety – poprzez wsparcie, reprodukcję i emocjonalne utożsamienie z celem imperialnym. Jedność emocjonalna narodu zostaje przedstawiona jako naturalna i harmonijna.

Rozpoczynające utwór westchnienie: „Ach, jakże dostojne jest panowanie cesarza!” nie wyraża ironii ani ambiwalencji znanej z wcześniejszych wierszy. Jest ono raczej znakiem pełnego wpisania emocji w porządek sakralno-polityczny, w którym cesarz stanowi ostateczny punkt odniesienia dla sensu cierpienia, poświęcenia i lojalności. W tym dojrzałym reżimie emocjonalnym nie ma miejsca na konflikt celów ani emocjonalne wahanie – wojna, ofiara i podporządkowanie zostają zintegrowane w spójny model odczuwania, który zapewnia stabilność kosztem emocjonalnej wolności jednostki.

8. Podsumowanie

Analiza twórczości A. Yosano w perspektywie teorii reżimów emocjonalnych W.M. Reddy’ego pozwala uchwycić jej poezję nie jako jednorodny wyraz określonej postawy ideowej, lecz jako dynamiczne pole emocjonalnej nawigacji w obrębie zmieniającego się porządku politycznego Japonii pierwszej połowy XX w. Wiersze A. Yosano ukazują, w jaki sposób jednostkowe doświadczenia żalu, lęku, miłości i empatii wchodziły w napięcie z normatywnymi emocjami narzucanymi przez państwo – lojalnością, gotowością do poświęcenia oraz afirmacją przemocy w imię cesarza i narodu.

Kimi shinitamau koto nakare stanowi moment szczególny: gest wyraźnie transgresyjny wobec obowiązującego reżimu emocjonalnego, w którym prywatna relacja siostry z bratem zostaje postawiona ponad abstrakcyjnym ideałem ofiary narodowej.

⁴⁸ S. Robson, *Yosano Akiko on War...*, s. 56.

Kolejne utwory nie kontynuują jednak tego sprzeciwu w sposób jednoznaczny. Przeciwnie, ujawniają ambiwalencję, próby oswojenia wojny i nadania jej sensu w kategoriach biologicznej konieczności, odrodzenia czy historycznego przelomu. Ta zmienność nie świadczy o niespójności twórczości poetki, lecz odsłania ograniczenia emocjonalnej wolności w warunkach coraz bardziej restrykcyjnego reżimu.

Krytyka parlamentaryzmu okresu Taishō w wierszach *Dajū no mure* i *Shūgin no kaisan* poszerza tę perspektywę, pokazując, że nawet formalnie pluralistyczne instytucje nie gwarantują realnej przestrzeni dla emocjonalnej deliberacji i zmiany celów zbiorowych. Emocje obecne w debacie parlamentarnej okazują się puste, podporządkowane logice władzy i interesu, a nie trosce o dobro wspólne. W tym sensie poezja A. Yosano demaskuje nie tylko militarystyczny, lecz także iluzoryczny emocjonalnej wolności w ramach liberalizujących się, lecz strukturalnie niesprawnych form politycznych.

Ostateczna internalizacja militarystycznej normy emocjonalnej w późnej twórczości A. Yosano nie powinna być odczytywana wyłącznie jako moralna porażka poetki, lecz jako świadectwo skuteczności dojrzałego reżimu emocjonalnego, który potrafił zintegrować sprzeciw, ambiwalencję i cierpienie w spójną narrację sensu. Poezja A. Yosano – od gestu sprzeciwu po pełne utożsamienie z porządkiem imperialnym – pozwala więc prześledzić proces, w którym emocje stają się zarówno narzędziem oporu, jak i mechanizmem podporządkowania. Tym samym jej twórczość stanowi cenne źródło do badania granic emocjonalnej wolności oraz roli kultury w podtrzymywaniu i delegitymizowaniu porządków politycznych.

Literatura

- Akita K., Kenney R., *On kamikaze, sakura, and gyokusai: misappropriation of metaphor in war propaganda*, „Japanese Studies Review” 2014, vol. 18, s. 27–45.
- Aoyama T., *Japanese Literary Responses to the Russo-Japanese War* [w:] *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective, 1904–1905*, eds. D. Wells, S. Wilson, Palgrave Macmillan, London 1999, s. 60–85.
- Beichman J., *Embracing the Firebird: Yosano Akiko and the Birth of the Female Voice in Modern Japanese Poetry*, University of Hawaii Press, Honolulu 2002.
- Carbune M., *Shaping national consciousness: utakai hajime, imperial poems and the Russo-Japanese war*, „Bunron” 2022, no. 9, s. 1–31.
- Cohen D.B., *Voices of Dissent: Uchimura Kanzō and Yosano Akiko*, „Journal of Interdisciplinary Study of Monotheistic Religions” 2006, no. 2, s. 74–86.
- Heisig J.W., Kasulis T.P., Maraldo J.C., *Japanese Philosophy: A Sourcebook*, University of Hawaii Press, Honolulu 2011.
- Horiguchi N.J., *Women and War: Yosano Akiko and Hayashi Fumiko* [w:] *Handbook of Modern and Contemporary Japanese Women Writers*, ed. R. Copeland, Amsterdam University Press, Amsterdam 2023, s. 275–293.
- Hoston G.A., *Marxism and the Crisis of Development in Prewar Japan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1986.

- Keene D., *Japanese Writers and the Greater East Asia War*, „The Journal of Asian Studies” 1964, no. 23(2), s. 209–225.
- Klaus A., *Karagokoro: Opposing the ‘Chinese Spirit’: On the Nativistic Roots of Japanese Fascism* [w:] *Japan in the Fascist Era*, ed. E.B. Reynolds, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 49–72.
- Morton L., *Self-censorship: the case of wartime Japanese poetry*, „Japan Forum” 2007, no. 19(3), s. 391–409.
- Nakamura F., *Kimi shinitamau koto nakare* [Nie umieraj mi], Izumi Shoin, Tokyo 1994.
- Ohnuki-Tierney E., *Kamikaze, cherry blossoms, and nationalism: the militarization of aesthetics in Japanese history*, University of Chicago Press, Chicago 2002.
- Ōta N., *Yosano Akiko no heima shiso ni tsuite* [O pokojowej myśli Yosano Akiko], „Taidai Tōa Bunka Kenkyū” 2013, no. 1, s. 51–62.
- Piegiż M.A., *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militaryzmu – doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 40(2), s. 27–58.
- Pletnia M., *Koncepcja społeczeństwa japońskiego w myśli Fukuzawa Yukichi: japoński nacjonalizm okresu Meiji* [w:] *Nacjonalizm, etniczność i wielokulturowość na Bliskim i Dalekim Wschodzie*, red. A.W. Jeloniek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 215–226.
- Potocka E., *Trudne sąsiedztwo. Krótka historia stosunków japońsko-rosyjskich*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2025.
- Ramesh S., *China’s Economic Rise: lessons from Japan’s political economy*, Palgrave Macmillan, Cham 2020.
- Reddy W.M., *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Reynolds E.B., *Peculiar Characteristics: The Japanese Political System in the Fascist Era* [w:] *Japan in the Fascist Era*, ed. E.B. Reynolds, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 155–197.
- Robson S., *Yosano Akiko on War: To Give One’s Life or Not: A Question of Which War*, „The Journal of the Association of Teachers of Japanese” 1991, vol. 25, no. 1, s. 45–74.
- Skurski M., *Japonia w latach 1936–1945 jako państwo totalitarne?*, „Argumenta Historica. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne” 2021, nr 8, s. 119–137.
- Splisgart J., *Przemiany ery Meiji (1868–1912). Modernizacja a formowanie się „nowej” tożsamości w Japonii*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2016, nr 10, s. 41–56.
- Storry R., *A History of Modern Japan*, Penguin Books, Harmondsworth 1960.
- Sumi A., *War and Death in the Poems of Ḥafīz Ibrāhīm and Akiko Yosano: The Interplay of the Personal and the Public* [w:] *The Personal and the Public in Literary Works of the Arab Regions*, eds. A. Sumi, T. Nishio, The Center for Modern Middle East Studies, Osaka 2021, s. 39–71.
- Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
- Ueda M., *Modern Japanese Poets and the Nature of Literature*, Stanford University Press, Stanford, California 1983.

SUMMARY

THE EMOTIONAL REGIME AND THE WORKS OF YOSANO AKIKO

This article analyzes the poetry of Yosano Akiko (1878–1942) as a site of negotiation between individual emotional experience and the emotional regimes of the Japanese Empire

from the Meiji period through the Second World War. Focusing on *Kimi shinitamau koto nakare*, often interpreted as a timeless anti-war poem, the study argues that such readings obscure the historically specific emotional conflicts that shaped its composition. Drawing on William M. Reddy's theory of emotional regimes and emotional liberty, the article approaches Yosano's poetry as a form of emotive practice enabling emotional navigation within shifting political contexts. Early poems are examined as acts of emotional resistance to state-imposed norms of loyalty and sacrifice, while later works reveal growing ambivalence and attempts at emotional stabilization through metaphors of endurance, reproduction, and renewal. The article further explores Yosano's critique of parliamentary politics during the Taishō period and traces her eventual alignment with a fully internalized militaristic emotional regime. Overall, the study demonstrates how Yosano's oeuvre illuminates both the possibilities and the limits of emotional liberty under an increasingly rigid political order.

ALICJA BETKA*

WSPÓLNE ELEMENTY INDYJSKIEJ I JAPOŃSKIEJ DEMONOLOGII. NIEJEDNOZNACZNOŚĆ MORALNA INDYJSKICH JAKSZÓW (*YAKṢA*) I JAPOŃSKICH *ONI*

1. Wprowadzenie

W mitologii zarówno indyjskiej, jak i japońskiej występują różnego rodzaju istoty demoniczne. W dziełach literackich starożytnych Indii ukazywano przeciwników bogów (dewów) – asurów, w lasach pojawiały się krwiożercze rakszasy (demony), blisko cmentarzy – wetale (wampiry) czy prety (duchy piekielne). Za pośrednictwem buddyzmu wiele tych postaci trafiło do Japonii, zasilając zastępy istot o nadprzyrodzonych przymiotach, podlegających w kolejnych wiekach przeobrażeniom, różnie nazywanych i klasyfikowanych.

Wiele z nich odznacza się wyraźnie negatywnym charakterem, jednak niektóre łączą w sobie przeciwstawne cechy – mogą być zarówno złowrogie, jak i laskawe. Dobrym przykładem takich stworzeń są indyjscy jakszowie i japońscy *oni* – demony zaliczane do szerszej kategorii *yōkai*.

Celem tego artykułu jest porównanie tych dwóch grup demonów głównie pod względem ich niejednoznaczności moralnej przy użyciu metody komparatystyki literackiej.

2. Jakszowie w literaturze indyjskiej

Wyraz jaksza pojawiał się już w Wedach – najstarszej warstwie literatury indyjskiej¹. W *Rygwedzie*² występował w różnych kontekstach: jako tytuł grzecznościowy przed

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.03>

* ORCID: 0000-0001-7036-2777

¹ Wedy – to najstarsza i najświętsza część literatury indyjskiej, określana mianem *śruti* – objawienia (dosł. ‘to, co zostało usłyszane’). Wymienia się cztery Wedy: *Rygwedę*, *Samawedę*, *Atharwawedę* i *Jadźurwedę*.

² *Rygweda* to zbiór hymnów do bogów, czczonych przez indoeuropejski lud Arjów, który wędrował do Indii. Hymny te powstawały od około XIII w. p.n.e. do około VII w. p.n.e.

imionami niektórych bogów albo bardziej abstrakcyjne określenie czegoś niezwykłego, cudownego, tajemniczego. W upaniszadach³ pojawiał się niekiedy w podobnych kontekstach co *tad ekam* – oznaczający „to jedno” czy *brahman* – określający absolut) (np. *Gopatha* I.1, *Bṛhadāranyaka* V.4). Jakszowie mogli być pierwotnie obiektem *sacrum*, mimo to później ich obraz uległ pewnej degradacji⁴. Jednak wiele przemawia za tym, że kult jakszów – jako bóstw lokalnych, związanych z określonym drzewem, górą, jeziorem itd., miał korzenie przedaryjskie, a nie wedyjskie⁵. Być może, jak sugeruje Robert DeCaroli, obiekty kultu zastanego na podbijanych terenach zaczęły być z biegiem czasu nazywane jakszami, choć nie były tożsame z tym, co wcześniej tak określano, i nie stanowiły części pierwotnego bramińskiego panteonu⁶.

W postwedyjskiej literaturze indyjskiej wyraz jaksza (w żeńskiej formie jakszini lub jakszi) odnosił się do istot o nadprzyrodzonych mocach, których natura nie jest jednoznaczna – byli oni czczeni jako związani z siłami przyrody półbogowie albo ukazywani jako krwiożercze demony. W sanskryckich eposach *Ramajanie*⁷ i *Mahabharacie*⁸ pojawiają się jakszowie o wybitnej inteligencji⁹, ale w większości są to demony, z którymi walczą główni bohaterowie. W *Ramajanie* znajduje się ponadto znana legenda o stworzeniu świata przez Pradžapatiego – według niej istoty, które wypowiedziały wówczas słowo *rakṣāma* – „obyśmy ochraniali” – stały się rakszasami, a te, które wymówiły słowo *yakṣāma* – „obyśmy składali ofiarę” lub „byli szybkimi” – stały się jakszami (*Ramayāna* VI.12–13). Etymologia wyrazu jaksza nie jest do końca jasna, niekiedy wywodzi się go od pierwiastka √*yaj* – ‘składać ofiarę, czcić, oddawać hold’, jednak najczęściej badacze wskazują na pierwiastek √*yakṣ*, który oznacza ‘czcić, składać uszanowanie’ oraz ‘poruszać się szybko, rozbłyskać, migać’¹⁰. W najpopularniejszym indyjskim starożytnym kodeksie prawnym, zwanym Manusmryti¹¹, można znaleźć inną klasyfikację. Wszystkie stworzenia tworzą hierarchię opartą na

³ Upaniszady to sanskryckie teksty filozoficzno-religijne, tajemne, mające objaśniać świat i miejsce człowieka w nim, najstarsze powstawały około VII–VI w. p.n.e.

⁴ R.N. Misra, *Yakṣa Cult and Iconography*, Munshiram Manoharlal, New Delhi 1981, s. 12–13.

⁵ R. DeCaroli, *Haunting the Buddha. Indian Popular Religions and the Formation of Buddhism*, Oxford University, New York 2004, s. 9.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ramajana* to sanskrycki epos o królu Ramie, który powstawał prawdopodobnie między V w. p.n.e. a III w. n.e., za jego twórcę tradycyjnie uważa się wieszczę Walmikiego.

⁸ *Mahabharata* to sanskrycki epos, którego głównymi bohaterami jest piątka braci Pandawów, jego autorem według tradycji miał być wieszcz Wjasa. Epos powstawał przez wiele stuleci, prawdopodobnie od IV w. p.n.e. do IV w. n.e.

⁹ Zob. D. Shulman, *The Yakṣa's Questions* [w:] *Untying the knot. On Riddles and Other Enigmatic Modes*, eds. G. Hasan-Rokem, D. Shulman, Oxford University Press, New York 1996.

¹⁰ R.N. Misra, *Yakṣa Cult...*, s. 10.

¹¹ Manusmryti – sanskrycki kodeks zawierający przede wszystkim reguły życia społecznego w poszanowaniu dharmy (prawa i religii), powstawał między II w. p.n.e. a II w. n.e., jego autorstwo przypisuje się Manu, który miał stworzyć ludzkość.

trzech gunach – atrybutach rzeczywistości: tamasie (ciemności, ignorancji), radzasie (namiętności, pasji), sattwie (jasności, prawdzie). Najwyższe miejsce zajmują stworzenia związane z sattwą, niżej znajdują się ci związani z radzasem, a najniżej ci, związani z tamasem. Jakszowie są istotami pełnymi radzasu – agresji, pasji, namiętności, zajmują więc miejsce w środkowej części tej klasyfikacji (Manusmṛti XII.47), co podkreśla ich ambiwalentny charakter – są zawieszani pomiędzy jasnością a ciemnością, pomiędzy prawdą a ignorancją.

W literaturze buddyjskiej pojawiają się agresywni jakszowie, żywiący się ludzkim mięsem, zagrażający nawet mnichom, ale też tacy, którzy nawracają się na buddyzm i stają się jego obrońcami. Możemy ich znaleźć już w kanonie palijskim¹² najstarszej buddyjskiej sekty – therawady. Na kartach *Samjutta Nikāji* opisane jest spotkanie Buddy z jakszami o imionach: Indaka, Suciloma, Khara, Alawaka, Manibhadda i Sakka (*Samyutta Nikāya* 10.1–12). W *Sutta Nipācie z Khuddaka Nikāji* pojawia się jeszcze Hemawata i Satagira (*Sutta Nipāta* 1.9). Bardzo często postaci jaksziń oraz jakszów zdobiły buddyjskie stupy i jaskinie zwłaszcza we wczesnym okresie rozwoju buddyzmu w Indiach, co świadczy o dużej popularności ich kultu¹³.

Również literatura dżinijska wspomina o jakszach, należą oni do jednej z klas półbogów, zwanej *njantara (vyantara) (Uttarādhyayana sūtra XXXVI.206)*.

W mitologii hinduistycznej, buddyjskiej czy dżinijskiej występują liczne postacie o nadnaturalnych przymiotach, półboskie albo demoniczne, przyjazne lub wrogie, które są bliskie jakszom. Są to przykładowo: rakszasowie, pisiaciowie, prety, gandharwowie, kinnary, maharogi, apsarasy czy bhuty¹⁴. Często granice pomiędzy nimi nie są ściśle określone, a zdarza się też tak – na co zwracał uwagę R. DeCaroli – że ta sama postać w jednym utworze jest różnie nazywana, np. jaksza może być też określony rakszasą lub gandharwą¹⁵.

¹² Kanon palijski, zwany też *Tipitaką* – dosł. *Trzema koszami*, składa się z trzech części: kosza dyscypliny (*Vinayapīṭaka*), kosza kazań (*Suttapīṭaka*), kosza abhidhammy (dosł. wyższej doktryny) (*Abhidhammapīṭaka*).

¹³ Zob. A.K. Coomaraswamy, *Yakṣas*, p. 1, [Smithsonian Institution], Washington 1928; *idem*, *Yakṣas*, p. 2, The Smithsonian Institution, Washington 1931.

¹⁴ Rakszasowie – agresywne demony zamieszkujące głównie dżungle, pisiaciowie – demony, według niektórych wersji, żywiące się ludzkim mięsem, prety – duchy piekielne, które można napotkać w okolicach miejsc kremacji zwłok, gandharwowie – półboskie istoty, nazywane niekiedy boskimi muzykantami, kinnary – pół ludzie, pół ptaki, maharogi – muzykanci o węzowych kształtach, apsarasy – przepiękne i uwodzicielskie nimfy, bhuty – duchy zmarłych.

¹⁵ R. DeCaroli, *Haunting the Buddha...*, s. 10–12.

3. Oni w mitologii japońskiej

W mitologii japońskiej pojawiają się różne nazwy istot o nadnaturalnych przymiotach. Współcześnie najczęściej używany jest termin *yōkai*, który jednak został spopularyzowany dopiero w XIX w. przez badacza folkloru, buddystę i filozofa, Inoue Enryō¹⁶. Dzięki niemu, jak pisze Dylan Foster, *yōkai* stał się „terminem technicznym na wszystko, co znajduje się poza obszarem [racjonalnego] wyjaśnienia”¹⁷. Wcześniej używano innych określeń. W epoce Heian (794–1185) pojawiał się wyraz *mononoke* na określenie osobliwej istoty czy niewytłumaczalnego zjawiska. W tym właśnie czasie popularna stała się też nazwa *oni*, oznaczająca niebezpieczne stworzenie o nadnaturalnych mocach najczęściej kształtem przypominające człowieka (choć nie zawsze). Orszak takich istot nazywano w tekstach tej epoki *hyakkeiyagyō*¹⁸. W zwoju *Tosa Mitsunobu*¹⁹ opisane są przedziwne postacie ożywionych sprzętów domowych z nogami, rękami, oczami, czasami ogonami, zwane *tsukumogami*²⁰. W epoce Edo (1600–1867) w różnych tego typu kontekstach zaczęło się pojawiać słowo *bakemono*, oznaczające coś, co się zmienia, a więc akcentujące transformacyjne moce tych istot²¹.

Łącznikiem pomiędzy indyjskimi jakszami a japońskimi demonami jest postać zwana *yasha*. Słowo to – jak podaje S. Weeratunge – wywodzi się od sanskryckiego *yakṣa*²², istoty tak nazywane zajmują ważne miejsce w buddyzmie japońskim i są najczęściej zaliczane do *oni*. Pojawiają się w sutrach mahajany²³, które w chińskich przekładach docierały do Japonii już od VII w.²⁴ Są najczęściej klasyfikowane jako jeden z *bachibushū* lub *bachibu kishin* – ośmiu zastępów strażników dharmy. Pozostałe legiony tworzą: dewowie – bogowie, nagowie – postacie węzowe, gadharwowie – niebiańscy muzykanci, asury – demony, garudy – postacie o ciele ptaka i głowie człowieka, kinnary – stworzenia o połowie ciała człowieka, a połowie ptaka

¹⁶ Biografię oraz omówienie jego prac można znaleźć w: M.D. Foster, *The book of Yōkai: mysterious creatures of Japanese Folklore*, University of California Press, Oakland 2015, s. 54–58 oraz K. Komatsu, M. Alt, *An Introduction to Yōkai Culture: Monsters, Ghosts, and Outsiders in Japanese History*, transl. H. Yoda, Japan Publishing Industry Foundation for Culture, Tokyo 2017, s. 34–36.

¹⁷ M.D. Foster, *The book of Yōkai...*, s. 19.

¹⁸ *Ibidem*, s. 15.

¹⁹ Tosa Mitsunobu (1434–1525) był malarzem, twórcą kierunku w sztuce zwanego Tosa.

²⁰ M.D. Foster, *The book of Yōkai...*, s. 17.

²¹ *Ibidem*, s. 17–18.

²² S. Weeratunge, *A Note of Some Sanskrit Words in Japanese Language*, „Vidyodaya Journal of Humanities and Social Sciences” 1987, vol. 1, no. 1, s. 78–79.

²³ Mahajana (*mahayāna*) – jeden z trzech głównych systemów buddyjskich (obok hinajany i wadźrajany), sutry mahajany powstawały w Indiach od I w. n.e., stopniowo buddyzm mahajany rozprzestrzenił się w Chinach, Korei i Japonii.

²⁴ M.W. de Visser, *Ancient Buddhism in Japan*, E.J. Brill, Leiden 1935, s. 4–5.

i maharogi – muzykanci o węzowych kształtach²⁵. *Yasha* należą zatem do katalogu stworzeń o statusie innym niż ludzie, zwykle posiadających nadnaturalne moce.

Przykładem wczesnej sutry mahajany, w której można znaleźć postać *yasha*, jest *Yakushi-kyō*, czyli sutra o Buddzie Uzdrawicielu (czy nauczycielu medycyny). Sutry o tej tematyce zostały przeniesione do Japonii w drugiej połowie VII i w pierwszej połowie VIII w., przyczyniając się do rozwoju wielu buddyjskich obrzędów²⁶. Popularność zyskały dwa tłumaczenia chińskie sanskryckiej *Bhaiṣajyaguru-sutry*, będącej podstawą kultu Buddy Uzdrawiciela: wcześniejsze – autorstwa Xuanzanga (650 r.) oraz późniejsze – autorstwa Yijinga (707 r.)²⁷. Następny przekład zawiera więcej elementów ezoterycznych, poza Buddą Yakushi sławi jeszcze sześciu innych Buddów Uzdrawicieli²⁸. Postacie *yasha* są w tych wersjach wymienione wśród licznych stworzeń słuchających nauczania Buddy, ale na końcu pojawia się też dwunastu królów czy dowódców tych demonów: Kumbhira, Wadžra, Mihira, Andira, Anila, Sandila, Indra, Pađżra, Makura, Kinnara, Ciatura, Wikarala. Królowie *yasha* po wysłuchaniu nauki oddają się w opiekę trzech buddyjskich klejnotów (czyli Buddy, dharmy i wspólnoty) i obiecują, że będą działać dla dobra wszystkich stworzeń i ochraniać tych, którzy czczą Budę Uzdrawiciela²⁹.

Za pośrednictwem buddyzmu do Japonii dotarły też wierzenia związane z jednoznacznie złymi rakszasami, asurami i innymi postaciami nie zawsze ściśle oddzielonymi od jakszów³⁰. Jolanta Tubielewicz pisała w *Mitologii Japonii*: „Głównie buddyjsko-hinduistycznym wpływom zawdzięcza Japonia ową mnogość upiórów, demonów, wampirów i diablów. (...) W zależności od okresu i rejonu charakter istot piekielnych bywa różny – od krwiożerczego po wesoly i humorystyczny”³¹. O takich źródłach pochodzenia japońskich *oni* był przekonany Anesaki Masaharu. Noriko T. Reider obok źródeł buddyjskich podawała też inne możliwości. Według niej mogą się oni wywodzić również z rodzimych japońskich wierzeń (szczególnie związanych z siłami przyrody: błyskawicą i grzmotem oraz innymi gwałtownymi zjawiskami)³², z tradycji chińskiej³³, z *onmyōdō* – wierzenia o starożytnych chińskich korzeniach (dotyczących *yin* i *yang*) z elementami buddyjskiej astrologii oraz

²⁵ *Ibidem*, s. 546–547.

²⁶ Y. Suzuki, *Medicine Master Buddha: The Iconic Worship of Yakushi in Heian Japan*, Brill, Leiden–Boston 2012, s. 8.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, s. 10.

²⁹ R. Birnbaum, *The Healing Buddha*, Shambhala, Boston 1989, s. 169.

³⁰ R. Iwicka, *Źródła klasycznej demonologii japońskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 68.

³¹ J. Tubielewicz, *Mitologia Japonii*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1980, s. 231.

³² N.T. Reider, *Japanese Demon Lore. Oni from Ancient Times to the Present*, University Press of Colorado, Utah State University Press, Logan 2010, s. 2–4.

³³ *Ibidem*, s. 4–10.

rodzimych japońskich elementów³⁴. Te wszystkie tradycje mogły się też oczywiście przenikać.

Przypuszczalnie *oni* symbolizowali obcych – mogli to być mieszkańcy odległych terenów, obcokrajowcy, ale też jakaś zmarginalizowana grupa w społeczności. Z biegiem czasu członkom takich grup zaczęto nadawać cechy demoniczne, podkreślając ich odrębność, dzikość lub wrogość³⁵.

4. Wspólne cechy jakszów i *oni*

Dylan Foster za bliskich japońskim demonom (*yōkai*) uważa *kami* – bóstwa najczęściej związane z określonym miejscem (drzewem, górą, jeziorem) lub obiektem. Pod wieloma względami są oni podobni również do jakszów. *Kami* posiadają ograniczone moce, co więcej, nie zawsze są jednoznacznie dobrzy, niektórzy mogą być agresywni czy wybuchowi. Ma to związek z powstałą wcześniej w Japonii koncepcją, wedle której duch jakiegoś miejsca czy obiektu może przyjąć dwojaką naturę: być złowrogi – *aratama* albo łaskawy – *nigitama*. Granica pomiędzy *kami* a demonami nie jest tak ściśle wytyczona, jak można by się spodziewać³⁶. Yanagita Kunio uważał, że demony są zdegradowanymi *kami*, a Komatsu Kazuhiko – że demony to *kami*, którzy przestali być czczeni, a *kami* – to demony, które zaczęły się cieszyć kultem³⁷.

Na podobnej zasadzie jakszowie mogli być zarówno agresywnymi potworami, jak i żarliwymi obrońcami wiary buddyjskiej, której podstawową zasadą była *ahimsa* – niekrzywdzenie.

Powiązanie z miejscem jest kolejnym wspólnym elementem tych koncepcji. W indyjskich opowieściach ten związek niekiedy był widoczny już w samym imieniu jakszy: Hemawata był mieszkańcem Himalajów, Alawaka miał siedzibę w pobliżu miasta Alawii, Indaka – na górze Indakuta. Informacja o siedzibie danego jakszy była zwykle skrupulatnie podawana, gdy tylko się pojawiał: wiadomo na przykład, że Suciloma mieszkał w Gaji, Manibhadda – w kraju Magadhy, Gardabha w Mathurze³⁸. Jakszowie mogą nękać ludzi zamieszkujących blisko ich siedziby, często żądając od nich krwawych ofiar, jednak nie jest to związane z nienawiścią do konkretnego ludu, ale wyłącznie z określonym terenem. W licznych opowieściach ludzie zwracają się do Buddy, aby poskromił groźnego jakszę, który im zagraża (tak jest

³⁴ *Ibidem*, s. 13–14.

³⁵ D. Foster, *The book of Yōkai...*, s. 119; N.T. Reider, *Japanese Demon Lore...*, s. 42–45; K. Komatsu, M. Alt, *An Introduction to Yōkai Culture...*, s. 156; R. Iwicka, *Źródła klasycznej demonologii...*, s. 17.

³⁶ D. Foster, *The book of Yōkai...*, s. 19–20.

³⁷ *Ibidem*, s. 21.

³⁸ Gardabha to jaksza, który pojawia się w kanonie mulasarwastiwady (*Mūasarvaastivaada Vinaya*, Gilgit Manuscript, vol. III, p. 1, s. 16–17).

choćby w przypadku wspomnianego Gardabhy). Gdyby jednak to oni przenieśli się gdzie indziej, jaksza z pewnością by ich nie ścigał, lecz pozostałby w swojej siedzibie.

Podobnie jest z *oni* – aby nie narażać się na ich atak, wystarczy unikać pewnych miejsc. Natomiast japońskie duchy zwane *yūrei* mogą podążać za człowiekiem, gdziekolwiek by się nie udał³⁹. Niekiedy badacze nazywają *yōkai*, do których zaliczają się *oni*, „duchami liminalnymi”, ponieważ mają związek z obszarami granicznymi w szerokim rozumieniu, np. skrajem miasta, mostem, skrzyżowaniem, ale też ze zmierzchem jako przejściem dnia w noc⁴⁰. Z kolei demonica *yamauba* w postaci starej kobiety zamieszkuje góry i pożera napotkanych tam ludzi⁴¹, podobnie *tengu* – potężne istoty, mogące przyjmować różne formy, często drapieżnych ptaków, są kojarzeni z górskimi terenami⁴², a istoty zwane *kappa* są związane z wodą: rzekami, jeziorami, sadzawkami⁴³.

Elementem demonicznej natury jakszów (jaką dzielą z rakszasami, zwanymi w Japonii *rasetu*) oraz *oni* jest żywienie się ludzkim mięsem. W indyjskiej literaturze buddyjskiej można znaleźć wiele przykładów takich krwiożerczych jakszów, czasami są oni ujarzmiani lub nawracani przez Buddę czy bodhisattwę. Dżataka⁴⁴ *Walabassa* opowiada o demoniach, jaksziniach, które pożerają podróżnych kupców (*Jātakatthavaṇṇanā* 196). W dżatace *Gagga* bramin wraz z synem trafia do szalasu jakszy, który zjada każdego, kto nie powie „na zdrowie”, kiedy ktoś kichnie (*Jātakatthavaṇṇanā* 155). Wspomniany już Gardabha z *Winaji* mulasarwastiwady porzywa i pożera nowo narodzone dzieci, podobnie jak zamieszkująca okolice Radżagryhy jakszini Hariti⁴⁵. W Japonii o demonach *oni* pożerających ludzi wspominają już *Nihon ryōiki*⁴⁶ oraz *Ise monogatari*⁴⁷, obrazy buddyjskich piekieł – które przeniknęły do Japonii – są pełne okrutnych jakszów i rakszasów⁴⁸. Zamieszkująca góry *yamauba* też jest znana ze swoich kanibalistycznych skłonności.

Japońskie i indyjskie demony nie tylko żywią się ludzkim mięsem i piją krew, ale i chętnie spożywają alkohol. Podkreśla to ich brak umiarkowania i nieumiejętność

³⁹ D. Foster, *The book of Yokai...*, s. 23.

⁴⁰ M. Spurgiasz, *Yōkai – japońskie duchy liminalne*, „Studia Religioznawcze” 2015, t. 48(1), s. 76–78.

⁴¹ N.T. Reider, *Japanese Demon Lore...*, s. 61–65.

⁴² K. Komatsu, M. Alt, *An Introduction to Yōkai Culture...*, s. 123–125.

⁴³ *Ibidem*, s. 83.

⁴⁴ Dżataki to buddyjskie bajki o licznych wcieleniach Buddy. *Jātakatthavaṇṇanā* jest palijskim zbiorem liczącym 547 takich bajek.

⁴⁵ Wersje opowieści o Hariti można znaleźć w: R.N. Misra, *Yaksha Cult...*, s. 74.

⁴⁶ *Nihon ryōiki* – najstarsza japońska kolekcja buddyjskich utworów dydaktycznych, pochodząca z 823 r., której autorem był Kyōkai.

⁴⁷ *Ise monogatari* – utwór powstały na początku X w., składający się z 125 luźno ze sobą zestawionych epizodów, zawierających przynajmniej po jednym wierszu.

⁴⁸ N.T. Reider, *Japanese Demon Lore...*, s. 14–15.

zapanowania nad zmysłowymi pokusami. W dzatakach *Dummedha* i *Ajakuta* wspomina się o ofiarach dla jakszów z krwi i alkoholu (*Jātakatthavaṇṇanā* 50, 347). W średniowiecznej Japonii bardzo popularna była zaś opowieść o Shuten Dōji – królu demonów, który zdecydowanie nadużywał alkoholu (samo jego imię oznacza pijaka). Jego siedzibą była góra Ōe w okolicy Kioto, skąd porywał młode kobiety.

5. Bishamonten – król jakszów

Do jednych z najbardziej popularnych japońskich bóstw, które wywodzi się z indyjskich jakszów, należy Bishamonten – w mitologii buddyjskiej zwany Waiśrawaną, utożsamiany z Kubera – królem jakszów. W XVI w. został on włączony do grupy siedmiu bogów szczęścia, choć pierwotnie jego funkcją była obrona buddyzmu i walka z demonami⁴⁹.

Waiśrawanę zaliczano do czterech niebiańskich królów (maharadzów), którzy po raz pierwszy zostali wprowadzeni do Japonii za pośrednictwem sutry *Kon-kō-myō-kyō*⁵⁰. Czterech królów zamieszkiwało – według mitologii buddyjskiej – cztery strony góry Sumeru, ujarzmiając różne demoniczne istoty: Warśrawana (Tamonten) kontrolował jakszów na północy, Dhrytarasztra (Jikokuten) – gandharwów (półboskie istoty) i pisiaciów (demony) na wschodzie, Wirudhaka (Zōchōten) nagów (istoty węzowe) i kumbhandów (karłowate i zdeformowane demony) na południu, Wirupaksza (Kōmokuten) – wielkich królów nagów na zachodzie⁵¹. Początkowo Waiśrawana nie wyróżniał się wśród czterech tych maharadzów, jednak z biegiem czasu to on zyskał najwyższą rangę w panteonie japońskim jako obrońca dharmy (nauki buddyjskiej), bóg wojny i bogactwa. Do orszaku Waiśrawany należało jego dziewięćdziesięciu jeden synów, którzy przemierzali dziesięć kierunków, oraz inni jakszowie i wspomniane już stworzenia, jak: rakszasowie, kumbhandy, prety, pisiaciowie, nagowie, dewowie, pomagający mu zwalczać zło, zagrażające buddyzmowi⁵². Był on przedstawiany w militarnym stroju, w jednej ręce trzymał maczugę, włócznię lub trójząb, a w drugiej złotą stupę lub pagodę⁵³.

Już w VII w. kult czterech dewów-maharadzów był znaczący, o czym świadczy założenie świątyni Shitennōji. W okresie Heian Bishamonten był wciąż postrzegany

⁴⁹ J. Tubielewicz, *Mitologia Japonii*, s. 210.

⁵⁰ S.K. Chaudhuri, *Hindu Gods and Goddesses in Japan*, Vedams eBooks, New Delhi 2003, s. 37–38.

⁵¹ B. Faure, *Protectors and Predators: Gods of Medieval Japan*, vol. 2, University of Hawaii Press, Honolulu 2015, s. 18.

⁵² *Ibidem*, s. 18–19.

⁵³ *Ibidem*.

głównie jako obrońca, wielcy wojownicy (jak Taira no Kiyomori) stawiali jego posągi, aby zapewnić im zwycięstwo w bitwach⁵⁴.

Kult Bishamontena jako boga bogactwa i szczęścia zyskał na znaczeniu dopiero w okresie Muromachi (1336–1573). Badacze najczęściej wywodzą tę rolę ze skojarzenia ze złotem i funkcją strzeżenia go szczególnie w świątyni Kuramadera w Kioto. W niektórych legendach Bishamonten jest nawet utożsamiany z Kannonem (bodhisattwą Awalokiteśwarą)⁵⁵.

Bernard Faure uważa, że kluczową rolę w rosnącej popularności tego bóstwa odegrał jego związek z północą, która była związana z regionem demonów, skąd mógł nadejść atak. Bishamontena postrzegano też jako zarządzającego przeznaczeniem ludzi jak Myōken i wspomniany już Budda Yakushi. Pod wpływem chińskiej kosmologii i ezoterycznej buddyjskiej astrologii stał się bóstwem podobnym – według B. Faure’a – do rzymskiego Janusa, rządzącego ludzkim losem⁵⁶.

Pomimo funkcji obrońcy i związania z relikwiami Buddy Waiśrawana – zdaniem tego badacza – w swej naturze pozostał jakszą – demonem, który broni ludzi przed innymi jakszami, a więc swoimi braćmi, jednak sam wciąż ma ich cechy. Można je dostrzec w jego wyglądzie: wiele obrazów ukazuje go z kłami, włosami przypominającymi płomień, w dynamicznej i groźnej pozie – są to cechy demoniczne widoczne również w sztuce Indii. Czasami na pasie lub brzuchu Bishamontena pojawia się wykrzywiona twarz demona. Bywa przedstawiany w militarnym stroju jako stojący na rękach bogini ziemi, Prithwi. Po obu stronach znajdują się jego sługi – demon Niranba i demonica Biranba. Mogą oni symbolizować jakszów i rakszasów, a w zależności od tego, jak są umiejscowieni względem Bishamontena (obok niego czy pod nim, deptani jego stopami) mogą pełnić rolę wrogów lub towarzyszy/ pomocników⁵⁷. Jego demoniczne pochodzenie podkreśla przypisywany mu przydomek Maō – Król Demonów, który pierwotnie był zarezerwowany dla Mary, głównego przeciwnika Buddy⁵⁸.

Postać Bishamontena charakteryzują sprzeczności – sam jest jakszą, demonem, królem jakszów, ale jednocześnie ich zabójcą, a otaczający go jakszowie mogą być albo jego pomocnikami, albo ujarzmianymi wrogami. Jego brutalność, nieokreślona natura jest wykorzystywana w funkcji obrońcy buddyzmu – co w kontekście tej religii powinno być rozumiane symbolicznie, jednak stał się on bogiem wojny, do którego zwracano się o pomyślność w rzeczywistej bitwie. Jego militarny strój i demoniczne cechy skłaniają do takiego traktowania. Jednak jest on także bogiem pomyślności i bogactwa, który obdarza swoich wyznawców licznymi łaskami.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 22.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 23–25.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 28–29.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 34.

⁵⁸ *Ibidem*.

Postrzegano go nawet jako zarządzającego ludzkim losem, a niekiedy utożsamiano z Kannonem. Jego pochodzenie i związek z jakszami nie pozwolił jednak na to, żeby wyzbył się on zupełnie swej demonicznej natury – jest raczej bóstwem, które trzeba przebłagać, obłaskawić, żeby coś od niego uzyskać, a nie liczyć na moc jego współczucia.

6. Podsumowanie

Koncepcje jakszów i *oni* są w wielu aspektach bardzo podobne do siebie. Łączy ich powiązanie z określonym miejscem lub obiektem – były to często bóstwa lub demony lokalne, czczone lub siejące postrach na określonym terenie, mające ograniczone moce. Najczęściej są one związane z przyrodą lub jakimś naturalnym fenomenem, w swej brutalnej formie żywią się ludzkim mięsem, piją krew i alkohol, są pełne namiętności, agresji i gwałtowności. Można je napotkać na terenach granicznych i oddalonych od centrum ludzkiej społeczności, gdzie jedna strefa przechodzi w drugą: centrum – w margines, materialność – w duchowość, dzień – w noc, świat żywych – w świat umarłych itd.

Najbardziej jednak uderzająca jest niejednoznaczna moralnie natura jakszów i *oni*. Jakszowie byli czczeni jako lokalne bóstwa, być może mieli status *sacrum* już w *Wedach* albo wedyjska koncepcja czegoś niezwykłego została z nimi później połączona. W literaturze hinduistycznej, buddyjskiej i dżinijskiej występują jako potężne byty, ale już o groźnym charakterze, najczęściej jako krwiożercze demony. Często jednak pojawiają się wzmianki o ich kulcie (np. w licznych dżatakach), a wczesna sztuka buddyjska pełna jest ich przedstawień. W literaturze buddyjskiej można znaleźć liczne opowieści o ujarzmianiu lub nawracaniu ich na buddyzm⁵⁹. Ostatecznie jakszowie zostali włączeni do panteonu buddyjskiego jako obrońcy wiary, ale nie zatracili w pełni swego demonicznego charakteru, który za pośrednictwem buddyzmu przeniknął do Japonii.

Nie brakuje w literaturze japońskiej opowieści o groźnych *oni*, które porywają i pożerają ludzi, ale mogą też mieć łagodniejsze, dobrotliwe oblicze. Przykładowo przerażająca *yamauba* była czczona również jako bogini matka⁶⁰, jakszini Hariti – która porwała i pożerała dzieci, zanim została nawrócona przez Buddę – była czczona w Japonii jako bogini Kariteimo lub Kishimojin⁶¹. Pełną sprzeczności

⁵⁹ Zob. A. Betka, *Bhāyasi maṃ samaṇā – „Boisz się mnie, asceto?”. O rozmowach jakszów (demonów) z Buddą i ich nawróceniach w kanonie palijskim*, „Academic Journal of Modern Philology” 2024, vol. 22, s. 37–47.

⁶⁰ N.T. Reider, *Japanese Demon Lore...*, s. 61–65.

⁶¹ Ch. Eliot, *Japanese Buddhism*, Kegan Paul, London–New York 2005, s. 138.

naturą charakteryzował się także popularny w Japonii Bishamonten, wywodzący się z indyjskiego króla jakszów.

Literatura

- Betka A., *Bhāyasi maṃ samaṇā – „Boisz się mnie, asceto?”*. O rozmowach jakszów (demonów) z Buddą i ich nawróceniach w kanoniepalijskim, „Academic Journal of Modern Philology” 2024, vol. 22, s. 37–47.
- Birnbaum R., *The Healing Buddha*, Shambhala, Boston 1989.
- Chaudhuri S.K., *Hindu Gods and Goddesses in Japan*, Vedams eBooks, New Delhi 2003.
- Coomaraswamy A.K., *Yakṣas*, p. 1, [Smithsonian Institution], Washington 1928.
- Coomaraswamy A.K., *Yakṣas*, p. 2, The Smithsonian Institution, Washington 1931.
- DeCaroli R., *Haunting the Buddha. Indian Popular Religions and the Formation of Buddhism*, Oxford University, New York 2004.
- Eliot Ch., *Japanese Buddhism*, Kegan Paul, London–New York 2005.
- Faure B., *Protectors and Predators: Gods of Medieval Japan*, vol. 2, University of Hawaii Press, Honolulu 2015.
- Foster M.D., *The book of Yōkai: mysterious creatures of Japanese Folklore*, University of California Press, Oakland 2015.
- Iwicka R., *Źródła klasycznej demonologii japońskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017.
- Komatsu K., Alt M., *An Introduction to Yōkai Culture: Monsters, Ghosts, and Outsiders in Japanese History*, transl. H. Yoda, Japan Publishing Industry Foundation for Culture, Tokyo 2017.
- Misra R.N., *Yakṣa Cult and Iconography*, Munshiram Manoharlal, New Delhi 1981.
- Reider N.T., *Japanese Demon Lore. Oni from Ancient Times to the Present*, University Press of Colorado, Utah State University Press, Logan 2010.
- Shulman D., *The Yakṣa's Questions* [w:] *Untying the knot. On Riddles and Other Enigmatic Modes*, eds. G. Hasan-Rokem, D. Shulman, Oxford University Press, New York 1996, s. 151–167.
- Spurgiasz M., *Yōkai – japońskie duchy liminalne*, „Studia Religiológica” 2015, t. 48(1), s. 71–81.
- Sutherland G.H., *Yakṣa in Hinduism and Buddhism. The Disguises of the Demon*, Manohar, New Delhi 1992.
- Suzuki Y., *Medicine Master Buddha: The Iconic Worship of Yakushi in Heian Japan*, Brill, Leiden–Boston 2012.
- Tubielewicz J., *Mitologia Japonii*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1980.
- Visser de M.W., *Ancient Buddhism in Japan*, E.J. Brill, Leiden 1935.
- Weeratunge S., *A Note of Some Sanskrit Words in Japanese Language*, „Vidyodaya Journal of Humanities and Social Sciences” 1987, vol. 1, no. 1, s. 75–82.

SUMMARY

COMMON ELEMENTS OF INDIAN AND JAPANESE DEMONOLOGY: THE MORAL AMBIGUITY OF INDIAN YAKSHAS (*YAKṢA*) AND JAPANESE *ONI*

The aim of this article is to compare the Indian concept of *yakṣas* and the Japanese concept of *oni*. These beings are very similar in terms of the locality of their cult, their frightening nature, their enormous powers, and their ambivalent character. They can be dangerous, but also benevolent. In Indian Buddhist literature there are *yakṣas* that convert to Buddhism, becoming defenders of the faith. Some of these were adopted in Japanese Buddhism and, for example, *Bishamonten*, became very popular.

MACIEJ SZATKOWSKI*
LAURA ŻARY**

KWIAT NASZEJ PRZYJAŹNI –
OBRAZ CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ
W MIESIĘCZNIKU „CHINY” (1959–1963)

1. Wprowadzenie

„Kwiat naszej przyjaźni nie został wyhodowany w cieplarni. Wyrasta on z życia, ze wspólnych potrzeb i dążeń do socjalizmu” – tak brzmi zdanie otwierające czasopismo „Chiny”, które ukazało się w kwietniu 1959 r. (nr 1, s. 1)¹. Celem artykułu jest wieloaspektowa analiza periodyku, który stanowił odbicie ówczesnych sposobów konstruowania wiedzy o Chinach w polskim obiegu kulturowym i medialnym, realizowanych w czasopiśmie dwojako: poprzez prezentację dawnej cywilizacji chińskiej, kojarzonej z trudnym językiem i egzotyczną kulturą, oraz poprzez ukazywanie Chińskiej Republiki Ludowej jako „bratniego” kraju, którego budowie towarzyszył entuzjazm i wiara w postęp społeczny i ekonomiczny.

Analiza czasopisma „Chiny” wydaje się istotna z kilku powodów. Po pierwsze, odsłania ona zapomniany etap polsko-chińskich kontaktów kulturalnych i intelektualnych, ukazując wcześniejsze formy transferu wiedzy i wymiany doświadczeń między oboma krajami. Po drugie, stanowi świadectwo praktyk, które z perspektywy współczesnych badań można opisać jako formę „miękkiej dyplomacji” (*soft power*) realizowanej w PRL-u. Publikacje prezentujące sojusznicy kraj odgrywały znaczącą rolę w budowaniu pozytywnych relacji międzynarodowych. Po trzecie, publikowane materiały odzwierciedlają ówczesny stan polskiej sinologii, jej wysoki poziom na przełomie lat 50. i 60., ukazując dorobek znawców kultury chińskiej oraz

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.04>

* ORCID: 0000-0002-6540-4140

** ORCID: 0009-0008-8281-9584

¹ Dla zachowania przejrzystości tekstu wszystkie odwołania do artykułów zamieszczonych w czasopiśmie „Chiny” podano w nawiasach, wskazując rok wydania i numer.

tłumaczy, którzy łączyli wartość naukową (nierzadko także propagandową) z przystępną formą popularyzatorską.

W artykule skoncentrowano się również na zbadaniu ideologicznych i politycznych założeń obecnych w czasopiśmie oraz jego roli w kształtowaniu obrazu Chińskiej Republiki Ludowej. Starano się prześledzić sposoby prezentowania kultury, polityki oraz reform społeczno-gospodarczych, a także mechanizmy propagandowe wpływające na narrację. Podjęto też próbę zrozumienia, w jaki sposób „Chiny” wpisywały się w ówczesne strategie polityki kulturalnej i stosunków dyplomatycznych między Polską a ChRL, przy uwzględnieniu recepcji tych treści wśród polskich odbiorców.

„Chiny: pismo Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej” było periodykiem wydawanym w latach 1959–1963, współredagowanym przez Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa”. Łącznie w ciągu pięciu lat funkcjonowania opublikowano pięćdziesiąt sześć numerów, ukazujących się w cyklu miesięcznym (przy czym w pierwszym roku wydawniczym, 1959, opublikowano osiem numerów). Powstanie pisma wiązało się z kilkoma nakładającymi się czynnikami: utworzeniem Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 r., działalnością Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej² (którego organem było pismo) oraz ideologicznym zbliżeniem Polski z państwem, określanym wówczas jako „bratni kraj demokracji ludowej”. Rok, w którym rozpoczęto wydawanie czasopisma „Chiny”, był okresem odchodzenia od ideałów Października oraz nasilania się cenzury, choć przybierała ona już formę odmienną od stalinowskiej³. „Chiny” nie były więc efektem październikowego rozkwitu prasy o ograniczonej autonomii, a raczej rezultatem uwarunkowań związanych z polityką zagraniczną. Można je postrzegać jako odrębny projekt, nie w pełni uczestniczący w ideologicznym fermentie Polski gomulkowskiej, choć dzielił on z innymi tytułami pewne cechy epoki, takie jak partyjna afiliacja kierownictwa redakcji czy proces „urealniania” nakładów, który też objął to pismo⁴.

Tematyka koncentrowała się na wartościach deklarowanych i promowanych w oficjalnym dyskursie, takich jak: walka z faszyzmem, internacjonalizm proletariacki, przyjaźń i solidarność, przedstawianych jako elementy łączące PRL i ChRL. Mniej więcej w tym samym okresie, tj. w drugiej połowie lat 50., rozpoczęła się także wymiana akademicka, która przyczyniła się do wykształcenia pokolenia polskich sinologów i chińskich polonistów. W prasie oraz wydawnictwach ukazywało się wówczas stosunkowo wiele tłumaczeń literatury chińskiej, zwłaszcza w porównaniu

² Więcej na temat historii i działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej: *Historia Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej*, TPPCh, 5.05.2018, <https://www.tppch.pl/aktualnosci/22,historia-towarzystwa-przyjazni-polsko-chińskiej> (dostęp: 4.12.2025).

³ Zob. więcej w R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, zwłaszcza podrozdziały – *Odwilż, Poznań, destalinizacja* (s. 224–232) oraz *Odwrot od Października* (s. 232–247).

⁴ *Ibidem*, s. 243.

z drugą połową lat 60. oraz kolejnymi dekadami. Zakończenie działalności czasopisma w 1963 r. można łączyć z pogorszeniem relacji chińsko-radzieckich i wynikającym z niego osłabieniem relacji między PRL a ChRL.

Elżbieta Dzikowska również publikowała tam swoje teksty, wspomina, że redakcja mieściła się przy ulicy Senatorskiej, w Pałacu Błękitnym, w tym samym budynku, w którym znajdowało się również Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Chińskiej. Wielu z zatrudnionych dziennikarzy należało do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i realizowało jej linię ideologiczną. Zróżnicowanie tematyczne publikacji dobrze ilustrują teksty autorów reprezentujących odmienne obszary zainteresowań badawczych i publicystycznych, od narracji historycznych i kulturowych po zagadnienia gospodarcze, społeczne i artystyczne. Z redakcją współpracowali również sinolodzy – absolwenci i wykładowcy Uniwersytetu Warszawskiego, m.in. Mieczysław Jerzy Künstler, Tadeusz Żbikowski, Marzenna Szlenk czy właśnie E. Dzikowska⁵, podpisująca się w pierwszych latach działalności pisma panięmskim nazwiskiem Górską.

Pierwszym redaktorem naczelnym (1959–1960) był działacz komunistyczny Witold Konopka⁶, a następnie, w latach 1960–1963, Jerzy Lobman⁷, członek PZPR, znawca Chin i autor wielu publikacji poświęconych kulturze i polityce tego kraju, które również można znaleźć na lamach czasopisma. W „Chinach” publikowali m.in. Joachim Koczy, geograf wykształcony w Chinach, który opisał wszystkie chińskie prowincje. Na szczególną uwagę zasługują ściśle związani z PRL-owską władzą popularni wówczas literaci Jerzy Putrament, Wojciech Żukrowski i Janusz Przymianowski, relacjonujący podróże po Tybecie w pierwszych latach po przejściu nad nim kontroli przez Chińską Republikę Ludową⁸. Leszek Cyrzyk przybliżał historię

⁵ Sama E. Dzikowska publikowała w „Chinach” teksty, które z dzisiejszej perspektywy wydają się szczególnie ciekawe. Przykładem jest artykuł o Dawidzie Haltrechcie, pochodzącym z Włocławka polskim malarzu, który w Państwie Środka malował i szkicował chińskie twarze (1963, nr 12). Elżbieta Dzikowska była autorką wielu artykułów nie dotyczących tematyki podróżniczej, np. o chińskich motywach w polskiej sztuce sakralnej (1962, nr 12). Wątek ten był również tematem jej nigdy nieobronionej pracy doktorskiej na kierunku historia sztuki Uniwersytetu Warszawskiego.

⁶ Zob. P. Brzeziński, *Konopka Witold, I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR*, Gedanopedia, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KONOPKA_WITOLD,_I_sekretarz_Komite-tu_Wojew%C3%B3dzkiego_PZPR (dostęp: 20.11.2025).

⁷ Jerzy Lobman był postacią kluczową dla redakcji. Znal język chiński, sporo publikował i tłumaczył, czego przykład stanowi praca: D. Zhang, *Mała historia chińskiej myśli materialistycznej: (rozwoj myśli materialistycznej od okresu Czu i Ts'in do okresu Ming i Ts'ing)*, tłum. J. Lobman, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1960. Z zachowanych akt IPN wynika, że J. Lobman wstąpił do PZPR 2 kwietnia 1951 r. Niezwykle ciekawy życiorys sinologa można znaleźć w Biuletynie Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, *Jerzy Lobman*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/656604> (dostęp: 25.11.2025).

⁸ Przykładowe teksty J. Przymianowskiego i W. Żukrowskiego to *Tybetańskie plotki* w nr 2 z 1962 r. i *Legenda o smoku Lo-sa* w nr 3 z 1963 r.

Państwa Środka w formie anegdot, podczas gdy Stanisławę Kuczerę interesowały dzieje bardziej podniosłe. Profesor Andrzej Pieniążek pisał o rolnictwie i roślinach, Jan Kowalski o chińskim sporcie, a Zygmunt Słomkowski o przemyśle. Wśród autorów znaleźć można Jerzego Kawalerowicza zaznamiającego czytelników z kinem⁹.

Osiągnięcia zespołu tworzącego czasopismo na wysokim poziomie merytorycznym opisał L. Cyrzyk: „Był on [Jerzy Lobman – M.S., L.Ż.] jedynym znanym mi polskim dziennikarzem, który swobodnie porozumiewał się po chińsku (...). W Pekinie wraz ze swoją żoną Jadwigą prowadził prawdziwie chiński dom, w prawdziwie chińskim stylu, usytuowany obok prawdziwego chińskiego «hutungu» (...). Jego przyjsie do redakcji miesięcznika «Chiny» zapowiadało, że pismo będzie redagowane przez znawców Chin i okaże się w pełni profesjonalne. (...) W zespole redakcyjnym i wśród bliskich współpracowników redakcji znalazły się osoby, które znały Chiny i Chińczyków z autopsji i wyspecjalizowały się w różnorodnych dziedzinach podczas swego pobytu w tym kraju”¹⁰.

Elżbieta Dzikowska w przeprowadzonej z autorami tekstu w 2025 r. rozmowie telefonicznej opowiedziała, że po ukończeniu studiów sinologicznych z entuzjazmem przyjęła propozycję pracy w nowo powstałej redakcji. Wspominała, że cieszyła się z możliwości zatrudnienia w zawodzie, który wówczas uchodził za niszowy i niegwarantujący stabilnej kariery. Według jej relacji miała pełną swobodę w wyborze tematów i tekstów do przekładu. Deklarowana wolność nie wykluczała istnienia autocenzury, która wyznaczała granice dopuszczalnych treści. Analiza doboru publikacji wskazuje jednak, że jej działalność pozostawała zgodna z linią ideologiczną czasopisma: nie publikowała przekładów utworów kojarzonych z Chinami republikańskimi, a w zakresie tekstów kulturalnych koncentrowała się na prezentacji klasycznego dziedzictwa chińskiego, co w ówczesnym dyskursie redakcyjnym i wydawniczym uchodziło za temat względnie bezpieczny politycznie. Elżbieta Dzikowska zaprzeczyła również, jakoby materiały były proponowane bezpośrednio przez Chińczyków, na przykład za pośrednictwem ambasady ChRL¹¹. Romanowi Warszawskiemu z kolei powiedziała, że „programowo mieliśmy słać ChRL, a w najgorszym razie – pisać rzeczowo i neutralnie. Nigdy potępiać”¹². Niemniej, o ile część artykułów i fotoreportaży stanowiły relacje polskich dziennikarzy, o tyle sporo materiałów sprawiało wrażenie przedruku z chińskiej prasy.

Po rozwiązaniu czasopisma część zespołu, w tym E. Dzikowska, znalazła zatrudnienie w redakcji „Kontynentów”. Jak wspomina, rotacja ta okazała się na tyle

⁹ R. Warszawski, *Dzikowska: pierwsza biografia legendarnej podróżniczki*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2023, s. 187–188.

¹⁰ L. Cyrzyk, *U zarania Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej*, „Azja–Pacyfik” 2008, t. 11, s. 244.

¹¹ Warto przypomnieć, że E. Dzikowska w młodości była zaangażowana w działalność opozycyjną o charakterze antykomunistycznym, za co została skazana i odbyła karę więzienia. W latach późniejszych, w okresie pracy w czasopiśmie „Chiny” nie angażowała się politycznie.

¹² R. Warszawski, *Dzikowska...*, s. 191.

plynna, że „nawet nie zmieniła biurka”. Jak relacjonuje w książce *Ze mną przez świat. Pamiętnik wstecz*, podczas pracy w redakcji zaprzyjaźniła się z Elżbietą Kotarską, odpowiedzialną za grafikę i zdjęcia, oraz Hu Peifang (Ireną Sławińską) – Chinką, żoną Romana Sławińskiego, późniejszego profesora sinologii. Irena Sławińska, która w redakcji pełniła funkcję sekretarza i również publikowała artykuły w „Chinach”, pozostała jej bliską przyjaciółką aż do swej śmierci w 2004 r.¹³ Elementy biograficzne redaktorek pozwalają zrekonstruować codzienne praktyki wydawnicze oraz ideologiczne ramy, w których dokonywano doboru materiałów.

Klimat okresu oddaje wspomnienie Bogdana Góralczyka, który tak charakteryzuje czasopismo: „Oczywiście było tam stosunkowo dużo polityki i ideologii (w tym zawsze bardzo pryncypialny wstępniak mówiący znacznie więcej o ZSRR niż o ChRL), ale także kultury, wręcz nauki o cywilizacji. (...) w tłumaczonej literaturze zawsze musiał pojawić się obszarnik, który w finale ponosił zasłużoną karę. Niewątpliwym mankamentem było to, że dużo publikowanych materiałów było po prostu przekładanych nie tyle z chińskiego, ile z rosyjskiego, ze wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami...”¹⁴.

Dziś trudno jednoznacznie określić, jak duża była skala przekładów literatury tłumaczonej z języka rosyjskiego. Tłumaczami, poza E. Dzikowską, zajmowało się wielu sinologów, takich jak: M.J. Künstler, M. Szlenk czy Jerzy Sie-Grabowski, których kompetencje językowe i dorobek translatorski wskazują na bezpośrednią pracę z tekstem chińskim, a nie na korzystanie z przekładu zapośredniczonego przez język rosyjski lub języki europejskie. Nie wiadomo, czy B. Góralczyk, mówiąc o „wynikających z tego faktu konsekwencjach”, opiera się na analizie samego przekładu (i np. obecności rusycyzmów), który mógłby sugerować pośrednictwo języka rosyjskiego, czy też ma na myśli cenzorską modyfikację treści. Rozróżnienie to jest istotne metodologicznie, gdyż dotyczy odmiennych poziomów ingerencji w tekst.

2. Wewnętrzna struktura miesięcznika

Czasopismo charakteryzowało się stabilną strukturą działów, powtarzaną w kolejnych numerach. Każdy numer otwierała nota redakcyjna, w której omawiano bieżące stosunki polsko-chińskie oraz wydarzenia polityczne. Następnie czytelnikom prezentowano dział „fotoChiny”, zawierający dokumentację fotograficzną. Istotną część stanowiły relacje polskich podróżników odwiedzających ChRL, często stylizowane na teksty o charakterze literackim, ale także korespondencja i artykuły dotyczące inicjatyw polsko-chińskich, takich jak np. utworzenie katedry polonistyki w Pekinie w 1954 r. (1960, nr 1, s. 4). Znaczną część periodyku poświęcono

¹³ *Ibidem*, s. 35–36.

¹⁴ *Ibidem*, s. 186–187.

zagadnieniom gospodarczym i społecznym, w tym analizie chińskich reform. W sferze kulturalnej w czasopiśmie publikowano szeroki zakres treści, w tym m.in. folklor chiński, bajki oraz tłumaczenia literatury. Pojawiały się również utwory polskich autorów osadzone w realiach chińskich, np. opowiadania J. Przymanowskiego. Czasopismo zawierało także dział skierowany do dzieci „Złoty wachlarz”, w którym publikowano komiksy oraz adaptacje chińskich bajek i podań ludowych. Materiały popularnonaukowe i kulturalne kierowane były głównie do dorosłego odbiorcy. Większość numerów zamykała sekcja poświęcona nauce języka, obejmująca ćwiczenia pisania znaków oraz encyklopedyczny przegląd chińskich pojęć, a także rubryka zawierająca listy od czytelników. Czasem pojawiały się konkursy z nagrodą w postaci wycieczki do Chin organizowanej przez Orbis, a także krzyżówki.

Choć bezpośrednich tekstów o charakterze politycznym publikowano stosunkowo niewiele, to w wielu artykułach, zarówno tych o gospodarce, jak i kulturze, pojawiały się wątki zgodne z obowiązującą wówczas narracją ideologiczną. Przykładem mogą być publikacje poświęcone Kampanii stu kwiatów, wychwalanej m.in. przez Tian Hana¹⁵ czy teksty dotyczące Wielkiego skoku naprzód, które zostaną omówione w dalszej części artykułu. Czasopismo regularnie informowało o bieżącej wymianie kulturalnej, osiągnięciach socjalizmu w ChRL oraz o entuzjazmie, jaki towarzyszył opowieściom o budowie państwa. W przekazie dominowała perspektywa afirmatywna, akcentująca rozwój, modernizację i sukcesy społeczne ChRL. Pismo wyróżniało się przy tym rozbudowaną warstwą graficzną, obejmującą liczne ilustracje oraz kolorowe fotografie, które nie tylko przedstawiały krajobrazy, ale i ukazywały osiągnięcia techniczne, prezentowane m.in. w dziale „Nim Piast był Kołodziejem”. Zauważalny pozostaje brak szerszego kontekstu geopolitycznego. Nie podejmowano kwestii chińskiej działalności w Afryce, relacji z ZSRR ani napięć w obrębie bloku komunistycznego. Konsekwentnie unikano tematów związanych z bieżącą polityką międzynarodową, konfliktami politycznymi, skupiając się na prezentacji kultury i społeczeństwa Chin w duchu ideologicznej przyjaźni.

3. Literatura

Przeglądając się bliżej tekstom literackim publikowanym w „Chinach”, można dostrzec, jak bogatym i niedocenianym źródłem przekładów dla badaczy literatury

¹⁵ Tian Han 田汉 (1898–1968), w Chinach znany jest przede wszystkim jako autor słów chińskiego hymnu *Marsz ochotników*. Był jednym z pionierów i propagatorów teatru mówionego *huaju* oraz autorem ponad sześćdziesięciu dramatów. Zmarł w więzieniu dwa lata po wybuchu rewolucji kulturalnej. W polskiej literaturze przedmiotu twórczość Tian Hana omówiła Lidia Kasarello: *Tian Han. U źródeł nowego teatru chińskiego*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1995. Wypowiedź Tian Hana ukazała się w „Chinach” (1960, nr 11, suplement, s. 1), za: „Renmin ribao”, 11.09.1960.

chińskiej jest czasopismo. Tłumaczone teksty kształtowały pozytywny obraz Chin, akcentując bogatą tradycję i dziedzictwo literackie, przy czym, co warto podkreślić, pismo ukazywało się przed wybuchem rewolucji kulturalnej (1966–1976), co wpływało na wybór prezentowanych treści. Chińska literatura współczesna obecna na łamach „Chin”, choć nacechowana ideologicznie, była przystępna w odbiorze. Unikano w niej prymitywnego socrealizmu, równoważąc funkcję edukacyjną z bardziej wyrafinowanymi formami przekazu propagandowego. Miesięcznik stwarzał możliwość poznania twórczości wielu wybitnych chińskich twórców – wśród autorów znalazł się ojciec współczesnej literatury chińskiej, Lu Xun¹⁶ i jego dwa utwory „Śnieg” (*Xue 雪*) i „Błogosławieństwo” (*Zhufu 祝福*).

W publikowanych przekładach, zwłaszcza w tekstach o charakterze dydaktycznym, bohaterowie wywodzą się z ludu. Ich antagoniści nie wykazują należytej pracowitości i zaangażowania w życie wspólnoty, co ilustruje np. *Bajka o ryżu* (1960, nr 1, s. 20–21). Bajki odpowiadały tradycjom ludowych opowieści dydaktycznych. Pełniły one funkcję rozrywkową, ale też edukacyjną, wzmacniając wartości promowane w dyskursie politycznym, takie jak: uczciwość, pracowitość i solidarność, często piętnując negatywne postawy. Binarny podział na prostego, prawego człowieka oraz zepsutego przedstawiciela klas posiadających jest charakterystyczny dla narracji budowanych w ramach oficjalnej polityki kulturalnej pierwszych lat Chin Ludowych i ugruntowuje opozycję między „ludem” a „wyzyskiwaczami”.

Celem tekstów polskich i rosyjskich autorów (np. *Czarodziejskie tabliczki* Wiktora Istrina w tłumaczeniu Ewy Kreczmar, 1960, nr 4, s. 10–11) było nie tylko zainteresowanie czytelnika chińską kulturą, lecz też uwypuklenie wątków zgodnych z ówczesnym dyskursem ideologicznym. Teksty te wykorzystywały motywy wojenne, silnie związane z walką rewolucyjną oraz oporem przeciwko imperializmowi, wykazując tendencję do idealizowania heroizmu. W ten sposób literatura stawała się elementem szerszego porządku ideologicznego, w ramach którego wyobrażenia o Chinach były kształtowane zgodnie z narracjami o walce klasowej, rewolucji i utopijnych aspiracjach socjalizmu.

W numerze 1 z 1962 r. pojawia się *Gąsienica* (*Maomaochong 毛毛虫*) Lao She¹⁷ w przekładzie T. Żbikowskiego. Jak pisze tłumacz, Lao She „powszechnie uznawany jest za pisarza, który najlepiej potrafi wyśmiać niektóre wady narodowe swych

¹⁶ Lu Xun 鲁迅 (1881–1936), uznawany za najwybitniejszego pisarza i jednego z ojców nowoczesnej literatury chińskiej. Był orędownikiem języka potocznego *baihua* oraz aktywnym uczestnikiem debat intelektualnych okresu Ruchu 4 Maja. Najnowsze przekłady jego prozy autorstwa Katarzyny Sarek i Marii Jarosz ukazały się w 2025 r. nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego w tomie *Do boju!*.

¹⁷ Lao She 老舍 (1899–1966), jeden z najwybitniejszych chińskich pisarzy XX w., znany z przenikliwych portretów życia miejskiego. Jest kluczową postacią chińskiego realizmu literackiego. W polskim przekładzie ukazał się zbiór opowiadań *Człowiek, który nigdy nie skłamał*, tłum. M. Torbicka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2024.

współziomków, walczyć przeciwko feudalnemu i kapitalistycznemu uciskowi społecznemu” (1962, nr 1, s. 9). *Gąsienica* to satyryczny obraz mieszczaństwa, w którym obluda, egoizm i obojętność stają się normą, ukazujący rozpad rodziny i duchowe skarlenie człowieka nowoczesnego, który niczym gąsienica pelza w świecie pozbawionym wartości. Prezentowana na łamach czasopisma twórczość Lao She, podobnie jak utwory L. Xuna, stanowiła narzędzie wprowadzania nowych idei, wpisując się w szerszy projekt modernizacyjny (rozumiany jako antyfeudalny), obecny w literaturze chińskiej w pierwszej połowie XX w.

Na łamach „Chin” publikowano teksty zarówno z kanonu literatury klasycznej, jak i współczesnej, co pozwalało na prezentację szerokiego spektrum chińskiego dziedzictwa literackiego, wyraźnie widać to w numerach z czwartego roku ukazywania się pisma. W 1962 r. czytelnik mógł zapoznać się z opowiadaniem Feng Menglonga, pisarza z przełomu XVI i XVII w., pt. *Yu Boya rozбивa lutnie, czcząc pamięć przyjaciela* (*Yu Boya shuai qin xie zhibyin* 俞伯牙摔琴谢知音) w przekładzie J. Sie-Grabowskiego i Ewy Domańskiej (1962, nr 2). Kolejne numery również zawierały dzieła dawnej literatury chińskiej, jak np. fragmenty siedemnastowiecznego dramatu Kong Shangrena *Wachlarz o brzośkwiniowych kwiatach* (*Taohua shan* 桃花扇) (1962, nr 3) czy tłumaczenie biografii Li Si, polityka-legisty z okresu panowania dynastii Qin, na podstawie kronik Sima Qiana. W tym samym roku ukazały się też dwie nowele Ba Jina¹⁸ *Pies* (*Gou* 狗) i *Deszcz* (*Lei* 雷) w tłumaczeniu M.J. Künstlera, który o *Psie* pisał jako o „jednym z największych osiągnięć literatury chińskiej” (1962, nr 5, s. 9–12). Mieczysław J. Künstler w numerze 11 z 1962 r. przetłumaczył również utwór Sha Tinga pt. *Zabójca* (*Xionshou* 凶手). Jak pisał, jest to „opowieść o młodych, co siłą do wojska werbowani byli i służyli lokalnym generalom” (1962, nr 11)¹⁹. Numer 12 z 1962 r. nie zawierał tłumaczeń literatury współczesnej, warto jednak odnotować obecność *Nowej Księgi słynnych przypowieści* (*Shishuo Xinyu* 世说新语)²⁰ w tłumaczeniu Stanisława Pawelczyka²¹.

W roku 1963 kontynuowano publikację przekładów tekstów zarówno współczesnych, jak i klasycznych. W styczniowym numerze tandem tłumaczy E. Kreczmar i J. Sie-Grabowski zaprezentował przekład opowiadania Ai Wu *Żołnierz, który salutował lewą ręką* (*Zuopiezi bing* 左撇子兵) z 1934 r., utrzymanego w duchu romantyzmu rewolucyjnego. Tekst, choć wyraźnie nacechowany ideologicznie, przedstawia

¹⁸ Ba Jin 巴金 (1904–2005), chiński pisarz i eseista, jeden z czołowych przedstawicieli literatury Ruchu Nowej Kultury. Po 1949 r. pełnił funkcje publiczne w ChRL, w okresie rewolucji kulturalnej poddany represjom.

¹⁹ W tym samym numerze na stronie 29 pojawił się przekład utworu pt. *Jesienny wieczór* Sha Tinga.

²⁰ Dzieło zostało skompilowane w V w. przez Liu Yiqinga. Zawiera krótkie sceny ukazujące styl życia, erudycję i postawy moralne uczonych.

²¹ Stanisław Pawelczyk (ur. 1935), sinolog, dyplomata, konsul generalny w Szanghaju w latach 1992–1996. Późniejszy kierownik jednego z działów czasopisma „Kontynenty”.

bowiem historię żołnierza, który mimo utraty prawej ręki wykonuje salut lewą dłonią, pozostawał daleki od wulgarnej propagandy. Podobnie prezentowała się twórczość Mao Duna²², którego polski czytelnik mógł poznać dzięki powieści *Przed świtem* w tłumaczeniu Olgierda Wojtasiewicza, wydanej w Czytelniku w 1956 r. Jerzy Sie-Grabowski przetłumaczył fragmenty powieści *Zgnilizna* (*Fushi* 腐蚀), ukazującej się w odcinkach w „Życiu Ludu” (*Dazhong shenghuo* 大众生活), jednym z największych tygodników w Hongkongu. Według tłumacza powieść „odegrała niewątpliwie dużą rolę w naświetlaniu prawdziwego oblicza polityki rządu kuomintangowskiego w krytycznych dniach inwazji japońskiej” (1963, nr 2, s. 9). Warto wspomnieć, że sam Mao Dun był prezesem siostrzanego dla Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej Towarzystwa Przyjaźni Chińsko-Polskiej²³. W tym samym roku Marzenna Szlenk przetłumaczyła opowiadanie Rou Shi (Zou Shi) pt. *Wynajęta matka* (*Wei nuli de muqi* 为奴隶的母亲) (1963, nr 2). Tekst jest poruszającą, naturalistyczną opowieścią o nędzy i uprzedmiotowieniu kobiet w dawnych Chinach. Społecznie zaangażowany utwór ukazuje cierpienie i niesprawiedliwość poprzez historię wieśniaczki, „wynajętej” przez zamożną rodzinę do urodzenia syna i zmuszonej do porzucenia na ten czas własnego dziecka.

W kolejnych numerach z 1963 r. kontynuowano prezentację różnorodnych tekstów, w tym przekładów o wyraźnym wydźwięku politycznym. Stanisław Pawelczyk przetłumaczył fragmenty *Wędrowniki poczciwego Cana* (*Lao Can youji* 老残游记) autorstwa Liu E, przy okazji przybliżając biografię autora i jego antyimperialistyczne credo. W majowym numerze opublikowano *Fragmenty pieśni młodości* (*Qingchunzhiye* 青春之歌) Yanga Mo, a w nocy towarzyszącej przekładowi zawarto informację o „zdradzieckiej polityce Kuomintangu”, militarystycznej agresji, a także wskazanie, że powieść oparta jest na wydarzeniach historycznych, tj. Incydencie 18 września²⁴ i Ruchu 9 grudnia²⁵. W tym samym roku w numerze 6 pojawiło się także opowiadanie *Na moście* (*Qiaoshang* 桥上) Wang Luyana w przekładzie Lidii Wang. Jak zaznacza tłumaczka, L. Wang, wrażliwy na ludzką krzywdę, na otaczający wyzysk, nędzę i bezprawie, potrafił wczuć się w psychikę biednych ludzi (1963, nr 6, s. 8). Elżbieta Dzikowska przetłumaczyła opowiadania Wei Jinzhi pt. *Hazard* (*Du* 赌)

²² Mao Dun 茅盾 (1896–1981), chiński pisarz, krytyk literacki i działacz kulturalny, uznawany za jednego z czołowych przedstawicieli realizmu. Po 1949 r. pełnił funkcję ministra kultury ChRL.

²³ *Historia Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej*.

²⁴ Incydent z 18 września 1931 r., znany również jako incydent mukdeński – jego bezpośrednią konsekwencją było powstanie marionetkowego państwa Mandżukuo. Krytyka na łamach czasopisma najprawdopodobniej wynikała z decyzji Czang Kaj-szeka o niestawianiu oporu wobec japońskiej armii.

²⁵ Ruch 9 grudnia 1935 – masowy protest pekińskich studentów żądających aktywnej obrony przed japońską agresją. Protesty były reakcją na postępującą ekspansję Japonii w północnych Chinach oraz na politykę ustępstw rządu. S. Pawelczyk, „Chiny” 1963, nr 4, s. 8.

i *Zemsta* (*Baochu* 报仇), poświęcone życiu na wsi i pozbawione wyraźnie propagandowego charakteru. W numerze 7 z 1963 r. (s. 30) znalazło się także opowiadanie Sun Li pt. *Kryjówka* (*Cang* 藏) w przekładzie Romana Sławińskiego. Jak pisał tłumacz, L. Sun był płodnym twórcą, akcja jego utworów zwykle rozgrywała się w północnych Chinach, a opowiadanie pochodzi ze zbioru *Baiyangdian* (白洋淀)²⁶. Fabuła osadzona jest w okresie wojny z japońskim najeźdźcą. W listopadzie 1963 r. Tadeusz Żbikowski przetłumaczył fragmenty *Kwiatów w morzu nieszczęścia* (*Niebaihua* 孽海花) Zenga Pu, utworu ważnego ze względu na stworzenie przestrzeni do krytyki zgnilizny moralnej dynastii mandżurskiej i sytuacji politycznej z końca XIX w. W ostatnim numerze miesięcznika, mimo braku informacji o zaprzestaniu dalszej działalności, znalazło się wiele innych interesujących artykułów. Pojawiły się również teksty S. Pawelczyka o stelach z Xi'anu i E. Domańskiej o kolorowym filmie animowanym *Bracia Wan*.

4. Kultura i sztuka

Artykuły poświęcone chińskiej sztuce, teatrowi i muzyce zajmują istotne miejsce na łamach „Chin”, przy czym sposób ich interpretacji uzależniony jest od okresu powstania omawianych dzieł – odmienne podejście stosowano bowiem wobec sztuki tradycyjnej i nowoczesnej. Witold Zalewski, omawiając malarstwo z okresu dynastii Song (960–1279), przeciwstawia je późniejszym etapom chińskiej twórczości, a jako wyraźnie słabsze ocenia dzieła stworzone w XIX w.: „Dziewiętnasty wiek to już osłabłe tętno, malarstwo powtarza mistrzowskie wzory, ale bez energii, bez pasji (...). Przesilał się wreszcie feudalizm chiński i zapewne w tym tkwiły przyczyny tego kryzysu. (...) Wiele tych obrazów ma jakiś minoderyjny wyraz, jakiś płótno kokieteryjnej chińszczyzny na eksport. Powstały one tutaj a jednocześnie w Paryżu, który dokonał właśnie odkrycia Wschodu” (1960, nr 1, s. 5).

Uliczna sztuka propagandowa bywa również przejawem autentycznej fascynacji chińską tradycją. Autor zastanawia się również nad istnieniem społecznej potrzeby powrotu do klasycznych form artystycznych, w tym chińskiej opery, wskazując na zapotrzebowanie na kontakt z własnym dziedzictwem kulturowym. Pomimo częściowej krytyki propagandowej instrumentalizacji sztuki, W. Zalewski dostrzega pozytywne aspekty nowej polityki kulturalnej, w tym państwowe wsparcie dla opery, oceniane jako bodziec do ożywienia i kontynuacji tradycyjnych form artystycznych. Warto pamiętać, że tekst powstał na kilka lat przed wybuchem rewolucji kulturalnej, która doprowadziła do radykalnego zerwania z dotychczasową polityką wobec tradycji. W tym świetle umiarkowanie pozytywna ocena państwowego wsparcia dla opery chińskiej może być odczytywana jako przejaw nadmiernej wiary w trwałość

²⁶ Sławiński ma na myśli tekst *Zapiski z nad Baiyangdian* (*Baiyangdian jishi* 白洋淀纪事).

ówczesnych rozwiązań instytucjonalnych. Podejście W. Zalewskiego można uznać za reprezentatywne dla ogólnej strategii interpretacyjnej czasopisma, które wobec tradycyjnych chińskich form artystycznych przyjmuje postawę ambiwalentnego szacunku. Tradycja, choć momentami oceniana jako anachroniczna, nie zostaje całkowicie zdyskredytowana, lecz raczej traktowana jest jako potencjalne źródło wiedzy dla przyszłych przemian. W ten sposób na łamach czasopisma pogodzone dwa przeciwstawne stanowiska: uznano wartość dziedzictwa kulturowego nawet w kontekście jego odrzucenia przez komunistyczne władze, dostrzegając w nim elementy możliwe do reinterpretacji w nowym porządku społecznym.

Na kartach „Chin” prezentowano szerokie spektrum zjawisk artystycznych, obejmujące zarówno sztuki wysokie, jak i formy ludowe oraz regionalne, takie jak: wycinanki, akrobatykę, malarstwo w różnych nurtach, w tym religijny, architekturę, a także stroje i kulturę mniejszości etnicznych. Tak szerokie ujęcie tematu pozwalało budować możliwie całościowy obraz chińskiej kultury wizualnej i performatywnej, utrwalając jej różnorodność jako istotny element dyskursu o Chinach.

5. Strategie retoryczne pisma wobec Wielkiego skoku naprzód

W czasopiśmie pojawiają się również publikacje poświęcone Wielkiemu skokowi naprzód, kampanii gospodarczej, której czas trwania (1958–1962) pokrywał się z okresem funkcjonowania gazety. Już w pierwszym numerze ukazał się artykuł Michała Zalewskiego zatytułowany *Stal. Czy Chiny już w tym roku wyprzedzą Anglię?*, w którym autor, odwołując się do szeregu danych statystycznych, formułuje optymistyczną prognozę dotyczącą industrializacji Chin Ludowych: „Już w tym roku, na trzy lata przed oznaczonym terminem, (...) popłynie pierwsza surówka i stal” (1959, nr 1, s. 13). Problemy związane z realizacją planów uprzemysłowienia zostają wspomniane marginalnie, w fragmencie dotyczącym dysproporcji pomiędzy produkcją surówki i stali walcowanej a dostępnością rudy i koksu. Proponowanym rozwiązaniem jest, zgodnie z narracją artykułu, aktywizacja oddolnej inicjatywy społeczeństwa chińskiego (np. budowa pieców typu „gniazdo feniksa”) oraz wykorzystanie metody tzw. „pozytywnego balansowania” (1959, nr 1, s. 13). Treść i styl tekstu świadczą o bezkrytycznym przejściu języka kampanii, w którym przyszłe sukcesy industrializacyjne prezentowane są jako fakty dokonane, mimo że ich realizacja opierała się na wątpliwych przesłankach.

Podobną strukturę retoryczną dotyczącą Wielkiego skoku naprzód wykazują inne teksty, które eksponują deklarowane sukcesy, marginalizują trudności oraz delegitymizują krytykę jako motywowaną politycznie. Przykładowo w artykule *Wielki Skok trma* (1962, nr 1, s. 6–7), zawierającym obszernie fragmenty redakcyjnego komentarza „Dziennika Ludowego” (*Renmin ribao*, 人民日报), odwołano się do zwiększenia wydobywania węgla czy produkcji urządzeń hutniczych. Zbagatelizowano natomiast

występowanie kryzysów, przedstawiając trudności w realizacji planów jako zjawiska o charakterze wyłącznie lokalnym i przejściowym, a krytykę utożsamiając z „imperialistycznymi obawami”.

Narracje podkreślające sukcesy polityki Wielkiego skoku naprzód wzmocnione są również poprzez teksty o charakterze retrospektywnym, publikowane w formie tzw. „kącików historycznych”, które obecne są w wybranych numerach czasopisma. Pojawiają się np. w artykule Stanisława Sienkiewicza *Nie samym chlebem...* (1959, nr 5, s. 2), stanowiącym jednoznaczny krytykę Czang Kaj-szeka. Tekst charakteryzuje się silnym ładunkiem emocjonalnym, operuje leksyką nacechowaną ideologicznie, podkreślając niesprawiedliwość, jakiej miało doświadczać społeczeństwo przed objęciem władzy przez Komunistyczną Partię Chin: „Kapitałiści chińscy razem z obcymi grabią swój naród, wyciskając zeń ostatni pot. Mają piękne wille, samochody, kochanki – wszystko, czego dusza zapragnie. Władza należy do nich. Prawo – To oni. A poza nimi?” (1959, nr 5, s. 2).

W artykule M. Zalewskiego krytyka Czang Kaj-szeka i ośmieszenie imperializmu tworzą kontekst, w którym propaganda wizualna zostaje oceniona pozytywnie nie tylko jako narzędzie mobilizacji, lecz także jako nośnik wartości estetycznych. W tym ujęciu jej funkcja ideologiczna nie wyklucza waloru artystycznego, a staje się warunkiem jej uzasadnienia. Zalewski zauważa: „(...) w barwnych propagandowych malowidłach, na murach i na ścianach domów, wzywających do wytopu stali i do walki z czterema plagami, ośmieszających Czang Kai-szeka i imperialistów. Wśród wielu bohomazów trafia się nie tak nawet rzadko malowidło uderzające trafnością zestawień barwnych, lekkością i wdziękiem rysunku, pełne chińskiego kolorytu, nie tylko w rysach przedstawionych postaci, operujące ciekawą reformacją” (1959, nr 5, s. 2).

Artykuły publikowane w kolejnych numerach czasopisma podtrzymują jednolitą narrację sukcesu polityki Wielkiego skoku. Przykładem może być tekst późniejszego pierwszego sekretarza PZPR i premiera Mieczysława F. Rakowskiego zatytułowany *1960* (1960, nr 5, s. 19), poświęcony postępom w zakresie rozwoju chińskiego przemysłu i rolnictwa. Autor akcentuje wsparcie ze strony ZSRR oraz innych państw socjalistycznych jako istotnego czynnika umożliwiającego dynamiczny rozwój gospodarczy. Artykuł zawiera prognozy, wedle których Chińska Republika Ludowa ma osiągnąć poziom ogólnej produkcji przemysłowej Wielkiej Brytanii już w 1960 r., choć pierwotnie zakładano, że proces ten potrwa dekadę. Te retoryczne narracje służyły budowaniu pozytywnego obrazu ChRL jako państwa zdeterminowanego i zdolnego do sprostanania wyzwaniom modernizacyjnym. Sukces Chin nie jest przedstawiany jako odosobniony fenomen, ale jako element wysiłku państw socjalistycznych, co wzmocnia ideologiczne powiązanie modernizacji chińskiej z logiką promowaną w bloku wschodnim. Publikacje wskazują, że czasopismo w znacznym stopniu reprodukowało oficjalny dyskurs modernizacyjny Chin, rzadko poddając go krytycznej problematyce.

6. Dialog kontrolowany – obraz czytelnika

Każdy numer miesięcznika zawierał stałą rubrykę zatytułowaną „Czytelnicy piszą”, w której publikowano nadsyłane listy. Znaczna część zamieszczanych w tej sekcji wiadomości prezentowała pozytywny stosunek wobec działalności redakcji, często zawierając sugestie dotyczące struktury czasopisma i ewentualnego wzbogacenia o nowe treści. Zakres pytań był niezwykle szeroki – pojawiały się zapytania zarówno o obecność tekstów zachodnich filozofów w chińskich pismach, aż po sposoby odpowiedniego układania kwiatów w wazonie. Wśród postulatów pojawiały się również prośby o rozszerzenie materiałów poświęconych historii, geografii, kulturze, legendom oraz chińskim wynalazkom (1960, nr 5, s. 18). Wypowiedzi krytyczne pojawiają się rzadko i przybierają formę umiarkowanych sugestii redakcyjnych, dotyczących m.in. wprowadzenia większej liczby fotografii w kolorze czy opatrzenia ilustracji podpisami. Odnotowano także zainteresowanie nauką języka, czego wyrazem były apele o rozwinięcie segmentu edukacyjnego i utworzenie kursu językowego w Warszawie. Niektórzy czytelnicy wyrażali chęć publikacji osobistych relacji z podróży (1960, nr 4, s. 18) lub twórczości poetyckiej (1960, nr 3, s. 18). Zgłaszano także zapotrzebowanie na omówienie bieżących wydarzeń politycznych, takich jak Kampania stu kwiatów (1960, nr 5, s. 18). W odpowiedzi na te zapytania redakcja przedstawiała interpretacje zgodne z dominującą linią ideologiczną. Szczególnie interesującym przykładem zaangażowania czytelników pozostaje propozycja zorganizowania przez redakcję wycieczek krajoznawczo-zawodowych do Chin, obejmujących 30-dniowy pobyt, z którego 20 dni poświęcone byłoby turystyce, a 10 praktykom zawodowym (1960, nr 5, s. 18). Choć brakuje precyzyjnych informacji na temat charakterystyki socjodemograficznej autorów listów, można przypuszczać, że część z nich pochodziła od uczniów, którzy korzystali z czasopisma z zasobów szkolnych bibliotek.

Warto zachować ostrożność wobec przedstawionej w rubryce „Czytelnicy piszą” narracji o zaangażowanym odbiorcy. Choć publikowane listy sprawiają wrażenie głosów czytelników, trudno zweryfikować ich autentyczność i reprezentatywność. Redakcja z pewnością selekcjonowała treści, co rodzi pytanie, czy zamieszczone wypowiedzi stanowią rzeczywiste świadectwo recepcji pisma, czy raczej konstrukcję ideologicznie zgodnego odbiorcy – lojalnego, zainteresowanego Chinami w sposób poznawczy, afirmatywnego wobec przekazu i konstruktywnie aktywnego. Nie można wykluczyć, że część listów została poddana redakcyjnej obróbce, a nawet wytworzona wewnątrz, by sprawiać wrażenie żywego dialogu.

7. „Chiny” z dzisiejszej perspektywy

We współczesnej ocenie „Chiny” pozostają źródłem o dużej wartości badawczej. Czasopismo stanowi unikatowe świadectwo warsztatu nestorów polskiej sinologii, umożliwiające śledzenie strategii przekładu oraz sposobów popularyzacji literatury chińskiej w często restrykcyjnych ramach politycznych. Widoczny w piśmie ideologiczny rys może być traktowany nie jako przedmiot krytyki, a raczej materiał do analizy ilustrujący, jak konstruowano narracje spójne z obowiązującym krajobrazem historycznym i doktrynalnym. Periodyk dziś pełni również funkcję dokumentu ukazującego, jak kształtował się wizerunek Chin w Polsce w momencie, gdy stosunkowo młode państwa łączyło wiele wspólnych doświadczeń i przekonań, takich jak krytyka porządku przedwojennego, wiara w możliwości oferowane przez socjalizm oraz retoryczne akcentowanie wspólnoty losów dwóch demokracji ludowych.

Literatura publikowana na łamach czasopisma przybiera momentami formę socrealistyczną, w innych przypadkach utrzymana jest w duchu romantyzmu rewolucyjnego, zwłaszcza w tekstach o walce komunistów. Artykuł nie ma na celu piętnowania sinologów, którzy tłumaczyli teksty, opisywali historię KPCh czy przybliżali czytelnikom obraz nowych, komunistycznych Chin. Nie znajdziemy tu topornej propagandy, charakterystycznej dla okresu stalinowskiego w polskiej prasie. Sinolodzy ci funkcjonowali w realiach, w których presja ideologicznego zaangażowania wynikała nie ze strony rządu chińskiego, lecz z polskich uwarunkowań politycznych. Jak zauważa L. Kasarello, M.J. Künstler, wybitny polski sinolog i jeden z autorów i tłumaczy związany z „Chinami”, nigdy nie był zdeklarowanym propagatorem komunizmu, również w jego chińskim wariantcie: „Z wrodzonym sobie wdziękiem omijał większość zagadnień związanych ze współczesną polityką, gospodarką czy życiem społecznym ChRL. Dla człowieka, który nie lubił zniewolenia, pospólstwa, przeciętności i brzydoty ChRL-owska rzeczywistość była mało zajmująca”²⁷. Podobnie trudno przypisywać sympatie komunistyczne E. Dzikowskiej, która za działalność w antykomunistycznej organizacji Związek Ewolucjonistów Wolności (ZEW) została skazana na wieloletnie więzienie²⁸.

Czasopismo stanowi zatem nie tylko świadectwo określonej fazy polsko-chińskich kontaktów, ale także studium przypadku funkcjonowania humanistyki pod presją systemu. Porównanie tej historycznej narracji ze współczesnymi dyskursami o Chinach w polskiej przestrzeni publicznej uwidacznia zarówno głębokie przemiany, jak i zadziwiające ciągłości w sposobach postrzegania i opisywania

²⁷ L. Kasarello, *Profesor Mieczysław Jerzy Künstler (1933–2007). Wybitny sinolog i erudyta*, „Azja-Pacyfik” 2008, z. 11, s. 222.

²⁸ *Elżbieta Dzikowska: trafiłam do więzienia, gdzie skazano na śmierć ojca*, 6.06.2025, <https://www.onet.pl/styl-zycia/wydawnictwo-pascal/elzbieta-dzikowska-trafilam-do-wiezienia-gdzie-skazano-na-smierc-ojca/e3ycw6k,0666d3f1> (dostęp: 20.12.2025).

Państwa Środka. Przypadek czasopisma unaocznia, że reprezentacje Chin mają charakter konstrukcyjny i powstają w określonym splocie relacji władzy, kontekstu historycznego oraz indywidualnych wyborów twórców, co czyni z „Chin” przedmiot wciąż aktualnej i inspirującej refleksji.

Literatura

- Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, *Jerzy Lobman*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/656604> (dostęp: 8.12.2025).
- Brzeziński P., *Konopka Witold, I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR*, Gedanopedia, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KONOPKA_WITOLD,_I_sekretarz_Komitetu_Wojew%C3%B3dzkiego_PZPR (dostęp: 8.12.2025).
- Cyrzyk L., *U zarania Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej*, „Azja–Pacyfik” 2008, t. 11, s. 238–245.
- Elżbieta Dzikowska: *trafilam do więzienia, gdzie skazano na śmierć ojca*, 6.06.2025, <https://www.onet.pl/styl-zycia/wydawnictwo-pascal/elzbieta-dzikowska-trafilam-do-wiezienia-gdzie-skazano-na-smierc-ojca/e3ycw6k,0666d3f1> (dostęp: 20.12.2025).
- Góralczyk Z., *Historia Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Chińskiej*, TPPCh, 5.05.2018, <https://www.tppch.pl/aktualnosci/22,historia-towarzystwa-przyjazni-polsko-chinskiej> (dostęp: 4.12.2025).
- Habielski R., *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Kasarello L., *Profesor Mieczysław Jerzy Künstler (1933–2007). Wybitny sinolog i erudyta*, „Azja–Pacyfik” 2008, z. 11, s. 219–222.
- Madajczyk P., *Rok 1956: „Chiny” a polski Październik*, Uniwersytet SWPS, 4.06.2016, <https://swps.pl/nauka-i-badania/materialy-ccaw/2444-rok-1956-chiny-a-polski-pazdziernik> (dostęp: 5.12.2025).
- Warszewski R., *Dzikowska: pierwsza biografia legendarnej podróżniczki*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2023.
- Wasilewska J., *Trzej polscy artyści w Chinach w latach 50. XX wieku*, „TECHNE. Seria Nowa” 2019, nr 3, s. 139–152.

SUMMARY

THE FLOWER OF OUR FRIENDSHIP: THE IMAGE OF THE PEOPLE’S REPUBLIC OF CHINA IN THE *CHINY* MONTHLY (1959–1963)

The article presents the results of a descriptive analysis conducted on the corpus of all issues of the *Chiny* monthly, published by the Polish–Chinese Friendship Society at the turn of the 1960s. The study identifies two narrative strategies: the first promoted the centuries old heritage of Chinese culture, while the second portrayed China as a “brotherly” socialist state. The published translations of Chinese literature – from classical to revolutionary works – played an important role in shaping both narrative strategies. The analysis was supplemented by a telephone interview with Elżbieta Dzikowska, one of the key translators

and co creators of the periodical. Texts written by Dzikowska as well as by other respected Polish sinologists were anchored primarily in cultural discourse, marginalizing direct forms of ideological narration. *Chiny* thus stands as a document of its era: evidence of the instrumentalization of knowledge about China in the Polish People's Republic, while at the same time preserving space for valuable – though systemically constrained – cultural transmission.

„BO POLAK I CHIŃCZYK TO JEDNA RODZINA”?
WIZERUNEK CHIN I CHIŃCZYKÓW
WE WSPÓŁCZESNYM KINIE POLSKIM

1. Wprowadzenie

Punktem wyjścia do rozważań uczynimy politykę. Kluczową dla historii Polski cezurą jest 4 czerwca 1989 r. Jak na ironię tego dnia na Placu Niebiańskiego Spokoju w Pekinie został rozjechany (w przenośni i dosłownie – czołgami) największy bunt przeciw chińskiej dyktaturze. Potem już nikt tak zbiorowo nie protestował... Polacy przeżyli te wydarzenia bardzo mocno. Z biegiem czasu stosunek do Chin uległ jednak zmianie – dziś trudno je lekceważyć, niezależnie od naszej oceny ustroju ChRL. W związku z tym we współczesnej polityce wobec Chin (abstrahując od tego, która partia polityczna sprawuje władzę) dominuje pragmatyzm¹.

Chociaż znajduje on odzwierciedlenie również w twórczości filmowej, nie oddaje dominujących wśród ogółu Polaków poglądów. Tomasz Bieliński i Julia Janiak wykonali w 2022 r. sondaż (jedynie na 192 respondentach, co skłoniło ich do uznania wyników za wstępne)², gdzie stwierdzili: „Pomimo działań ChRL z zakresu miękkiej siły [*soft power* – K.O.], które mają wpływać na polskiego odbiorcę, ogólna opinia o Chinach jest negatywna”. Także politykę Chin Polacy wartościują pejoratywnie, co nie wpływa na to, iż „Polacy pozytywnie oceniają kulturę Chin” i „mają pozytywne zdanie o chińskiej gospodarce”³. Dowodzi to pragmatyzmu – nie da się zlekceważyć faktu, że Chiny stały się potęgą gospodarczą. Polscy filmowcy w przeważającej większości podążyli za tym, co pozytywne w stosunku Polaków do Chin (kultura i gospodarka), bardzo rzadko podejmując trop polityczny.

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.05>

* ORCID: 0009-0000-3042-8604

¹ J. Nawrotkiewicz, *Podążając ze światowymi trendami – ewolucja poglądów polskich partii politycznych na temat Chin*, Association for International Affairs (AMO), Praga 2023, s. 24–25.

² T. Bieliński, J. Janiak, *Miękka siła Chin. Wpływ soft power na wizerunek Chińskiej Republiki Ludowej w Polsce*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2023, z. 24, s. 143–152.

³ *Ibidem*, s. 161.

W tym kontekście interesują mnie trzy filmy fabularne: *Kochankowie Roku Tygrysa* (2005) Jacka Bromskiego, *Statyści* (2006) Michała Kwiecińskiego, *Minghun* (2024) Jana P. Matuszyńskiego oraz dwa dokumentalne: *Miliard szczęśliwych ludzi* (2011) w reżyserii Macieja Bochniaka i *Tajwan. Życie w cieniu Chin* (2023) Krzysztofa Dzieciolowskiego.

2. Umowne *love story*, czyli *Kochankowie Roku Tygrysa*

Cztery analizowane poniżej filmy odwołują się do relacji kultur polskiej i chińskiej. Spojrzę więc na nie przez pryzmat trzech dominujących w naukowym dyskursie kategorii kulturoznawczych odnoszących się do spotkania kultur: multikulturowości (wielokulturowości), interkulturowości i transkulturowości. Pierwsza z nich oznacza koegzystencję kultur, ale bez głębszego wpływu na siebie⁴, druga obejmuje wzajemne uczenie się kultur od siebie, współpracę i dialog (ale z zachowaniem kulturowej odrębności)⁵, natomiast trzecia określa tak silne mieszanie kultur, że tworzą one nowy, hybrydyczny jej wymiar⁶. Przeanalizujmy, z którymi koncepcjami kontaktów międzykulturowych korespondują wymienione filmy.

Zacznę od nawiązania do obrazu, do którego obszerniej wrócę w dalszej części artykułu. W filmie *Miliard szczęśliwych ludzi* jeden z jego bohaterów, lider grupy Bayer Full, śpiewa po mandaryńsku swój znany przebój *Wszyscy Polacy*. W chińskiej wersji pojawiają się słowa „bo Polak i Chińczyk to jedna rodzina”. Brzmia oczywiście kuriozalnie, jakie bowiem wydarzenia historyczne czy powinowactwa kulturowe miałyby uzasadniać tak bliskie relacje polsko-chińskie? Ale jeśli traktować ten tekst nie jako metaforę relacji między społeczeństwami, ale literalnie (konkretny Polak, konkretny Chińczyk), to sprawa wygląda inaczej.

Drogą mikrohistorii, „skrzyżowania krwi” – podążają dwa filmy: J. Bromskiego i J.P. Matuszyńskiego. Wprawdzie pojęcie mikrohistorii pochodzi z nauk historycznych⁷, ale jest ono kategorią kluczową na gruncie związków kina i przeszłości – najczęściej bowiem o przeszłości opowiada się przez pryzmat codziennych

⁴ B. Szlachta, *Problem wielokulturowości* [w:] *Wielokulturowość*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2022, s. 15–19.

⁵ A. Suwalska-Kolecka, *Mad Forest. A Play from Romania Caryl Churchill. Rewolucja oczami outsidera, czyli próba dialogu*, „Tekstyliada” 2017, nr 4, s. 60–61.

⁶ „Transkulturowość prowadzi (...) do heterogenizacji kultur, mieszania się, spinania i splatania w sieci nowych powiązań różnorodnych elementów składowych uczestniczących w kontakcie kultur. Kontakt ten jest złożonym, długotrwałym, a w zasadzie niekończącym się procesem uzgadniania symboli i wartości, tworzenia i stosowania kodów komunikacyjnych”, U. Kusio, *Transkulturowość* [w:] *Wielokulturowość*, s. 80.

⁷ Zob. E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999, s. 17.

ludzkich doświadczeń, nawet wtedy, gdy są to doświadczenia znanych historycznych postaci⁸.

Jacek Bromski jest jednocześnie reżyserem i autorem scenariusza, opartego na jego opowiadaniu *Amur*⁹, nawiązującym tytułem do rzeki oddzielającej Rosję od Chin. Pierwsza polsko-chińska koprodukcja – co podkreślała ówczesna prasa – to historia miłosna młodej Chinki o imieniu Song (Lu Min) i Wolskiego (Michał Żebrowski). W 1913 r. polski zesłaniec zostaje postrzelony w trakcie próby ucieczki z rosyjskiej niewoli. Rannego mężczyznę znajduje w lesie myśliwy Guo. Zabiera go do swojej chaty, z pomocą żony i córki stara się uratować mu życie. W trakcie wielomiesięcznego pobytu Wolski dochodzi do siebie, ale także zakochuje się w Song. W wywiadzie udzielonym przed rozpoczęciem zdjęć, gdy poszukiwano partnerki ekranowej dla M. Żebrowskiego, reżyser podkreślał kluczowe znaczenie wątku romantycznego oraz ambicje, aby widz w kinie uwierzył, że „miłość może pokonać granice między językami i kulturami”¹⁰. *Kochankowie Roku Tygrysa* są więc klasycznym melodramatem¹¹. Akcja rozgrywa się w dżungli, z dala od cywilizacji. On – wojownik, doświadczony przez rosyjskie więzienie, ona – dobra, piękna i oddana opiece nad nim. Zakochują się w sobie od razu (Song jest zafascynowana mężczyzną, gdy śpi pogrążony w chorobie, Wolski zakochuje się od razu, gdy odkrywa jej prawdziwą pleć).

Mimo tak znaczącego akcentowania historii nieszczęśliwej, zakazanej miłości, na co wskazuje sam tytuł filmu (*nota bene* pozbawiając widza fabularnej tajemnicy, co pozwala przypuszczać, że chodziło o wyraźną gatunkową identyfikację obrazu), na rozwój relacji romantycznej wraz z zakończeniem twórcy przeznaczili jedynie 20 minut ze 100. Podkreśla to umowność przedstawionych zdarzeń, ale przede wszystkim – implicytnie – ujawnia pragmatyczne intencje J. Bromskiego, który nazywał film „pierwszą koprodukcją polsko-chińską”. Najprościej budować relacje ponad narodami, wykorzystując mikrohistorię, a szczególnie – uniwersalny motyw miłości. Gdyby jednak to na miłosnym wątku zależało twórcy, stopniowo

⁸ Zob. K. Kornacki, P. Kurpiewski, *Kino jak nauczyciel. Klasyfikacja działań autorskich współczesnego polskiego kina historycznego (propozycje)* [w:] *Historia wizualna w działaniu: studia i szkice z badań nad filmem historycznym*, red. D. Skotarczak, J. Szczutkowska, P. Kurpiewski, Wydział Historii UAM, Poznań 2020, s. 65–66.

⁹ I. Sławińska, *Kochankowie Roku Tygrysa*, „Kino” 2005, nr 9, s. 12.

¹⁰ *Bromski chce kręcić w Chinach film o zesłańcach*, 23.09.2003, <https://film.wp.pl/bromski-chce-kracic-w-chinach-film-o-zeslancach-6024824023290497a> (dostęp: 2.02.2026).

¹¹ Melodramat „Charakteryzuje się atrakcyjną fabułą, najczęściej (ale niekoniecznie) miłosną, uproszczoną psychol[ogią] ze skłonnością do patosu i konwencjonalnymi postaciami. (...) M[elodramat] wyróżnia kilka zasadniczych cech: typ bohatera, przypadkowość spotkania i miłość od pierwszego wejrzenia, działanie losu, który połączył (a następnie rozdzielił) ukochanych, zakończenie (pesymistyczne lub optymistyczne)”, T. Lubelski, *Encyklopedia kina*, Biały Kruk, wyd. 2 poszerz., Kraków 2010, s. 637. W opisie tym budzi wątpliwości opcja optymistycznego zakończenia, która jest raczej cechą komedii romantycznych.

przedstawiłby ewolucję uczucia, tymczasem *Kochankowie...* wywołują wrażenie komiksowości wątku lirycznego – w ciągu kilkunastu minut dochodzi do dynamicznej sekwencji wydarzeń: Wolski rozpoznaje, że Song to kobieta, odbywa z nią stosunek seksualny – oczywiście romantyczny, bez ukazania dolegliwości związanych z utratą dziewictwa, i zaraz zostaje wygnany przez ojca Song. Jacek Bromski znaczącą część czasu ekranowego poświęcił na portretowanie codzienności rodziny myśliwego, na którą składają się gotowanie, polowania czy pielęgnowanie bardziej niespotykanych dla Europejczyków zwyczajów jak szamańskie tańce rytualne¹².

Taka aktywność inscenizatora lokuje się w kręgu zarysowanych powyżej zainteresowań Polaków Państwem Środka – wynika z chęci poznania jego kultury. Rzeczywiście, film można by uznać za próbę zapisu etnograficznego, gdyby nie fakt, że stanowi umowną rekonstrukcję obyczajów sprzed niemal stu lat. Jest ona konwencjonalna, bowiem obrazy przygotowywania posiłków, a nawet skrótowo ukazane szamańskie obrzędy nie realizują funkcji poznawczej, ale ilustracyjną – mają podkreślić ciężki żywot chińskiej rodziny i uęzotyżnic zarazem świat przedstawiony, pokazać, jak bardzo jest inny od naszego. Tymczasem dominuje w filmie to, co uniwersalne – opowieść miłosna wywiedziona z melodramatycznej konwencji zachodniej cywilizacji, która „demoluje” świat lokalnych wartości w podwójnym tego słowa znaczeniu: skłóca ojca z córką (na poziomie fabuły), ale także lekceważy kulturową odmienność – skoro okazuje się, że można ją w tak prosty sposób, poprzez uproszczony miłosny wątek, przewartościować. Film J. Bromskiego stanowi jedynie pozorną próbę zbliżenia się do kultury chińskiej, w rzeczywistości ujawnia poczucie wyższości Okcydentu nad Orientem. Moralna niejednoznaczność głównego bohatera nie jest w stanie zmienić tego wydzźwięku.

Ważnym elementem fabuły miał być wątek emancypacji młodej kobiety – ale i on został potraktowany skrótowo, czy wręcz groteskowo. Kiedy ranny Polak trafia do chaty myśliwego, a Song zaczyna przejawiać oznaki sympatii wobec nieznanego, zostaje przebrana na polecenie rodziców w męski strój¹³. Równie niewiarygodnie

¹² Chińscy cenzorzy nie zaaprobowali sceny z szamanem, co spowodowało, iż reżyser musiał interweniować u wyższych przedstawicieli państwowych, A. Zuchora, *Kokosy za wielkim murem*, „Film” 2006, nr 5, s. 54.

¹³ Dodajmy, że motyw roli kobiety w chińskim społeczeństwie mógłby być naprawdę poznawczo interesujący, gdyby został potraktowany poważnie. Zafalszowanie tożsamości płciowej Song można rozpatrywać jako uwypuklenie drugorzędnej pozycji kobiet w kulturze chińskiej. Żaneta Rachwaniec-Szczecińska, przyglądając się bliżej temu zjawisku, zauważa, że wyraźnie patriarchalny rys kultury Państwa Środka ma związek z silną pozycją konfucjanizmu. Kobiety od najmłodszych lat stawiane są na pozycji niższej niż mężczyźni. Ponadto tylko w obrębie związków rodzinnych mogą zyskać szacunek, stając się albo matką, która urodziła męskiego potomka, zapewniającego ciągłość klanu, albo w późniejszych latach teściową, Ż. Rachwaniec-Szczecińska, *Synowie jedynacy i znikające córki: o pozycji kobiet w Chinach*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9, s. 214.

przedstawia się historia 90-letniego syna Wolskiego i Song, który przyjeżdża do Polski – pojawia się współcześnie w ambasadzie Polski w scenie ramowej i opowiada o przeszłości matki i biologicznego ojca. Dlaczego tak długo zwlekał? Kogo chce tam zastać? Na te pytania film nie udziela odpowiedzi.

Jaki więc jest ekranowy bilans relacji polsko-chińskich? *Kochankowie...* to udawana analiza etnograficzna, próba uniwersalizacji opowieści przez *de facto* okcydentalną melodramatyzację i historia pozornej emancypacji kobiety. Pozostaje więc skupić się na ujęciach z Mandżurii¹⁴.

Kochankowie... wymykają się każdej z wymienionych kategorii międzykulturowości: nie są multikulturowe, bowiem hierarchizują kultury, przyjmują okcydentalny punkt widzenia na chińską kulturę (motyw melodramatyczny), nie są też interkulturowi, bowiem nie dochodzi do dialogu kultur (ciekawa byłaby w tym kontekście opowieść syna, ale jest on w tym filmie jedynie fabularnym „słupem”), ani transkulturowe, gdyż z połączenia obu kulturowych światów nie tworzy się inny.

3. *Statyści*, czyli chiński artysta?

O ile *Kochankowie Roku Tygrysa* upraszczali rzeczywistość w kluczu melodramatycznym, o tyle *Statyści* M. Kwiecińskiego czynią to w kluczu komediowym, choć – ze względu na dramatyczne tony – właściwsza byłaby identyfikacja filmu jako komediodramatu (dodajmy, że z artystycznie lepszym efektem, film został bowiem dobrze przyjęty zarówno przez krytyków, jak i widzów¹⁵). Można by spróbować sklasyfikować go jako „komediodramat obyczajowy”, jednak nie byłoby to w pełni adekwatne. Film obyczajowy stanowi bowiem opis realnie istniejącego etosu, tyle tylko, że widzianego przez częściowo przynajmniej humorystyczny pryzmat, z satyrycznym zacięciem, ale w odniesieniu do realnie istniejących zjawisk. W filmie M. Kwiecińskiego mamy natomiast do czynienia z mocno umownym wyobrażeniem – przynajmniej, jeśli chodzi o postaci Chińczyków (wróć do tego wątku). Przymiotnik „obyczajowy” możemy ewentualnie pozostawić w odniesieniu do wizerunku bohaterów polskich.

Chińska ekipa filmowa przyjechała do Konina, by nakręcić film pt. *Smutny wiatr w trzcinie*. Miał być tragiczną historią młodej Chinki sprzedanej przez rodziców okrutnemu mężowi, który przywiózł ją do Polski, aby handlowała na bazarze. Za nią przyjeżdża ukochany, ale zostaje zabity przez despotycznego męża. Pesymistyczne zakończenie obudzi sprzeciw polskich statystów, którzy w akcie protestu porzucają pracę na planie. Oczywiście nie trzeba dodawać, że to sytuacja

¹⁴ M. Koszałka, *Zakochać się w Mandżurii*, „Film” 2004, nr 11, s. 14.

¹⁵ W 2006 r. podczas Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni otrzymał m.in. Nagrodę Specjalną Jury oraz Nagrody Indywidualne za scenariusz i zdjęcia.

nieprawdopodobna – nawet jak na komedię. Jednak w ramach umowności fabuły komediowej bunt polskiej ekipy skłoni twórców do zmiany zakończenia – kochanek wykupuje bohaterkę od męża i odchodzą razem.

W odniesieniu do wizerunku Chińczyków odnosi się wrażenie, że mogli ich zastąpić bohaterowie innej nacji czy kraju. Ich funkcja sprowadza się bowiem do bycia kontrapunktem dla Polaków. Bowiem stopień konwencjonalizacji ich charakterów i zachowań jest tak duży, że gdyby na ich miejsce postawić Japończyków czy Polinezyjczyków – ekranowy efekt (bunt statystów i finalne pojednanie) byłby ten sam. Przyjrzyjmy się bliżej filmowcom, zwłaszcza postaci reżysera. To postać apodyktyczna, ekscentryczna, pogrążona we własnej wizji artystycznej. Jego zachowania są teatralne, absurdalnie przerysowane. Wszystko musi dziać się zgodnie z jego wolą, bo inaczej wpada w histerię. W momencie ataku potrafi rzucić wszystkim, co wpadnie w mu ręce, a jednocześnie jest głęboko przywiązany do swojej rybki. Czy takie zachowanie w jakikolwiek sposób kojarzy nam się z zachowaniami Chińczyków? Czy nie pasuje ono idealnie raczej do ekscentryzmu zachodnich artystów? Okazuje się to kluczowe w tym konkretnym, ekranowym spotkaniu kultur – Chiny są tutaj zwesternizowane, funkcjonują na prawach cywilizacyjnego centrum, zglobalizowanej kultury, której wyznacznikiem jest system wartości oparty na wysoko rozwiniętej technologii i popkulturze.

Jako że *Statysci* są przewidzianym *feel-good movie*, stosunki między antagonistami muszą zostać ocieplone, a zakończenie musi być szczęśliwe. Ekipa filmowa urządza przyjęcie, na którym dochodzi do wielkiego polsko-chińskiego pojednania, choć bez tłumaczki, bo akurat ta jest gdzie indziej. Nie przeszkadza to oczywiście w między państwowym porozumieniu, bo w końcu taniec łączy wszystkich. Życzliwość Chińczyków wobec Polaków (do niedawna zerowa) jest tak wielka, że nawet śpiewają statystom piosenkę Nataszy Zylskiej *Kasztany* (nieludzko kalecząc polski język). Skutkiem ubocznym wzajemnego wzmożenia pozytywnych uczuć jest to, że tworzy się fantazmat rodziny, tym razem tej wspólnej, człowieczej („Polak i Chińczyk to jedna rodzina”). Reżyser wyraźnie poruszony wspólnym biesiadowaniem z polskimi statystami stara się przeczytać kilka zdań po polsku, wznosząc przy tym toast. Jak stwierdza – co tylko podkreśla konwencjonalizm sytuacji, zawieszony w psychologicznej próżni – „Chiny to druga Polska, a Polska to drugie Chiny”. Punkt kulminacyjny „bombardowania miłością” stanowi wizyta statystów na premierze w Pekinie, co jest kuriozalne (nierealne nawet w komedii, nie mówiąc o komediodramacie). Być może gdyby statysci poszli parę przecznic dalej, znaleźliby się na Placu Niebiańskiego Spokoju...

To, co mogłoby się odwoływać do tradycji chińskiej (bardziej niż globalnego kodu), podkreśla treść i sceneria kręconego przez chińską ekipę filmu – ale czy naprawdę współcześni Chińczycy chadzają w Europie w tradycyjnych strojach, zwłaszcza ci, którzy handlują? Film operuje tu samymi kontrastami: zwesternizowana, także w ubiorach, ekipa vs. folklorystycznie niedzisiejsze stroje; zestawienie

tych strojów w jednym kadrze z codziennym ubraniem mieszkańców prowincjonalnego miasteczka jest wizualnym odpowiednikiem zestawiania niezestawialnego; razi przesadnym kontrastem. Przez te zabiegi to, co mogłoby być wyznacznikiem lokalnej/regionalnej kultury, staje się jej martwym reliktem. Film można by czytać w kluczu interkulturowym – jako przykład dialogu między kulturami – gdyby nie fakt, że zachowania Chińczyków są w tym filmie wyrazem procesów globalizacji, technologiczno-popkulturowej nowoczesności. W tym sensie filmowi bliżej do Welschowskiej transkulturowości, hybrydy kultury lokalnej z globalną – w tym znaczeniu, w jakim coraz mocniej rozrasta się wspólna kultura wielkomiejska pierwszego świata, zglobalizowanego¹⁶.

4. *Minghun*, czyli relacje glokalne

Dwa kolejne filmy w założeniu dawały szansę na wyraźniejsze zbliżenie się do kultury chińskiej. Wynikało to z ich treści – w *Minghunie* występuje mieszane małżeństwo polsko-chińskie, w *Miliardzie szczęśliwych ludzi* – polski sinolog, który jest tłumaczem chińskiej kultury. Jaki efekt osiągnięto?

Relacje krwi – rodzinne w przypadku *Kochanków*... ledwie zamarkowane – w przypadku *Minghuna* (scenariusz Grzegorz Łoszewski) wydają się bardziej uzasadnione fabularnie. I co ważne – akcja filmu dzieje się współcześnie.

Wychowanie w rodzinie wielokulturowej prowadzi do wykształcenia własnego systemu funkcjonowania, unikalnego dla konkretnej komórki rodzinnej. Dotyczy to także podejścia do tradycji wywodzących się z kraju pochodzenia, podjęcia decyzji, czy oddziedziczone święta, rytuały będą istotne, czy będą kontynuowane i w jakim stopniu zgodności z tym, jak realizowane są od pokoleń. *Minghun* J.P. Matuszyńskiego to obraz o polsko-chińskiej rodzinie, która musi zmierzyć się z jednym z najbardziej traumatycznych wydarzeń. Śmierć i skutkujący nią rytuał jest dla bohaterów próbą pogodzenia się ze stratą i dostrzeżenia sensu w śmierci ukochanej osoby.

Jerzy (Marcin Dorociński) po śmierci żony Lan samotnie wychowuje córkę Meixiu – nazywaną przez najbliższych Masią (Natalia Bui). Kiedy dziewczyna ginie w wypadku samochodowym, do Polski przyjeżdża dziadek Ben (Daxing Zhang) i uparczywie nakłania zięcia do przeprowadzenia rytuału minghun. Ponieważ Masia nie była – jak sądzą początkowo ojciec i dziadek – w nikim zakochana, pośmiertnie

¹⁶ „Transkulturowość obejmuje nie tylko kultury pojmowane w sensie etnicznym i narodowym, lecz również tzw. kulturę miejską, alternatywną, artystyczną, ekonomiczną czy medialną. Przybiera ona różne postaci, wylaniane zarówno w układach lokalnych, wąskich wspólnotowych kręgach międzykulturowych tworzonych w wyniku amalgamacji, jak też w wielkich, globalnych, sieciowych społecznościach międzykulturowych” [wyróżnienie K.O.], U. Kusio, *Transkulturowość*, s. 79.

chcą znaleźć jej „partnera” do wspólnego pochówku, aby we dwoje mogli razem spędzić życie po śmierci, unikając wiecznej samotności.

Grzegorza Łoszewskiego do napisania scenariusza zainspirowała notatka w amerykańskiej gazecie o tym, jak chińscy imigranci poszukiwali ciała do wspólnego pochówku z bliską osobą¹⁷. Zanim jednak w *Minghun* twórcy ukazą śmierć dziewczyny, podkreślają wielokulturowy charakter rodziny. Jerzy wraz z córką przygotowują się do świętowania chińskiego nowego roku, Masia szykuje pierożki z imbirem, mieszkanie Weinertów zostaje udekorowane, zaproszeni przyjaciele oglądają fajerwerki, a główny bohater – jako „przedstawiciel rodu” – składa zgromadzonym życzenia. Jerzy, Ben i Masia są „obywatelami świata”. Weinert poznał swoją żonę w Wielkiej Brytanii, tam urodziła się ich córka. Wrócił do kraju z małym dzieckiem po śmierci Lan, aby uciec przed dominującym i narzucającym się teściem, który nie akceptował wyboru córki¹⁸. Masia odnalazła się w Polsce, rozwijała pasję, miała grono bliskich koleżanek. Jednocześnie w domu pielęgnowano zwyczaję chińskie (np. sposób i rodzaj spożywania posiłków). Obraz rodziny Jerzego przeczy tendencyjnemu wizerunkowi imigranta będącego egzotyczną ciekawostką w obcym kraju.

Dodajmy, że rodzina Weinertów nie jest jedyną społecznością związaną z Chinami portretowaną na ekranie. Przez chwilę widać Chińczyków-migrantów, sprzedających ubrania i żywność na targu, żyjących w obrębie hermetycznej społeczności, mniejszości kulturowej, spędzającej wieczory w szemranych lokalach przy śpiewaniu karaoke. Wśród lokalnej azjatyckiej mniejszości można nawet – za odpowiednio znaczącą opłatą – znaleźć „świeże” ludzkie zwłoki (bo właśnie morderstwo na zlecenie zdaje się sugerować jedna ze scen). Mamy więc do czynienia z zestawieniem – zasymilowani Chińczycy (przystosowani do życia w zglobalizowanym świecie) i diaspora tworząca „eksterytorialne” enklawy. Nie da się ukryć, po której stronie stoi sympatia twórców. Dodajmy, że temat mniejszości chińskiej w Polsce byłby niezwykle ciekawy na osobą opowieść i można by na takich bohaterach realnie zanalizować procesy ewentualnej inkulturacji Chińczyków w Polsce. W takim kształcie, jak został skrótowo zaprezentowany w filmie J.P. Matuszyńskiego, wielokulturowość jawi się jako statyczna i pozbawiona dialogu.

W jednym z wywiadów telewizyjnych reżyser nazwał fabułę remiksem kulturowym – to określenie okazuje się kluczowe dla opisu działań podejmowanych przez bohaterów. Remiks, niezależnie od perspektywy, jest kulturowym recyklingiem¹⁹,

¹⁷ M. Mindykowski, „*Minghun*” – najbardziej osobisty film Jana P. Matuszyńskiego, 27.11.2024, <https://www.polskieradio.pl/8/404/Artykul/3451282,Minghun-najbardziej-osobisty-film-Jana-P-Matuszynskiego> (dostęp: 5.03.2026).

¹⁸ Wnioskuje to z rozmowy, w której Ben przyznał zięciowi, że gdyby miał odprawić minghun dla swojej córki, nie wybrałby Jerzego na wiecznego towarzysza. Ponadto Ben namawia Jerzego na tradycyjny pochówek dla wnuczki, podkreślając, że zaraz po nim wyjedzie i już nigdy nie powróci do życia Jerzego.

¹⁹ A. Naher, M. Gulik, P. Kaucz, *Post-teorie i re-praktyki. Wprowadzenie do remiksu* [w:] *Remiks:*

w którym złożone w całość elementy oderwane są od lokalnego kontekstu kulturowego (także religijnego). Reżyser mówił też: „Od dawna chodził mi po głowie temat wiary i religijności, do którego podjęcia mamy w Polsce, z różnych względów, szczególnie predyspozycje”²⁰. Przy czym wiara nie jest związana z żadnym wyznaniem – co może początkowo brzmieć jak twierdzenie niemające podstaw (w końcu obserwujemy przygotowania do ściśle określonego rodzaju pochówku). Ale gdy przyjrzymy się podejściu bohaterów do rytuału i jego przebiegowi – dostrzeżemy jedynie psychologiczne motywacje ich działań, konieczność przepracowania żaloby przez zeświecczonych *de facto* członków rodziny (pogodzenia się ze stratą i nadanie jej sensu) – kosztem religijnej treści.

Gdyby Ben myślał kategoriami stricte religijnymi, czy zgodziłby się, po pierwsze, aby Masia pośmiertnie „wyszła za mąż” za Polaka, z pewnością katolika? Po drugie, starałby się, aby cały obrzęd odbył się zgodnie ze sztuką. Tymczasem ściągnięci przez niego mistrzowie ceremonii zżymają się na nieprawidłowo, jedynie powierzchownie przygotowany (a narzucony przez ojca i dziadka) rytuał²¹. Bo, powtórzmy, nie o sens obrzędu tu chodzi, ale konsolację. Bohaterowie – zwłaszcza postać grana przez Dorocińskiego – poszukiwali drogi do pogodzenia się ze stratą, a perspektywa, że możliwe jest życie pośmiertne, w którym zazna się miłości, staje się sposobem na ukojenie bólu w początkowej fazie żaloby.

Analogia filmu J.P. Matuszyńskiego do twórczości Krzysztofa Kieślowskiego (z ostatniego okresu), choć narzucająca się niejako automatycznie, ostatecznie okazałaby się nietrafiona. Krzysztof Kieślowski był filmowcem późnego modernizmu, z jego filmów o zeświecczonych bohaterach przebierała Tajemnica, czuć było obecność realnej metafizyki. *Minghun* to obraz zrealizowany po przelomie postmodernistycznym, film postsekularny, w którym dominuje religijność hybrydyczna, prywatna, zadaniowa, „na chwilę”, w tym sensie niezakorzeniona w wyznaniu, ale też niewymagająca transcendencji. Jak pisał Piotr Bogalecki, „okruchów całościowego porządku religijnego – mamy (w języku, literaturze, kulturze) całe mnóstwo. W pewnym uproszczeniu powiedzieć można, że myśl postsekularna zajmuje się właśnie nimi. Nie bada ona jednak ich genealogii (...), skupiając się na odsłanianiu kolejnych tekstowych (tektonicznych) warstw ich ewolucji. Nie pragnie ich też – Boże broń! – ponownie zaczarowywać, próbując przeistaczać je w jakiś rodzaj kamieni alchemicznych (...). Zajmuje się za to sposobem istnienia rozmaitych odprysków tego, co religijne, we współczesnych, podlegających wyraźnym procesom sekularyzacyjnym, społeczeństwach, w których zdarza się im pełnić bardzo

teorie i praktyki, red. M. Gulik, P. Kaucz, L. Onak, Hub Wydawniczy Rozdzielczość Chleba. Fundacja Liternet, Kraków 2011, s. 5–15.

²⁰ P. Czerkawski, *Chłopaki też płaczą*, „Kino” 2024, nr 11, s. 30.

²¹ Wydaje się, że w przypadku Bena doprowadzenie do pochówku wnuczki zgodnie z chińskim zwyczajem wynika również z chęci zaznaczenia swojej pozycji w rodzinie.

różne, nierzadko odległe od macierzystych i w tym sensie niewłaściwe, funkcje”²². *Mingbun* także został „sklejony” z owych okruchów...

Mingbun, w przeciwieństwie do filmu J. Bromskiego, prezentuje bohaterów jako postaci bardziej złożone, psychologicznie pogłębione, a zarazem kulturowo powierzchowne. To pierwsze wiąże się z już opisaną reakcją na absurd śmierci, ale także sposobem artykulacji żalu, bez retoryki charakterystycznej dla kina gatunkowego, operującego stonowanymi środkami dramatu psychologicznego, którym film *de facto* jest. Powierzchnowość zaś, jak w przypadku postsekularyzmu, oznacza, że bohaterowie funkcjonują w oderwaniu od etnosu, nie tylko dlatego, że mieszkają poza Chinami, ale głównie dlatego, że tworzą „międzynarodówkę” obywateli zglobalizowanego świata. Omawiając proces globalizacji, zazwyczaj stawia się tezę, że jest to zrównoważone przenikanie tego, co lokalne, z tym, co globalne – przy czym to, co globalne, nie niszczy lokalnej kultury, ale ją ubogaca²³. Oglądając film J.P. Matuszyńskiego, nie jestem jednak tego pewna. Masia dorastała w innym kraju, w domu wykładowcy akademickiego, w którym obecne były literatura i sztuka, głównie zachodnia (sama jest fanką Philipa K. Dicka²⁴). Wykształcenie muzyczne dziewczyny także podkreśla jej status społeczny. Ten kapitał kulturowy, dobrze nam znany, sprawia, że sympatyzujemy z bohaterami i wydają się oni mniej obcy, egzotyczni. Nie wiemy z kolei, czym się zajmuje dziadek dziewczyny, ale możemy dostrzec, że jest zamożny, technologicznie obyty i mieszka na Zachodzie. Z technologiczno-ekonomicznego punktu widzenia Chińczycy są obywatelami tzw. pierwszego świata, a w nim kluczowymi obszarami egzystencji nie są tradycje, wiara, kultura, ale wspomniane elementy rozwiniętej cywilizacji. A to, co związane z etnosem, jest raczej ornamentem.

Można tu wobec tego wrócić do hasła: „Polak i Chińczyk to jedna rodzina”, ale tylko w takiej formule, że tę rodzinę tworzą także Szwedzi, Japończycy, Kanadyjczycy, Australijczycy, Czesi, Niemcy itp. Ponownie, pod pozorami interkulturowej wymiany, na plan pierwszy wysuwa się transkulturowa koncepcja relacji pomiędzy kulturami, które spotykają się na poziomie zglobalizowanego etnosu. Choć bez wątplenia poznawczo jest to film bardziej interesujący niż obraz J. Bromskiego.

²² P. Bogalecki, *Kamień odrzucony? Postsekularyzm jako (nie)możliwa perspektywa interpretacyjna literatury i kultury polskiej* [w:] *Literatura polska i perspektywy nowej humanistyki*, red. R. Cudak, K. Pospiszil, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 209–210.

²³ I. Biernacka-Ligęza, *Glocalizacja – byt wyobrażony czy realna potrzeba?* [w:] *Antynomie polityczności: artykuły, eseje i szkice dedykowane Profesor Barbarze Goli*, red. K. Minkner, L. Rubisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 163–170.

²⁴ Fakt, że czyta powieść *Człowiek z Wysokiego Zamku*, można odczytać jako sugestię alternatywnej rzeczywistości – być może takiej, do której sama trafi po śmierci.

5. *Miliard szczęśliwych ludzi*, czyli obcość pod pozorami bliskości

Przejdźmy do przywołanego już tutaj filmu M. Bochniaka *Miliard szczęśliwych ludzi*. Pomysł na nakręcenie dokumentu o próbie zawojowania Chin przez zespół Bayer Full pojawił się niespodziewanie. Reżyser filmu znalazł w Internecie nagranie jednego ze szlagierów grupy w języku chińskim. Skontaktował się z zespołem i wkrótce razem z operatorem wyruszyli w trasę koncertową²⁵. Z kolei inicjatorem wypromowania polskiej muzyki w Chinach był mieszkający za Wielkim Murem sinolog Krzysztof Darewicz, który wyznaczył sobie bardzo śmiały cel – popularyzację piosenek nurtu disco polo wśród „miliarda szczęśliwych” Chińczyków. Ów badacz Chin prezentowany jest jako mężczyzna z wielkimi ambicjami, który chce dokonać w życiu czegoś znaczącego. Od początku przyjmuje rolę specjalisty od kultury chińskiej, który zapoznaje muzyków z jej różnymi elementami. Kamera towarzyszy grupie w trakcie nagrywania materiału muzycznego.

Śpiewanie fonetyczne w niezrozumiałym języku nie jest zadaniem prostym, wymaga cierpliwości, wielu godzin prób, co staje się źródłem frustracji dla lidera zespołu, Sławomira Świerzyńskiego. Ponadto piosenki wymagają korekt znaczeniowych, aby mogły zostać zaprezentowane niepolskojęzycznej publiczności, czego przykładem jest zmiana słów flagowego hitu zespołu „Bo wszyscy Polacy to jedna rodzina” na już wspomniane „Bo Polak i Chińczyk to jedna rodzina”. Kolejne wyzwanie stanowi chińska kuchnia. W miejscowości Wólka Kosowska mieszka znaczna część chińskich imigrantów, wobec tego to właśnie w tamtejszym centrum handlowym K. Darewicz – przyjmując jak zawsze postawę eksperta – próbuje oswoić zespół ze specjalami chińskiej kuchni, co nie spotyka się z ich entuzjazmem. Marynowane jajka, nazywane stuletnimi, czy zwieracze odbytu ani nie brzmią apetycznie, ani takie nie są. Wielokrotnie w dokumencie powraca wątek odstręczającego menu, wskazujący na to, że uprzedzenia kulinarne okazują się barierą nie do pokonania. Ironicznie ukazał to M. Bochniak w scenie, w której lider zespołu disco polo w trakcie pobytu w Chinach w pokoju hotelowym zalewa wrzątkiem zupkę błyskawiczną. Lokalna kuchnia nie przypadła mu do gustu, więc sięga po coś, co jest „chińskie”, ale nie chińskie.

Miliard szczęśliwych ludzi to film, po którego obejrzeniu zamiast bliskości między nacjami odczuwa się skrajną obcość. Już sam pomysł, aby w Państwie Środka promować najbardziej przaśny przejaw polskiej kultury ludowej brzmi bardzo ekscentrycznie, wręcz absurdalne. Jednak wrażenie obcości, solipsyzmu wynika głównie z działań bohaterów. Twórca podkreśla to, używając różnych środków wyrazu.

²⁵ D. Romanowska, *Miliard szczęśliwych ludzi, czyli bajer (full) po chińsku*, 7.12.2011, <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/miliard-szczesliwych-ludzi-czyli-bajer-full-po-chinsku/snw0681> (dostęp: 12.02.2026).

W odniesieniu do K. Darewicza, pozwala mu po prostu mówić. Trudno nie dostrzec, że jest to osoba, wobec której widz musi zachować dystans – wybudzając ego nie idzie bowiem w parze z samokrytycyzmem. Od początku przejawia wielkie ambicje, które jednak w znaczący sposób przewyższają możliwości. Uczucie ekscentryczności i nieuzasadnionej megalomanii podkreślają wypowiedzi sinologa, który porównuje siebie do Leonarda da Vinci, jednocześnie deprecjonując dokonania renesansowego artysty, „Ja jestem człowiekiem renesansowym. Przychodzi mi do głowy Leonardo da Vinci, był geniuszem, ale w zasadzie nic nie zrobił”. W swoim przekonaniu jest „jak mitologiczny chiński Malpi Król – chce dokonać czegoś niezwykłego, niemal niemożliwego”²⁶. Chwilami odnosi się wrażenie, że sinolog przejawia mentalne braki. Trudno więc kogoś tak silnie solipsystycznego uczynić pomostem między kulturami. Zamiast być tłumaczem kultury – czyli pośrednikiem, bo taka jest funkcja tłumacza – wychodzi na pierwszy plan, nieliczne informacje na temat Chin, które przekazuje, giną w cieniu narcystycznej osobowości.

Ale i u S. Świerzyńskiego wielkie ego i przesadny indywidualizm nie przyniosła pozytywnych skutków. W jego przypadku M. Bochniak operuje przede wszystkim zarejestrowanymi sytuacjami i symptomatycznymi ujęciami. Towarzyszy mu w podróży do Chin – lider zespołu pragnie na własną rękę nawiązać kontakty z przedstawicielami muzycznej branży. Ale czyni to bez dobrego tłumacza (ten, którego wynajął, język polski zna bardziej korespondencyjnie niż realnie), krąży więc po obcym świecie zagubiony, a kamera to świetnie oddaje, zwłaszcza gdy w zbliżeniach pokazuje twarz S. Świerzyńskiego, z której można wyczytać: „gdzie ja jestem, co ja tu robię?”.

Wprawdzie K. Darewicz i S. Świerzyński nie doszli do porozumienia (wszak dwóch Malpich Królów to o jednego za dużo), ale zaprzepaszczenie szansy na stworzenie polsko-chińskiej rodziny śpiewającej skoczne przeboje wynikało z czegoś innego – próby zaklęcia rzeczywistości, pewności, że polski zespół zrobi oszalałą karierę w Państwie Środka. I choć media obwieszczały wielki sukces²⁷, nie miało to nic wspólnego z faktami. Piosenki będą śpiewały jedynie grupy imigrantów żyjących w Polsce.

Ostatecznie, choć w filmie pojawia się sinolog (tłumacz kultury chińskiej na grunt polski), nie dochodzi do relacji interkulturowej wymiany. Obcość obu światów jest dominująca.

Jak widać, choć w każdym z opisywanych filmów mamy do czynienia ze spotkaniem kultury chińskiej i polskiej, to o prawdziwym dialogu kultur trudno mówić. Kultura chińska jest w nich albo wysoce umowna, a jednocześnie okcydentalizowana (*Kochankowie...*), albo zglobalizowana (jak w *Statystach*, ale też w dużym stopniu

²⁶ K. Kornacki, *Disco polo na ekranie. Kinofilska fantazja*, „Panoptikum” 2016, nr 15, s. 154.

²⁷ Dokument M. Bochniaka pokazuje zbitkę nagłówków z serwisów informacyjnych i programów TV, które mówiły o podboju chińskiego rynku muzycznego.

w *Minghuni*), albo nadal chowa się za Wielkim Murem, jawi się jako synonim obcości i to pomimo teoretycznej możliwości jej przetłumaczenia (*Miliard szczęśliwych ludzi*).

6. Sprawa Tajwanu, czyli ocieplanie wizerunku się kończy

Omawiane produkcje odnosiły się do wyobrażonych kulturowych relacji polsko-chińskich. Z kolei w filmie *Tajwan. Życie w cieniu Chin* nie podjęto tego wątku, choć oczywiście ekipa dokumentalistów musiała nawiązać relacje biznesowe z chińskimi partnerami. Z wyjątkiem *Minghuna* – przy czym kwestia ta nie jest eksponowana przez twórców – wymienione wcześniej filmy w znaczący sposób pozytywnie waloryzowały Chiny i ich mieszkańców (niezależnie od umowności lub powierzchowności ich identyfikacji). Biorąc pod uwagę kwestie polityczne, przypominamy jednak sobie, że jest to państwo niezanujące prawa człowieka, z ambicjami terytorialnymi, stanowiące zagrożenie dla światowego ładu.

Reżyser filmu *Tajwan...* na podstawie rozmów z mieszkańcami Tajwanu – od polityków wysokiego szczebla, poprzez artystów, do ludzi pracujących w branży usługowej – przedstawił przejmujący obraz funkcjonowania społeczeństwa, zastraszonego przez państwo sąsiadujące, przekonanego o zbliżającym się konflikcie. Film K. Dzięciolowskiego nakręcony w przeważającej części w konwencji gadających głów skrótkowo przybliżył tło historyczne, ucieczkę Czang Kaj-szeka wraz z milionem Chińczyków na wyspę oraz wieloletnią wojnę psychologiczną prowadzoną przez Chiny kontynentalne, roszcujące sobie prawo do ziem tajwańskich, traktujące je jako zbuntowaną prowincję ChRL. Choć rządy Czanga miały charakter autorytarny, zyskały poparcie m.in. Stanów Zjednoczonych, które uznały partię dyktatora za „mniejsze zło” niż Komunistyczną Partię Chin.

W filmie K. Dzięciolowskiego obraz współczesnego Tajwanu utkany jest z mikrohistorii bohaterów wypowiadających się do kamery. Wiodące tematy to przygotowanie do ewentualnego ataku ze strony Chin kontynentalnych oraz poczucie tożsamości narodowej mieszkańców Tajwanu. Atak Rosji na Ukrainę w 2022 r. to istotna cezura czasowa, w tej perspektywie wizja wojny w Cieśninie Tajwańskiej w ciągu najbliższych lat wydała się bohaterom filmu bardziej prawdopodobna. Tony Lu – młody mężczyzna pracujący na targowisku – był ochotnikiem i wyjechał na Ukrainę. Po powrocie z frontu chętnie przekazuje zdobytą wiedzę o tym, jak opatrzyć rany odniesione w trakcie walk. Ma na sobie koszulkę ze zdjęciem ukraińskiego żołnierza, najpewniej poległego towarzysza broni, co podkreśla przywiązanie i formacyjny charakter wydarzeń z Ukrainy. Organizowane są cywilne ćwiczenia wojskowe – stanowiące niejako odpowiedź do częstych ćwiczeń ChRL – czy spotkania pokazujące, w jaki sposób należy posługiwać się bronią palną. Właścicielka kawiarni, w której odbywają się takie szkolenia, w obawie przed konsekwencjami pragnie pozostać anonimowa. Minister Spraw Zagranicznych Tajwanu podkreśla,

że kluczową kwestią jest przygotowanie obywateli na sytuacje kryzysowe. Jednocześnie zaznacza, że wszelkie próby zastraszenia przez Chiny kontynentalne wpływają pozytywnie na umacnianie narodowych postaw Tajwańczyków.

Młodsze pokolenie – 20- i 30-latkowie cenią sobie wolność osobistą, swobodę religijną, wolność wypowiedzi, demokrację, która wykształciła się w ciągu ostatnich 30 lat, i możliwość posługiwania się językiem tajwańskim oraz tworzenia w nim, co podkreślają członkowie zespołu indierockowego Sorry Youth (śpiewającego tylko w języku tajwańskim) i artysta filmowiec biorący udział w dokumencie. Swoją sztukę chcą tworzyć w języku uważanym za ojczysty. Działalność artystyczna jest także środkiem do opowiadania o trudnej i skomplikowanej historii kraju. Warto tu wrócić do postaci Tony'ego Lu mówiącego w imieniu swoich rówieśników: „Nie jesteśmy Chińczykami”.

Polityka Tajwanu jest również w znacznej mierze podporządkowana sytuacji zagrożenia. Jeden z politologów w następujący sposób charakteryzuje sympatie polityczne mieszkańców wyspy: „Podczas wyborów na Tajwanie najważniejsza jest «kwestia chińska». Podział na linię lewica–prawica jest tutaj definiowany przez stosunek do hasła integralności terytorialnej i tożsamości; więc czy chcesz niepodległości, czy nie, utrzymania suwerenności Tajwanu czy zjednoczenia z Chinami. Takie jest tutaj spektrum poglądów”. Strach przed ChRL i możliwości zjednoczenia bądź wojny niejako ukonstytuowały tożsamość społeczeństwa tajwańskiego, również w warstwie politycznej. Rząd przy pomocy Stanów Zjednoczonych²⁸ wzmacnia potencjał obronny w nadziei, że to odstraszy potencjalnych agresorów.

Film K. Dzieciolowskiego stoi więc w znaczącej kontrze do omawianych wcześniej filmów. Chiny są powodem wszechobecnego poczucia zagrożenia i niepewnej przyszłości Tajwańczyków. Z obawy przed pełnoskalową agresją cywile we własnym zakresie uczestniczą w szeregu inicjatyw wzmacniających możliwości radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych. Opór przed zjednoczeniem z Chinami kontynentalnymi, wykształcony demokratyczny system polityczny, język tajwański i możliwość tworzenia w tym języku stały się elementami wzmacniającymi tożsamość narodową i poczucie suwerenności Tajwańczyków.

7. Podsumowanie

Dotychczas w polskim kinie nie zaistniała znacząca ekranowa reprezentacja mieszkańców Państwa Środka. Przytoczone przeze mnie obrazy są skonstruowane w przeważającej części powierzchownie, a twórcy przedstawiają portrety uproszczone psychologicznie, które mają na celu ocieplić wizerunek Chińczyków i uczynić

²⁸ Film kręcono w latach prezydentury Joe Bidena. W jednej z początkowych sekwencji pojawia się fragment konferencji prasowej. Prezydent na pytanie, czy USA zaangażują się militarnie w obronę Tajwanu, jeśli zajdzie taka konieczność, odpowiedział twierdząco.

ich bardziej swojskimi. W kinie fabularnym – ze względów pragmatycznych – pomija się aspekty polityczne, niekiedy sygnalizując problematyczne kwestie jedynie alegorycznie, nie wprost. Uproszczenia fabularne nie pozwalają na „prawdziwe” spotkanie obu kultur – polskiej i chińskiej – a tym samym niemożliwy jest również angażujący konflikt międzykulturowy. Brak w polskim filmie tematów społecznych, takich jak np. diaspora chińska w Polsce, wykluczenie ekonomiczne itp. Z kolei niewykorzystanym potencjałem wskazującym na istnienie relacji kulturowych na linii Polska–Chiny jest duża popularność muzyki Fryderyka Chopina w Państwie Środka. Można by sięgnąć też do prawdziwych historii Polaków mieszkających w Chinach. Zarówno w kinie fabularnym, jak i dokumentalnym interesujące wydaje się podjęcie tematu polsko-chińskich małżeństw (z głębszym rozpoznaniem socjologicznym niż w *Minghunie*), ukazanie czego się wzajemnie uczą małżonkowie, jak się kształtuje osobowość poprzez stwarzanie wielokulturowej rodziny, jak wychowywane są dzieci itp. Istnieje jeszcze wiele tematycznych możliwości. Pozostaje mieć nadzieję, że kolejne produkcje podejmujące temat chiński (w tym relacji polsko-chińskich) będą mniej powierzchowne, migawkowe oraz że w polskiej twórczości filmowej nie zabraknie wątków dotyczących wolności jednostki.

Literatura

- Bieliński T., Janiak J., *Miękka siła Chin. Wpływ soft power na wizerunek Chińskiej Republiki Ludowej w Polsce*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2023, z. 24, s. 143–164.
- Biernacka-Ligęza I., *Glokalizacja – byt wyobrażony czy realna potrzeba?* [w:] *Antynomie polityczności: artykuły, eseje i szkice dedykowane Profesor Barbarze Goli*, red. K. Minkner, L. Rubisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 163–170.
- Biliński P., *Kinematograf o sobie. Autotematyzm w polskim filmie fabularnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2021.
- Bogalecki P., *Kamień odrzucony? Postsekularyzm jako (nie)możliwa perspektywa interpretacyjna literatury i kultury polskiej* [w:] *Literatura polska i perspektywy nowej humanistyki*, red. R. Cudak, K. Pospiszil, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 208–223.
- Bortnowska M., *Chiny rozmieszczają drony bojowe w pobliżu Tajwanu*. „Koszmar dla obrony powietrznej”, 27.03.2026, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2026-03-27/chiny-rozmieszczaja-drony-bojowe-w-poblizu-tajwanu-koszmar-dla-obrony-powietrznej/> (dostęp: 28.03.2026).
- Bromski chce kręcić w Chinach film o zestrzeleniach*, 23.09.2003, <https://film.wp.pl/bromski-chce-krecic-w-chinach-film-o-zestrzeleniach-6024824023290497a> (dostęp: 2.02.2026).
- Czerkawski P., *Chłopaki też płaczą*, „Kino” 2024, nr 11, s. 28–31.
- Domańska E., *Mikrohistorie. Spotkania w międzywiniatach*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999.
- Kamiński M., *Gdynia czeka na faworyta – czwarty dzień festiwalu*, 16.09.2005, <https://www.filmweb.pl/news/Gdynia+czeeka+na+faworyta+-+czwarty+dzie%C5%84+festiwalu-24068> (dostęp: 3.02.2026).
- Kornacki K., *Disco polo na ekranie. Kinofilska fantazja*, „Panoptikum” 2016, nr 15, s. 144–159.
- Kornacki K., Kurpiewski P., *Kino jak nauczyciel. Klasyfikacja działań autorskich współczesnego polskiego kina historycznego (propozycje)* [w:] *Historia wizualna w działaniu: studia i szkice z badań nad filmem*

- historycznym*, red. D. Skotarczak, J. Szczutkowska, P. Kurpiewski, Wydział Historii UAM, Poznań 2020, s. 59–90.
- Koszalka M., *Zakochać się w Mandżurii*, „Film” 2004, nr 11, s. 12–14.
- Kusio U., *Transkulturowość* [w:] *Wielokulturowość*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2022, s. 77–94.
- Lubelski T. (red.), *Encyklopedia kina*, Biały Kruk, wyd. 2 poszerz., Kraków 2010.
- Mindykowski M., „*Minghun*” – najbardziej osobisty film Jana P. Matuszyskiego, 27.11.2024, <https://www.polskieradio.pl/8/404/Artykul/3451282,Minghun-najbardziej-osobisty-film-Jana-P-Matuszynskiego> (dostęp: 5.03.2026).
- Naher A., Gulik M., Kaucz P., *Post-teorie i re-praktyki. Wprowadzenie do remiksu* [w:] *Remiks: teorie i praktyki*, red. M. Gulik, P. Kaucz, L. Onak, Hub Wydawniczy Rozdzielczość Chleba. Fundacja Liternet, Kraków 2011, s. 5–15.
- Nawrotkiewicz J., *Podążając ze światowymi trendami – ewolucja poglądów polskich partii politycznych na temat Chin*, Association for International Affairs (AMO), Praga 2023.
- Rachwaniec-Szczecińska Ż., *Synowie jedynacy i znikające córki: o pozycji kobiet w Chinach*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9, s. 213–228.
- Romanowska D., *Miliard szczęśliwych ludzi, czyli bajer (full) po chińsku*, 7.12.2011, <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/miliard-szczesliwych-ludzi-czyli-bajer-full-po-chinsku/snw0681> (dostęp: 12.02.2026).
- Ślawińska I., *Kochankowie Roku Tygrysa*, „Kino” 2005, nr 9, s. 12–16.
- Suwała-Kolecka A., *Mad Forest. A Play from Romania Caryl Churchill. Rewolucja oczami outsidera, czyli próba dialogu*, „Tekstyliada” 2017, nr 4, s. 53–62.
- Szlachta B., *Problem wielokulturowości* [w:] *Wielokulturowość*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2022, s. 13–31.
- Zuchora A., *Kokosy za wielkim murem*, „Film” 2006, nr 5, s. 50–54.

SUMMARY

“ARE POLES AND CHINESE ONE FAMILY”? THE PORTRAYAL OF CHINA AND THE CHINESE IN CONTEMPORARY POLISH CINEMA

The article describes how contemporary Polish cinema has portrayed China and the Chinese people on screen. *Love in the Year of the Tiger* (2005) and *Minghun* (2024) depict a “Polish–Chinese” family through blood ties. The 2005 film is a contractual love story that portrays a vision of old China. *Minghun* is a story about a multicultural family whose members are citizens of the world. It is a universal tale of the search for meaning following the loss of a loved one. *Extras* (2006), drawing on the conventions of the comedy genre, first portrays Chinese filmmakers as eccentric, exotic outsiders, but ultimately reveals them to be friendly and approachable. The documentary *One Billion Happy People* shows that cultural differences can be a significant barrier and that the success of Polish “disco polo” music in China is an unrealistic dream. At last, *Tajwan. Życie w cieniu Chin* (“Taiwan: Life under China’s Shadow”, 2023), is a reminder of Mainland China’s dangerous territorial ambitions, which have shaped the strong national identity of Taiwan’s inhabitants. Each of these films depicts a clash of cultures, using the concepts of interculturality, microhistory, and transculturality to analyse interpersonal relationships.

BARBARA MAJ-MALINOWSKA*

TLUMACZENIE KOREAŃSKICH FORM ADRESATYWNYCH
STOSOWANYCH W ŚRODOWISKU ZAWODOWYM
NA JĘZYKI POLSKI I NIEMIECKI W PODPISACH SERIALI
POŁUDNIOWOKOREAŃSKICH – ANALIZA TRUDNOŚCI
TLUMACZENIOWYCH NA STYKU KULTUR I JĘZYKÓW

1. Wprowadzenie

Dialogi serialowych bohaterów osadzone są w określonych środowiskach społeczno-kulturowych i muszą uwzględniać m.in. takie czynniki, jak: stosunki społeczne, panujące obyczaje czy normy językowe. Różne kody kulturowe i językowe kraju pochodzenia serialu i kraju jego odbiorców mogą stanowić poważny problem tłumaczeniowy, tym większy, im większy jest dystans kulturowo-językowy pomiędzy krajami. W przypadku tłumaczeń podpisów serialowych z języka koreańskiego na język polski lub niemiecki różnice między systemami językowymi oraz zjawiskami kulturowymi są znaczne.

Głównym celem niniejszej pracy jest analiza przekładu form adresatywnych na języki polski oraz niemiecki, w szczególności tytułów zawodowych, stosowanych w bezpośrednim kontakcie typu *face to face* przez dwóch lub więcej rozmówców w komunikacji ustnej w codziennym życiu zawodowym w Korei Południowej. Materiał badawczy składa się z przykładów wypowiedzi bohaterów i ich oficjalnych tłumaczeń wyekscerpowanych z 8 seriali koreańskich, dostępnych na platformie Netflix: *Romance is a Bonus Book* (2019), *Start-up* (2020), *Forecasting Love & Weather* (2022), *King the Land* (2023), *When the Phone Rings* (2024), *The Potato Lab* (2025) oraz w serwisie Rakuten Viki: *Search: WWW* (2019), *Love Scout* (2025).

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.06>

* ORCID: 0000-0001-7164-4485

2. Specyfika form adresatywnych w Korei Południowej

Termin forma adresatywna – 호칭어 (*ho-ching-eo*) – w odniesieniu do języka koreańskiego You Chang Il definiuje jako: formę bezpośredniego zwracania się do adresata oraz jako słowo, frazę lub wyrażenie stosowane przez nadawcę do wskazania adresata w rozmowie¹. Funkcjonujący w języku koreańskim system form adresatywnych jest znacznie bardziej złożony od systemów w języku polskim czy niemieckim. Jak podaje CI. You, koreańskie formy adresatywne² można – za Yang Young-Hee – ogólnie podzielić na 3 rodzaje: formy rzeczownikowe, formy zaimkowe oraz formy sufiksalne³. Wśród form rzeczownikowych wyróżnia się formy adresatywne imion i nazwisk, formy adresatywne w środowiskach zawodowych oraz formy adresatywne społeczne⁴. W innym schemacie – autorstwa Son Chun Seop – wyróżniono dwie grupy: formę adresatywną ogólną oraz formę ‘nazwy pokrewieństwa’ (rzeczownik), które podlegają następnie dalszym podziałom⁵.

W centrum zainteresowania niniejszego artykułu znajdują się przede wszystkim rzeczownikowe formy adresatywne w środowiskach zawodowych oraz formy afiksalne. Formę adresatywną w środowiskach zawodowych – 직함 호칭어 (*jig-ham ho-ching-eo*) tworzy się poprzez dodanie sufiksu -님 (*nim*) do prawie wszystkich nazw zawodowych i stosuje nie tylko w miejscu pracy, lecz także w wielu innych sytuacjach komunikacyjnych. Jest ona zbliżona znaczeniowo do polskiego połączenia *pan/ pani* + nazwa zawodu/funkcji⁶, w języku niemieckim odpowiada zwrotom *Herr/ Frau* + nazwa zawodu/funkcji. Do stosowanych w miejscu pracy form afiksalnych – 접사형 (*jeob-sa hyung*) należą: synsemantyczny rzeczownik: -씨 (*ssi*) oraz honoryfikatywny

¹ Por. CI. You, *Systemy adresatywne Korei Południowej i Polski jako składnik etykiety na przykładzie sfery akademickiej i biznesowej*, Uniwersytet Śląski 2020, s. 107, praca doktorska, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/16495/1/You_Systemy_adresatywne_Korei_Poludniowej_i_Polski_jako_skladnik_etykiety.pdf (dostęp: 20.09.2024).

² Badania związane z formami adresatywnymi w języku koreańskim prowadzili w Polsce m.in.: R. Huszcza, *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1996; CI. You, *Systemy adresatywne Korei Południowej i Polski...*; K.M. Taczowska, *Grzeczność językowa w XXI wieku na przykładzie polskich i południowokoreańskich programów telewizyjnych z 2020 roku*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2022, nr 34, s. 139–149 oraz A. Przybylska, *Koreańskie nazwy rodzinne – socjolingwistyczne aspekty komunikacji*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 2024, t. 58, nr 1, s. 105–118, <https://czasopisma.uni.lodz.pl/linguistica/issue/view/1880/880> (dostęp: 20.02.2025).

³ Język koreański należy do grupy języków aglutynacyjnych, w których podstawowym środkiem wyrażającym kategorie i stosunki gramatyczne jest aglutynacja, czyli tworzenie form wyrazowych przez dołączenie do rdzenia lub tematu jednofunkcyjnych morfemów gramatycznych.

⁴ Por. CI. You, *Systemy adresatywne Korei Południowej i Polski...*, s. 108.

⁵ Por. *ibidem*, s. 118.

⁶ Por. *ibidem*, s. 115–116.

sufiks -님 (*nim*), dodawany również do imienia i nazwiska rozmówcy. Rzeczownik -씨 (*ssi*) dołączony jest do pełnego imienia i nazwiska danej osoby w celu okazania szacunku oraz podkreślenia dystansu. Stosuje się go powszechnie w miejscach publicznych jako najbardziej neutralną formę zwracania się do drugiej osoby. Rzeczownik -씨 (*ssi*) połączony z samym imieniem jest używany wobec osób zatrudnionych na podobnych stanowiskach lub osób znajdujących się na wyższym stanowisku w stosunku do kogoś zajmującego niższe miejsce w hierarchii. W języku polskim w zależności od rodzaju relacji może on odpowiadać zwrotom *pan/ pani* + imię lub samo imię, podobnie w języku niemieckim – formom *Herr/ Frau* + nazwisko lub samemu imieniu.

3. Tytuły zawodowe i nazwy stanowisk w koreańskich firmach oraz ich polskie i niemieckie odpowiedniki

W społeczeństwie koreańskim funkcjonuje skomplikowany system funkcji oraz stanowisk zawodowych, których nazwy odzwierciedlają hierarchię i staż pracowników. W obrębie najwyższego kierownictwa i kadry zarządzającej w koreańskiej firmie (Directive/Executive Management) według opublikowanego przez Nowak & Partner wykazu koreańskich tytułów w strukturze korporacyjnej⁷ dużych firm można wyróżnić następujące stanowiska:

- 1) 회장 (*hoejang*) – prezes zarządu – Vorstandsvorsitzender,
- 2) 부회장 (*buhoejang*) – wiceprezes zarządu – stellvertretender Vorstandsvorsitzender,
- 3) 사장 (*sajang*) – dyrektor generalny/ CEO – Präsident/ CEO,
- 4) 대표이사 (*daepyo-isa*) – dyrektor generalny – Generaldirektor,
- 5) 부사장 (*busajang*) – starszy wiceprezes – Erster Vizepräsident,
- 6) 전무이사 (*jeonmu-isa*) – wiceprezes/ wicedyrektor wykonawczy – Exekutiv-Vizepräsident,
- 7) 상무이사 (*sangmu-isa*) – dyrektor wykonawczy – Exekutivdirektor,
- 8) 이사 (*isa*) – członek zarządu/ dyrektor – Vorstandsmitglied (AG), Mitglied der Geschäftsführung (GmbH)/ Direktor.

Do niższych stanowisk kierowniczych i nazw podkreślających hierarchię należą natomiast:

- 1) 부장 (*bujang*) – kierownik działu/ dyrektor departamentu – Abteilungsleiter,
- 2) 차장 (*chajang*) – zastępca kierownika działu – stellvertretender Abteilungsleiter,
- 3) 과장 (*gwajang*) – starszy menedżer, kierownik zespołu – Teamleiter,

⁷ Na wspomnianej stronie internetowej podane określenia zostały przetłumaczone wyłącznie na język angielski. Por. *Koreańskie tytuły w strukturze korporacyjnej*, <https://www.nowak-partner.com/pl/publikacje/koreaskie-tytuły-w-strukturze-korporacyjnej> (dostęp: 18.09.2025).

- 4) 계장 (*gyejang*) – kierownik sekcji – Sektionschef/ Bereichsleiter,
- 5) 대리 (*daeri*) – asystent menedżera, młodszy kierownik – Assistent der Geschäftsführung/ stellvertretender Leiter,
- 6) 팀장 (*team jang*) – lider zespołu – Teamleiter,
- 7) 주임 (*jooim*) – pracownik z doświadczeniem/ specjalista – Mitarbeiter mit mehrjähriger Erfahrung/ Dienstältester Spezialist/ Senior Spezialist,
- 8) 사원 (*sawon*) – pracownik/ młodszy specjalista (w Korei Południowej najniższe stanowisko pracownika pełnoetatowego) – Berufseinsteiger/ Junior Spezialist.

Niektóre firmy stosują nazwy pochodzące z języka angielskiego⁸, które nie zawsze odpowiadają tradycyjnym koreańskim tytułom, np.

- 1) CEO (씨이오) – prezes/ dyrektor zarządu – Vorstandsvorsitzender/ Geschäftsführer,
- 2) CFO (씨에프오) – dyrektor finansowy – Finanzvorstand/ Finanzdirektor,
- 3) COO (씨오오) – dyrektor operacyjny – Betriebsleiter,
- 4) CTO (씨티오) – dyrektor ds. technologii – Technologiemanager/ Direktor für Technologie,
- 5) VP (부사장) – wiceprezes – Vizepräsident,
- 6) Director (디렉터) – dyrektor (czasem zamiast 이사/ 부장) – Direktor,
- 7) General Manager (지엠, GM) – dyrektor generalny/ kierownik wyższego szczebla – Geschäftsleiter,
- 8) Manager (매니저) – menedżer (często zamiast 과장 lub 차장) – Manager/ Leiter,
- 9) Supervisor (수퍼바이저) – nadzorca (w sprzedaży lub produkcji) – Vorgesetzter.

Powyższe zestawienie zawiera jedynie ogólną tytulaturę bez uwzględnienia specyfiki branżowej. Przetłumaczenie koreańskich nazw stanowisk na język polski czy niemiecki często nie pozwala na dokonanie jednoznacznych wyborów, ponieważ nie wszystkie tytuły i nazwy funkcji mają swoje dokładne odpowiedniki w tych językach. Z tego powodu oraz ze względu na odmienną strukturę hierarchiczną niektóre stanowiska, takie jak: 부회장 (*buhoejang*) czy 부사장 (*busajang*), mogą zostać przetłumaczone w podobny sposób, mimo że w systemie koreańskim zakres ich kompetencji i miejsce w firmowej hierarchii będą się różnić. Przedstawione tu propozycje tłumaczeń nie wyczerpują zatem zbioru możliwych interpretacji. Ostateczna decyzja tłumaczeniowa może zależeć ponadto od specyfiki danej firmy czy branży⁹.

⁸ Por. również *Korean Corporate Titles*, https://www.koreanfluent.com/cross_cultural/korean_names_corporate_titles/korean_names_corporate_titles.htm (dostęp: 18.09.2025) oraz *Korean Job Titles Explained*, <https://www.kellerexecutivesearch.com/insight/korean-job-titles-explained/> (dostęp: 18.09.2025).

⁹ O skomplikowanym i niejednoznacznym nazewnictwie w przypadku tytulatury koreańskiej pisze m.in. również Agnieszka Klessa-Shin, jednocześnie podkreślając konieczność jej odpowiedniego stosowania w codziennych kontaktach zawodowych; por. A. Klessa-Shin, *Polka w Korei. Jak się żyje w kraju k-popu, kimchi i Samsunga*, Znak Litera Nova, Kraków 2023, s. 123–124.

W tym miejscu warto jeszcze wspomnieć, że obecnie w koreańskich firmach coraz częściej odchodzi się od bardzo rozbudowanej hierarchii stanowisk. W użyciu pojawiają się też prostsze i bardziej uniwersalne nazwy, takie jak: PM (ang. *project manager*), *lead* czy *senior*. Zmiany te nie pozostają bez wpływu na sposób komunikacji w organizacji. Przykład powyższych procesów zaobserwować można w Grupie Samsung, która w ramach propagowania kultury wzajemnego szacunku w 2017 r. zreorganizowała funkcjonującą uprzednio hierarchię siedmiu stopni służbowych, zastępując ją horyzontalną strukturą czterech poziomów kariery w celu stworzenia bardziej elastycznej i integracyjnej kultury organizacyjnej. W 2022 r. wprowadzono ponadto obowiązek stosowania form grzecznościowych w mowie w miejscu pracy, niezależnie od stanowiska, tytułu, stażu pracy czy wieku, a także usunięto z systemu wewnętrznego firmy informacje dotyczące rangi i stażu pracy pracowników¹⁰.

4. Formy adresatywne w tłumaczeniu serialowych napisów

Jak podkreśla Bogusław Skowronek, w polskim językoznawstwie lingwistycznym badaniom poddawana jest najczęściej oryginalna ścieżka dialogowa filmu w języku etnicznym kraju pochodzenia danej produkcji. Widzowie, którzy nie znają oryginalnego języka danego utworu, odbierają jednak film z pasmem językowym sekundarnym wobec tego języka, czyli z tłumaczeniem audiowizualnym, i właśnie wersja tłumaczona staje się dla nich wówczas najważniejsza¹¹.

Formy adresatywne należą do tych środków językowych, za pomocą których w filmie lub serialu przekazywane są informacje o bohaterach. W przypadku tytułów zawodowych obejmuje to m.in. takie aspekty charakterystyki postaci, jak jej pozycja społeczna oraz pozycja w firmowej hierarchii. Bohaterowie danego serialu pochodzą przeważnie z tego samego kręgu kulturowego, dlatego scenarzyści, którzy starają się zachować realizm językowy w rozmowach postaci, muszą w przypadku produkcji południowokoreańskich uwzględnić zwyczaje językowe tego kraju.

Zachowanie realizmu językowego w przypadku tłumaczeń z języków o odmiennych tradycjach kulturowych, nieistniejących w krajach odbiorców, może wówczas kolidować z postulatem naturalności brzmienia kwestii dialogowych w języku docelowym. Jak podaje Arkadiusz Belczyk: „Jedną z podstawowych zasad translatorских głosi, że aby przekład nie był postrzegany przez odbiorcę jako coś obcego,

Podobnie odnośnie do wagi tytułatury w swoim rodzinnym kraju wypowiada się Mijin Mok: *7736 km pomiędzy Koreą Południową a Polską*, Otwarte, Kraków 2022, s. 175–176.

¹⁰ Por. informacje opublikowane na oficjalnej stronie koncernu we wpisie zatytułowanym *Culture of Mutual Respect*, zaktualizowanym ostatnio 27.06.2025, https://www.samsung.com/global/sustainability/popup/popup_doc/AYUqrLnaDZMAIx_C/ (dostęp: 6.04.2026).

¹¹ Por. B. Skowronek, *O potrzebie i kierunkach badania języka w filmie*, „Poradnik Językowy” 2023, nr 6, s. 30.

irytującego sztucznością, powinien naśladować analogiczne teksty funkcjonujące w języku docelowym, ich charakterystyczną stylistykę i frazeologię¹². Ustalenie, jak w przekładzie napisów filmowych z języka angielskiego powinni zwracać się do siebie poszczególni bohaterowie, przekładoznawca uznaje za jeden z największych, a na pewno najczęstszych problemów interpretacyjnych przy tłumaczeniu napisów¹³. W opinii Teresy Tomasziewicz imiona i tytuły pojawiające się na początku filmu ułatwiają identyfikację postaci, dlatego ich zachowanie w tłumaczonych napisach jest konieczne. W miarę rozwoju akcji, gdy widzowie znają już bohaterów, zwroty adresatywne otwierające wymianę słowną, takie jak np. imiona w formie wołacza, bywają w tłumaczeniu podpisów pomijane jako elementy redundantne. Imiona te pojawiają się w tłumaczeniu napisów ponownie, gdy na ekranie rozmawia ze sobą jednocześnie więcej niż dwoje bohaterów, w celu umożliwienia widzom identyfikacji nadawcy danej kwestii dialogowej. Wskazaniem do ominięcia powtarzających się w danym dialogu tytułów jest też tendencja do unikania podkreślania czolobitności, uniżoności oraz braku symetrii w interakcji podwładnego z przełożonym¹⁴.

W Korei Południowej w kontaktach firmowych pracowników ze zwierzchnikami czolobitność i uniżona postawa należą tymczasem do zachowań oczekiwanych i wymaganych kulturowo. Brak symetrii w rozmowie jest tym bardziej zauważalny, im większa jest różnica stanowisk i statusów interlokutorów.

Inną komplikację w oddaniu treści kulturowych przez tłumacza może powodować zasada, że w przypadku tłumaczeń audiowizualnych w postaci podpisów „napis może być podzielony na maksymalnie dwa wersy, w każdym z nich można umieścić 32–40 znaków wraz ze spacjami i znakami przestankowymi. Uwzględniając komfortowe tempo czytania (ok. 10–15 znaków na sekundę), okazuje się, że aby tekst tłumaczenia spełnił wymogi zawarte w ramach technicznych, musi on ulec znacznej kondensacji¹⁵. Jak podaje T. Tomasziewicz, w podpisach znika w sumie ok. 30–40% oryginalnej ścieżki dialogowej¹⁶. By sprostać wspomnianym wymaganiom, tłumacz audiowizualny zmuszony jest do stosowania krótszych odpowiedników oraz pomijania w przekładzie wielu jednostek, bez których wypowiedzi bohaterów i tak pozostaną zrozumiałe¹⁷.

¹² A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo „Dla szkoły”, Wilkowice 2007, s. 39.

¹³ Por. *ibidem*, s. 50.

¹⁴ Por. T. Tomasziewicz, *Przekład audiowizualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015, s. 141–143.

¹⁵ A. Paszkowska, *Językowe i kulturowe aspekty przekładu filmowego (konfrontacja polsko-rosyjska)*, Sosnowiec 2022, praca doktorska, https://opus.us.edu.pl/docstore/download/@USL02b919943c14406ab2cd64903d70e570/4563_doktorat_Anna_Paszkowska.pdf (dostęp: 28.02.2025).

¹⁶ Por. T. Tomasziewicz, *Przekład audiowizualny*, s. 113.

¹⁷ Por. *ibidem*.

5. Przykłady tłumaczeń tytułatury zawodowej w podpisach wybranych seriali koreańskich

Przedmiotem podjętej tu analizy są wyłącznie zwroty adresatywne i tytułatura zawodowa stosowane w różnego rodzaju większych i mniejszych firmach oraz biurach. Ze względów objętościowych pominięto tytułaturę charakterystyczną m.in. dla służb mundurowych, środowisk prawniczych, medycznych czy akademickich itp. Analiza nie obejmuje ponadto kwestii tłumaczenia imion i nazwisk, ponieważ jak sugeruje Grażyna Adamowicz-Grzyb, nie powinno się ich przekładać i w przypadku większości filmów nie tłumaczy się ich¹⁸. Taką też decyzję podejmowali tłumacze omawianych seriali, którzy ze względu na różne alfabety oryginału i przekładów dokonywali jedynie romanizacji imion i nazwisk postaci. Celem badania jest porównanie tłumaczeń podpisów w niemieckiej i polskiej wersji językowej i analiza trudności związanych z przekładem form adresatywnych obowiązujących w koreańskim środowisku zawodowym na wymienione uprzednio języki z uwzględnieniem uwarunkowań kulturowych. Wszystkie cytowane podpisy i ich przekłady pochodzą z wersji dostępnych do wyboru z menu wersji językowych podpisów danego tytułu, wyświetlanego w serwisach Netflix oraz Rakuten Viki.

5.1. Tytułatura w rozmowach o osobach trzecich

(1) A: 양팀장님¹⁹ 아직 출근 안 했어요?²⁰

Kierownik Yang jeszcze nie przyszedł do pracy?

Ist **Teamleiter Yang** noch nicht zur Arbeit gekommen?

B: 오늘, 팀장님 월차 내셨어요.

Chyba wziął dzień wolnego.

Der Teamleiter hat sich den Tag freigenommen. (*Love Scout*)

W powyższym dialogu współpracowników z różnych działów widać zastosowanie w wersji oryginalnej nazwy stanowiska osoby, o której jest mowa zarówno w pytaniu, jak i odpowiedzi. Tłumaczenie polskie uwzględnia tę informację tylko w pytaniu, pomijając stanowisko w odpowiedzi. W wersji niemieckiej nazwa stanowiska pojawia się w obu wypowiedziach, podobnie jak w oryginale. W tłumaczeniu polskim użyto ponadto niezbyt fortunnej formy stanowisko plus nazwisko. Bardziej typowy

¹⁸ Por. G. Adamowicz-Grzyb, *Tłumaczenia filmowe w praktyce*, Fortima Tłumaczenia–Edukacja–Media, Warszawa 2013, s. 66.

¹⁹ Wyróżnienia B.M.M.

²⁰ Pozostawienie przykładów w języku koreańskim w oryginalnym zapisie alfabetem hangul jest celowe, ponieważ pozwala na pokazanie m.in. romanizacji stosowanej przez tłumaczy.

byłby tu zwrot: *Kierownik...*, a w przypadku chęci okazania osobie, o której mowa, większego szacunku: *Pan kierownik...* W języku niemieckim połączenie nazwy stanowiska z nazwiskiem osoby jest również nietypowe. Zwyczajową formą byłoby użycie połączenia *Herr* z nazwiskiem.

(2) **부장님**한테 **양팀장님** 만나러 갔다고 말해줘.

Powiedz **szefowi**, że idę szukać **kierownika Yanga**.

Sag **dem Direktor**, dass ich **Teamleiter Yang** suchen gehe.

(3) **성부장**, 어차피 니가 못 잡을 거 알고 너 시킨거야. 그냥 **성부장이** 너 엇 먹으라고.

Szef Song dał ci to zadanie, a tobie się nie uda, będziesz miał przechłapanę.

Abteilungsleiter Song hat dich darauf angesetzt, damit du scheiterst. Er will sich mit dir anlegen. (*Love Scout*)

W rozmowie dwóch pracowników tego samego działu mowa jest o bezpośrednim przełożonym. W obu tłumaczeniach nazwa stanowiska przełożonego pojawia się w pierwszej części obu wypowiedzi. W drugiej części drugiego zdania nazwa ta zostaje pominięta. Różnica kulturowa nakazuje bowiem unikanie nadużywania tytułatury w językach docelowych.

W języku polskim nietypowe jest ponadto połączenie słowa *szef* z nazwiskiem mężczyzny, o którym jest mowa. W autentycznym dialogu polskojęzyczny nadawca powiedziałby po prostu: *Szef...* W przykładzie tym warto też zwrócić uwagę na fakt niekonsekwentnego przetłumaczenia nazwy stanowiska przełożonego w wersji niemieckiej. W pierwszym przypadku użyto zwrotu *Direktor*, w drugim *Abteilungsleiter*. Koreańskie słowo *부장* może oznaczać zarówno dyrektora, jak i kierownika działu. Nazwy te nie są jednakże zwykle używane zamiennie w stosunku do tego samego adresata. Polski tłumacz uniknął zmierzania się z powyższym wyborem, stosując uniwersalny, nieformalny zwrot: *szef*.

5.2. Tytułatura w bezpośrednich zwrotach do adresata

(4) **선배님**.

Panie Yang.

Seonbaenim (*ältere/ erfahrene Person in Schule, Uni oder Beruf) (*Love Scout*)

(5) 아프로 우리 기록 아무도 못 깨겠죠? **선배님**.

Nikt nigdy nie pobije naszego rekordu. Prawda, Dalmi?

Niemand wird je unseren Rekord brechen, stimmt's Dal-mi? (*Start up*)

W przypadku próby przełożenia powyższego zwrotu tłumacze napotyka ją na kolejną wyraźną różnicę kulturową. W Korei Południowej przyjęte jest mianowicie zwracanie się do innych pracowników niewystępującym w języku polskim ani niemieckim zwrotem 선배²¹ (starszy kolego/ starsza koleżanko, älterer Kommilitone/ Kollege/ ältere Kommilitonin/ Kollegin), stosowanym powszechnie, by podkreślić starszeństwo i więź, jeśli pracownicy ci np. studiowali wcześniej na tej samej uczelni. W przykładzie czwartym polski tłumacz po raz kolejny użył niezręcznie brzmiącego połączenia *pan* plus nazwisko. Tymczasem tłumacz niemiecki przedstawił romanizację koreańskiego zwrotu wraz z objaśnieniem terminu w nawiasie. Zabieg ten oraz wprowadzenie przez tłumacza dodatkowych informacji w nawiasie wydają się zasadne, ponieważ pozwalają przeciętnemu widzowi na poznanie obcego elementu kultury koreańskiej. Krzysztof Hejwowski zaproponował dla tej techniki określenie *reprodukcja z objaśnieniem* rozumiane jako użycie w wersji tłumaczonej słowa pochodzącego z tekstu wyjściowego, które nie zostało zasymilowane w języku docelowym, często wymagającego dokonania zmiany pisowni (np. transliteracji) oraz wymowy²². W przypadku przykładu piątego użycie tytułu 선배님 w kontekście wydarzeń na ekranie ma jeszcze inny wydźwięk. Młodsza koleżanka, wyróżniając nim adresatkę, chciała za pomocą tego pochlebstwa przypisać sobie część sukcesu bohaterki. W obu tłumaczeniach posłużono się natomiast imieniem adresatki wypowiedzi, pomijając obce określenie i związany z nim podtekst.

(6) **엄 선임께서** 저 대신 좀 맡아 주시겠습니까?

Starszy meteorologu Um, może pan mnie zastąpić?

Chefmeteorologe Um, könnten Sie bitte übernehmen? (*Forecasting Love & Weather*)

(7) 아, 딱보 **예보관** 생각은 어때?

Co ty na to, **synoptyku**²³ Lee?

Was meinen Sie, **Unwetter-Meteorologe Lee**? (*Forecasting Love & Weather*)

Tłumaczenia powyższych dwóch wypowiedzi są przykładem przyjęcia przez ich autorów strategii tłumaczenia nacechowanego obcością²⁴, w którym dochodzi do

²¹ Młodszy kolega/ młodsza koleżanka na uniwersytecie określani są wówczas jako 후배 (*hubae*). Po niemiecku dosłownie: der jüngere Kommilitone/ die jüngere Kommilitonin.

²² K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 76–77.

²³ Według internetowego *Słownika języka polskiego PWN* słowa *synoptyk* i *meteorolog* są w języku potocznym często stosowane zamiennie, gdy w obu przypadkach mowa jest o ludziach prze-powiadających lub zapowiadających pogodę. Bardziej precyzyjnie – *meteorolog* może oznaczać specjalistę badacza, naukowca, zaś *synoptyk* – praktycznie nastawionego pracownika placówki zajmującej się pogodą, por. *Meteorolog i synoptyk*, Poradnia językowa PWN, 23.10.2006, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/meteorolog-i-synoptyk;7620.html> (dostęp: 23.07.2025).

²⁴ Nazwa strategii pochodzi ze słownika: T. Tomaszewicz, *Terminologia tłumaczenia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004, s. 106.

egzotyzyacji tekstu przekładu z powodu chęci zachowania przez tłumacza elementów wyjściowej kultury – w tym przypadku – kultury odpowiedniego tytułowania. Choć przetłumaczone wypowiedzi nie brzmią naturalnie w językach docelowych, mogą one zaintrygować widza, ponieważ pozwalają dostrzec wyraźną różnicę w sposobie zwracania się do innych osób w kraju azjatyckim w stosunku do kraju ojczystego. Należy jeszcze wspomnieć, że występujące w tłumaczeniach rozróżnienie określeń meteorologa i synoptyka nie jest tłumaczeniem dosłownym. Zastosowany w pierwszej wypowiedzi zwrot **선임** oznacza bowiem seniora, dopiero w drugim przykładzie pojawia się określenie **예보관** oznaczające meteorologa.

5.3. Tytułatura w wypowiedziach żartobliwych, sarkastycznych, nacechowanych emocjonalnie

(8) 거기 **최 대리님** 무개념이 뭔지 잘 배웠습니다.

Przepraszam, panie Choi. Dzięki panu zrozumiałem, co to znaczy być bezrozumnym.

Verzeihung, Hr. Choi. Dank Ihnen verstehe ich jetzt gut, was Gedankenlosigkeit ist. (*King the Land*)

Występujący w oryginale tytuł młodszego kierownika/ asystenta menedżera został w obu wersjach językowych pominięty przez tłumaczy. Kontekst sytuacyjny już wcześniej przedstawił widzowi adresata uszczypliwej uwagi jako osobę na niskim stanowisku kierowniczym. W polskim tłumaczeniu bardziej naturalnie brzmiałby zwrot: *panie kierowniku*. Analogiczna forma – *Herr* + nazwisko – użyta w tłumaczeniu niemieckim jest typowa dla kultury tego kraju.

(9) 내가 겨루에 와서 스무 명이 넘는 **후배**를 봤는데 지각했다고 엄마한테 전화 오는 건 또 처음이네요.

Widziałam już ponad dwudziestu nowych pracowników w Gyeoroo, ale pierwszy raz czyjaś mama zadzwoniła w sprawie spóźnienia.

Ich habe über 20 Neueinstellungen bei Gyeoroo erlebt, aber das ist das erste Mal, dass eine Mutter anruft, weil jemand zu spät kommt. (*Romance is a Bonus Book*)

W oryginalnej wersji komentarza jego autorka posługuje się wspomnianym uprzednio zwrotem **후배**. Tłumacze pominięli informację kulturową, jaką zwrot ten ze sobą niesie, decydując się na wybór naturalnie brzmiących określeń: *nowi pracownicy* oraz *Neueinstellungen*. Próba wytłumaczenia obcego elementu w środku sarkastycznej uwagi rozproszylaby uwagę widza i osłabiła wydźwięk komentarza.

(10) 정성껏 모시겠습니다, **도련님**.

Będę panu wierny jak pies.

Ich werde Ihnen aufrichtig dienen. (*King the Land*)

Zwrot *도련님*²⁵ należałoby dosłownie przetłumaczyć jako *paniczku/ junger Herr*. W koreańskich serialach historycznych i kostiumowych służba zwraca się w ten sposób do syna ich pana²⁶. I do tego właśnie znaczenia nawiązuje przywołany przykład. W koreańskiej kulturze pracy przyjmowanie uniżonej postawy i całkowite oddanie pracodawcy jest zachowaniem ogólnie przyjętym. W Polsce i Niemczech hierarchia w życiu zawodowym nadal jest podkreślana, jednak pod wpływem języka angielskiego środowiska pracy stopniowo się egalitaryzuje. Proces ten postępuje szczególnie szybko w młodych zespołach. W przypadku przytoczonej wypowiedzi bohater ze wzruszeniem wyraża szczerą wdzięczność za otrzymaną szansę. Tłumacze skierowali tutaj swoje przekłady na odbiorcę²⁷ i sięgnęli po ekwiwalenty funkcjonalne, w wersji polskiej posłużono się kolokwialnym wyrażeniem *być niernym jak pies*, w wersji niemieckiej szczerą i służalczość oddano zwrotem *jdm aufrichtig dienen*.

5.4. Tytułatura służąca do opisu mówiącego przez niego samego

(11) 인턴사원 구원입니다.

Jestem stażystą. Nazywam się Gu Won.

Ich bin Trainee und heiße Gu Won. (*King the Land*)

(12) 인사 팀 대리 최지현이라고 합니다.

Choi Ji-hyun, asystentka dyrektora HR.

Choi Ji-hyun, HR Assistent Managerin. (*The Potato Lab*)

Przedstawione przykłady pokazują odmienne strategie tłumaczy. W pierwszym przypadku polski tłumacz w przekładzie stanowiska bohatera posłużył się rodzimym określeniem *stażysta*. Tłumacz niemiecki wybrał pochodzące z języka angielskiego, ale przyjęte we współczesnym świecie zawodowym w Niemczech określenie *Trainee*. W obu językach docelowych postać przedstawia się pełnym imieniem i nazwiskiem, które zapisano w kolejności typowej dla języka wyjściowego, czyli

²⁵ W innym kontekście zwrot ten odnosi się do młodszego, nieżonatego szwagra. Por. *Family-in-law terms in Korean*, 29.04.2022, <https://www.topikguide.com/family-in-law-terms-in-korean/> (dostęp: 22.07.2025).

²⁶ Por. *A Beginner's Guide to Sageuk Vocabulary*, 16.05.2015, <https://dramaloveaddicts.proboards.com/thread/108/beginners-guide-sageuk-vocabulary> (dostęp: 22.07.2025).

²⁷ Tłumaczenie zorientowane na odbiorcę jest techniką zmierzającą do oddania tekstu wyjściowego w sposób jak najbardziej naturalny dla języka docelowego. Tłumacz bierze w nim pod uwagę głównie formy, konwencje oraz oczekiwania językowe i kulturowe odbiorcy. Jego celem jest oddanie obcych elementów tekstu wyjściowego wyłącznie za pomocą środków języka docelowego; por. T. Tomaszewicz, *Terminologia tłumaczenia*, s. 110–111.

najpierw nazwisko (Choi), następnie dwuczłonowe imię (Ji-hyun)²⁸. Żaden z tłumaczy nie opatrzył komentarzem tego zapisu.

W 12. przykładzie polskie tłumaczenie jest bliskie oryginałowi, jeśli chodzi o użycie tytułu. Skrót HR oznaczający Human Resources (w języku polskim dosł. zasoby ludzkie) to często spotykane w uzusie określenie działu zajmującego się zarządzaniem pracownikami w firmie. W wersji niemieckiej postawiono na zapożyczenie całego tytułu z języka angielskiego, co też jest spotykaną obecnie w Niemczech praktyką²⁹.

5.5. Tytułatura zaczerpnięta z języka angielskiego

(13) 디렉터님.

Panie dyrektorze.

Herr Direktor. (*Love Scout*)

(14) 안녕하세요니까 데스크 담당 매니저 김수미입니다.

Menadżerka recepcji, Kim Su-mi.

Ich bin die Rezeptionistin, Kim Su-mi. (*King the Land*)

Mogłoby się wydawać, że tytułatura zaczerpnięta z języka angielskiego będzie znacznym ułatwieniem dla tłumacza, ponieważ w obu językach docelowych występują podobne zapożyczenia. O ile 13. przykład wydaje się potwierdzać tę teorię, o tyle w 14. przykładzie widać różne podejścia tłumaczy. Polskie tłumaczenie zawiera bliskie oryginałowi określenie stanowiska bohaterki, uzupełnione pełnym imieniem i nazwiskiem, które zapisano w kolejności zwyczajowej dla języka wyjściowego. W przekładzie na język niemiecki zdegradowano serialową postać, która z menedżerki stała się zwykłą recepcjonistką.

W nawiązaniu do wspomnianych w części teoretycznej obserwowanych aktualnie trendów w Korei Południowej, polegających na upraszczaniu tytułatury zawodowej

²⁸ O budowie i znaczeniu koreańskich imion i nazwisk zob. m.in. H. Pak, *Nazwy osobowe znaczące w koreańskich serialach telewizyjnych. Ich rodzaje i funkcje (na wybranych przykładach autorstwa scenarzystki Moon Young-nam)* [w:] *Językoznawcza strona popkultury*, red. A. Hryceniak, K. Zielińska-Nowak, Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”, Wrocław 2020, s. 13–26; C.I. You, *Systemy adresatywne Korei Południowej i Polski...* oraz A. Przybylska, *Koreańskie nazwy rodzinne...*, s. 105–118.

²⁹ Według portalu Randstad angielskie nazwy stanowisk są coraz bardziej wszechobecne i często stosowane szczególnie w przypadku nowych profili zawodowych. Dzieje się tak z jednej strony dlatego, że brakuje ich niemieckich odpowiedników, z drugiej strony jest to świadomy wybór niektórych dużych, międzynarodowych firm; por. *Englische Berufsbezeichnungen und Jobtitel*, 15.05.2024, <https://www.randstad.de/karriere/karriereratgeber/englische-berufsbezeichnungen-jobtitel/> (dostęp: 24.07.2025).

oraz stosowaniu m.in. angielskich imion, interesujący wydaje się jeszcze jeden przykład rozmowy:

(15) 사원증에 **소셜 본부장 스칼렛**이라고 적혀 있었어요. 한구 사람인데.
Na wizytówce pisze Generalny Manager Społeczny Scarlet. A jest Koreanką.
Auf ihrem Schild stand Direktorin Scarlett. Aber sie ist Koreanerin.

(16) 여긴 **영거 이름** 써. 그 오글거리는 짓을 앞으로 우리가 해야 하는 거고.
Tu używa się angielskich imion. I od teraz będziemy musieli używać tej staromodnej rzeczy.
Wir benutzen hier englische Namen. Und wir müssen von jetzt an auch so etwas Geschmackloses tun. (*Search: WWW*)

Powyższy dialog rozgrywa się pomiędzy członkiniami nowego zespołu, który właśnie dołącza do firmy. Jedna z kobiet komentuje napis na identyfikatorze napotkanej pracownicy, odnosząc się bezpośrednio do obco brzmiącego imienia w przypadku osoby, której aparycja sugeruje narodowość koreańską. W odpowiedzi jej przelożona nie ogranicza się do wyjaśnienia panującej w nowym miejscu zasady użycia angielskich imion, ale wartościuje tę praktykę negatywnie, wskazując na jej staromodny wydźwięk. W tłumaczeniu niemieckim wzmocniono ten komentarz, oceniając politykę firmy w tym zakresie jako „pozbawioną dobrego smaku”. Wypowiedź bohaterki może z jednej strony nawiązywać do nieudanych prób rezygnacji ze stosowania tytułów i nazw stanowisk w przeszłości, jak miało to miejsce przykładowo w przypadku konglomeratu Hanwha, który w 2012 r. podjął próbę ujednolicenia tytułatury zawodowej, by po trzech latach przywrócić jej tradycyjną formę, powołując się z jednej strony na dezorientację pracowników i odczuwany przez personel brak motywacji do ubiegania się o awans, z drugiej strony – do pewnego sceptycyzmu wobec tego typu rozwiązań w przypadku pracowników, których płaca w Korei Południowej najczęściej bezpośrednio zależy od awansu zawodowego³⁰.

5.6. Tytułatura w języku migowym

(17) 잘 부탁드립니다 **홍희주 통역사님**.
Cieszę się na współpracę. Hong. Hee. Joo. Tłumaczko.
Ich freue mich auf die Zusammenarbeit. Hong. Hee. Joo. Dolmetscherin.

(18) 저도 잘 부탁드립니다 **백사언 대변인님**.
Ja też cieszę się na współpracę. Paik Sa-eonie. Rzeczniku.
Ich freue mich auch. Paik Sa-eon. Pressesprecher. (*When the Phone Rings*)

³⁰ Por. DS. Kim, *Employees skeptical of move aimed at reducing top-down culture*, 5.06.2016, „The Korea Herald”, <https://www.koreaherald.com/article/918849> (dostęp: 6.04.2026).

Wdrożenie koreańskiej ustawy o języku migowym w 2016 r. spowodowało uznanie koreańskiego języka migowego (KSL) za jeden z dwóch oficjalnych języków Korei Południowej. Mimo to niemi lub głusi bohaterowie nieczęsto pojawiają się w koreańskich produkcjach. W serialu, z którego pochodzą podane powyżej przykłady, język migowy jest istotnym elementem narracji. Grająca główną rolę kobietą Chae Soo-bin, której bohaterka cierpi na wybiórczy mutyzm, została doceniona za doskonałą interpretację języka migowego, w tym mimikę twarzy³¹. Dla niniejszego badania ciekawą kwestią jest użycie przez rozmówców tytułów zawodowych w oryginalnych wypowiedziach w języku migowym, które pojawiają się następnie również w obu wersjach w językach docelowych.

6. Podsumowanie

Jak wykazano powyżej, na przykładzie polskich i niemieckich tłumaczeń serialowych podpisów można wyraźnie zauważyć trudności, z jakimi borykają się tłumacze, podejmując próby odzwierciedlenia koreańskich realiów językowych i kulturowych w zakresie stosowania form adresatywnych i tytułów w środowisku zawodowym.

Czytając napisy, widz często może porównać tłumaczenie wypowiedzi danego bohatera z wypowiedzianą w oryginale kwestią. W przypadku tłumaczeń z języka koreańskiego dokonanie porównania wersji językowych przez polskiego czy niemieckiego widza nie jest jednak kwestią tak oczywistą jak w przypadku przekładów z języka angielskiego, który jest powszechnie nauczany w polskich i niemieckich szkołach. W odbiorze realiów świata przedstawionego przeciętny widz będzie zatem każdorazowo polegał niemal wyłącznie na wersji tłumaczonej. Dodatkowym czynnikiem, który może okazać się problemem dla właściwego zrozumienia koreańskiego kontekstu kulturowego przez polskiego i niemieckiego odbiorcę, jest potencjalne utożsamienie kultury koreańskiej z kulturami anglosaskimi. Te ostatnie należą bowiem do kultur egalitarnych, gdzie różnice w hierarchii nie są podkreślane przez rozmówców. Opuszczenie w tłumaczeniach serialowych podpisów tytułów zawodowych, nieustannie używanych przez koreańskie postacie, może zatem wprowadzić w błąd widza, który hierarchiczną kulturę koreańską zinterpretuje jako podobną do np. amerykańskiej, czyli niewymagającą stosowania tytułatury w codziennych kontaktach zawodowych.

Istotnym problemem jest wreszcie kwestia opatrywania obcych elementów kulturowych (w omawianym przypadku tytułów i zwrotów nieistniejących w językach docelowych) objaśnieniami tłumacza. Wydaje się prawdopodobne, że próba oddania

³¹ Por. E. Ferreira, *The Best South Korean Films and Series with Sign Language*, 16.09.2024, <https://www.unusualverse.com/2024/09/best-korean-film-series-sign-language.html> (dostęp: 24.07.2025).

specyficznych realiów koreańskiej kultury, takich jak tytułowanie i zwracanie się do innych osób w środowisku pracy, będzie wymuszać częściową rezygnację z dążenia do naturalnego brzmienia przekładu oraz konieczność umieszczania komentarzy, jeśli jednym z celów tłumaczenia będzie poszerzenie wiedzy i zrozumienia w zakresie współczesnej obyczajowości Koreańczyków u widzów z odmiennego kręgu kulturowego.

Literatura

- A Beginner's Guide to Sageuk Vocabulary*, 16.05.2015, <https://dramaloveaddicts.proboards.com/thread/108/beginners-guide-sageuk-vocabulary> (dostęp: 22.07.2025).
- Adamowicz-Grzyb G., *Tłumaczenia filmowe w praktyce*, Fortima Tłumaczenia–Edukacja–Media, Warszawa 2013.
- Belczyk A., *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo „Dla szkoły”, Wilkowice 2007.
- Culture of Mutual Respect*, 27.06.2025, https://www.samsung.com/global/sustainability/popup/popup_doc/AYUqrLnaDZMAIx_C/ (dostęp: 6.04.2026).
- Englische Berufsbezeichnungen und Jobtitel*, 15.05.2024, <https://www.randstad.de/karriere/karriere-ratgeber/englische-berufsbezeichnungen-jobtitel/> (dostęp: 24.07.2025).
- Family-in-law terms in Korean*, 29.04.2022, <https://www.topikguide.com/family-in-law-terms-in-korean/> (dostęp: 22.07.2025).
- Ferreiro E., *The Best South Korean Films and Series with Sign Language*, 16.09.2024, <https://www.unusualverse.com/2024/09/best-korean-film-series-sign-language.html> (dostęp: 24.07.2025).
- Hejwowski K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Huszczka R., *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1996.
- Kim DS., *Employees skeptical of move aimed at reducing top-down culture*, 5.06.2016, „The Korea Herald”, <https://www.koreaherald.com/article/918849> (dostęp: 6.04.2026).
- Klessa-Shin A., *Polka w Korei. Jak się żyje w kraju k-popu, kimchi i Samsunga*, Znak Litera Nova, Kraków 2023.
- Korean Corporate Titles*, https://www.koreanfluent.com/cross_cultural/korean_names_corporate_titles/korean_names_corporate_titles.htm (dostęp: 18.09.2025).
- Korean Job Titles Explained*, <https://www.kellerexecutivesearch.com/insight/korean-job-titles-explained/> (dostęp: 18.09.2025).
- Koreańskie tytuły w strukturze korporacyjnej*, <https://www.nowak-partner.com/pl/publikacje/koreańskie-tytuły-w-strukturze-korporacyjnej> (dostęp: 18.09.2025).
- Meteorolog i synoptyk*, Poradnia językowa PWN, 23.10.2006, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/meteorolog-i-synoptyk;7620.html> (dostęp: 23.07.2025).
- Mok M., *7736 km pomiędzy Koreą Południową a Polską*, Otwarte, Kraków 2022.
- Ogarek-Choi H., Huszczka R., Choi G.-Y., *Podręcznik języka koreańskiego, cz. 1: Kurs podstawowy*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2014.
- Ożóg K., *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku (wybrane zagadnienia)*, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2001.

- Pak H., *Nazwy osobowe znaczące w koreańskich serialach telewizyjnych. Ich rodzaje i funkcje (na wybranych przykładach autorstwa scenarzystki Moon Young-nam)* [w:] *Językoznawcza strona popkultury*, red. A. Hryceniak, K. Zielińska-Nowak, Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”, Wrocław 2020, s. 13–26.
- Paszowska A.A., *Językowe i kulturowe aspekty przekładu filmowego (konfrontacja polsko-rosyjska)*, Sosnowiec 2022, praca doktorska, https://opus.us.edu.pl/docstore/download/@USL02b919943c14406ab2cd64903d70e570/4563_doktorat_Anna_Paszowska.pdf (dostęp: 28.02.2025).
- Przybylska A., *Koreańskie nazwy rodzinne – socjolingwistyczne aspekty komunikacji*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Linguistica” 2024, t. 58, nr 1, s. 105–118, <https://czasopisma.uni.lodz.pl/linguistica/issue/view/1880/880> (dostęp: 20.02.2025).
- Skowronek B., *O potrzebie i kierunkach badania języka w filmie*, „Poradnik Językowy” 2023, nr 6, s. 24–35.
- Taczowska K., *Grzeczność językowa w XXI wieku na przykładzie polskich i południowokoreańskich programów telewizyjnych z 2020 roku*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2022, nr 34, s. 139–149.
- Tomaszkiewicz T., *Przekład audyowizualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.
- Tomaszkiewicz T., *Terminologia tłumaczenia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- You CL., *Systemy adresatywne Korei Południowej i Polski jako składnik etykiety na przykładzie sfery akademickiej i biznesowej*, Uniwersytet Śląski 2020, praca doktorska, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/16495/1/You_Systemy_adresatywne_Korei_Poludniowej_i_Polski_jako_skladnik_etykiety.pdf (dostęp: 20.09.2024).
- You CL., *Wybrane komponenty współczesnej mentalności koreańskiej związane z grzecznością*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2021, z. 19, s. 219–231.

SUMMARY

THE TRANSLATION OF KOREAN ADDRESS FORMS USED IN PROFESSIONAL SETTINGS IN POLISH AND GERMAN IN SOUTH KOREAN TV SERIES SUBTITLES: AN ANALYSIS OF TRANSLATION DIFFICULTIES AT THE INTERSECTION OF CULTURES AND LANGUAGES

In audiovisual translation, discrepancies between the cultural and linguistic systems of the source and target contexts frequently give rise to substantial translation challenges, particularly where a significant cultural–linguistic distance exists. One domain in which such challenges become especially salient is the rendering of address forms, which are deeply embedded in social norms and hierarchies. Although South Korea, Poland, and Germany can be characterised as societies structured by hierarchical relations, they differ considerably in both the degree of social stratification and the linguistic resources employed to encode hierarchical distinctions.

This article examines the translation of Korean address forms into Polish and German, with a particular focus on occupational titles used in everyday professional interaction in South Korea. The empirical material consists of selected character utterances and their corresponding subtitle translations, drawn from eight South Korean television series.

FANI NA SZLAKU TURYSTYCZNYM BTS

1. Wprowadzenie

Artykuł jest poświęcony analizie zjawiska fanoturystyki na przykładzie globalnego fandomu południowokoreańskiego zespołu BTS, funkcjonującego pod nazwą ARMY. Głównym przedmiotem rozważań są praktyki turystyczne podejmowane przez fanów oraz ich rola w kształtowaniu współczesnych form turystyki. Obecnie zjawisko to można zaliczyć do najbardziej dynamicznych rodzajów turystyki, co powiązane jest m.in. z powstawaniem licznych fandomów, grup dyskusyjnych oraz wzrastającą liczbą obserwatorów w mediach społecznościowych¹.

W literaturze przedmiotu fanoturystykę najczęściej łączy się z podróżami motywowanymi chęcią uczestnictwa w wydarzeniach sportowych². W 2016 r. Stanisław Liszewski zaproponował podział na fanoturystykę sportową i związaną z uczestnictwem w imprezach masowych o charakterze kulturowym³. Zagraniczni badacze wiążą ją głównie z turystyką filmową (ang. *film-induced tourism*, *film-motivated tourism*, *teletourism*), medialną (ang. *media tourism*)⁴, a także literacką (ang. *literature tourism*). Powstały także opracowania, w których poruszono problem turystyki w odniesieniu

<https://doi.org/10.26881/gswaw.2026.29.07>

* ORCID: 0009-0003-5315-7976

¹ J. Krupa, E. Nawrocka, *Fanoturystyka i fanoturysta – głos w dyskusji nad definicjami i problematyką badawczą*, „Turyzm” 2020, t. 30, z. 2, s. 27–34.

² Zob. K. Brumm, *Fanoturystyka. Kibice sportowi w pozytywnym świetle*, K&A K.M.A. Karasiak, Poznań 2012; H.J. Gibson, *Sport Tourism: A Critical Analysis of Research*, „Sport Management Review” 1998, vol. 1, issue 1, s. 45–76; T. Hinch, J. Higham, *Sport tourism. A framework of research*, „International Journal of Tourism Reserarch” 2001, vol. 3, issue 1, s. 45–58; *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

³ S. Liszewski, *Kilka uwag i refleksji nt. turystyki sportowej na marginesie artykułu pt. „Relacje turystyki i sportu w aspekcie organizacji nauki o turystyce”*, „Turyzm” 2016, t. 26, z. 1, s. 21–28.

⁴ Zob. S. Beeton, *Understanding Film-induced tourism*, „Tourism Analysis” 2005, vol. 11, no. 3, s. 181–188; A.I. Karpovich, *Theoretical approaches to film-motivated tourism*, „Tourism and Hospitality Planning & Development” 2010, vol. 7, issue 1, s. 7–20.

do podróży organizowanych przez fanów artystów tworzących muzykę lub zespołów muzycznych⁵.

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki fanoturystyki k-popowej jako formy turystyki muzycznej⁶ oraz zbadanie jej przejawów na przykładzie działalności zespołu BTS, który odegrał znaczącą rolę w zmianie postrzegania kultury, tożsamości i ekonomicznego potencjału krajów azjatyckich.

Przyjęta metodologia ma charakter jakościowy i opiera się na analizie treści materiałów tworzonych przez fanów w przestrzeni cyfrowej. Korpus badawczy obejmuje między innymi: blogi, vlogi, wpisy w mediach społecznościowych oraz fanowskie przewodniki turystyczne dokumentujące doświadczenia związane z podróżami na koncerty i do miejsc powiązanych z zespołem. Uzupełnieniem analizy są studia przypadków wybranych tras koncertowych i wydarzeń, takich jak: *Love Yourself World Tour* (2018–2019), seria koncertów *Permission to Dance On Stage* (2021–2022) oraz koncert *Yet To Come* w Busanie (2022).

2. Ramy teoretyczne

Fanoturystyka jest zjawiskiem stosunkowo nowym, lecz coraz częściej opisywanym w literaturze naukowej. Jak wspomniano, początkowo utożsamiano ją przede wszystkim z turystyką sportową. Wśród popularnych ujęć systematyzujących to zjawisko można wskazać na typologię zaproponowaną przez Joy Standeven i Paula de Knopa, którzy w obrębie turystyki sportowej wyróżnili cztery rodzaje aktywności: 1. wyjazdy w celu oglądania wydarzeń sportowych, określane mianem fanoturystyki; 2. zwiedzanie obiektów sportowych, czyli tzw. nostalgiczna turystyka sportowa; 3. uczestnictwo w imprezach sportowych w roli zawodnika; 4. uprawianie różnych form aktywności sportowej⁷. Wraz ze wzrostem zainteresowania udziałem w imprezach masowych o charakterze kulturalnym, takich jak: festiwale, koncerty, przedstawienia, spektakle czy wystawy, fanoturystyce zaczęto przypisywać również wymiar kulturowy.

⁵ Zob. H. Linden, S. Linden, *Fans and Fan Cultures: Tourism, Consumerism and Social Media*, Palgrave Macmillan, London 2017; Ch. Lundberg, V. Ziakas, *The Routledge Handbook of Popular Culture and Tourism*, Routledge, London–New York 2019.

⁶ Od lat 50. XX w. muzyka, szczególnie muzyka popularna jako zjawisko kulturowe, zyskała na znaczeniu i wpłynęła na zmianę wzorców podróżowania. Zob. J. Eksell, M. Månsson, *Tourists' place-making performances through music* [w:] *The Routledge Companion to Media and Tourism*, eds. M. Månsson, A. Buchmann, C. Cassinger *et al.*, Routledge, New York 2021, s. 235–245.

⁷ J. Standeven, P. de Knop, *Sport Tourism*, Human Kinetics, Champaign 1999.

3. Fan jako uczestnik kultury popularnej – ujęcie teoretyczne

Fanów⁸ można określić jako osoby pasjonujące się wszelkimi wytworami kultury popularnej. Natomiast podstawową cechą wyróżniającą tę grupę jest zaangażowanie, które ujawnia jej emocjonalny stosunek względem osoby lub przedmiotu uwielbienia i przejawia się m.in. poprzez wielokrotną konsumpcję produktu kulturowego oraz częste obcowanie z nim⁹.

W literaturze przedmiotu wyodrębnia się trzy podstawowe paradygmaty powstałe w obrębie dyscypliny *fan studies*. Zgodnie z klasyfikacją opisaną przez Piotra Siudę pierwsze ujęcie należy określić mianem paradygmatu dewiacji, który pojawił się w połowie XX w. Fanów traktowano jako wyalienowanych dziwaków, oderwanych od rzeczywistości, zagubionych w fikcyjnym świecie. Drugi paradygmat badań nazwano paradygmatem oporu. Pojawił się on na przełomie lat 80. i 90. XX w. Przyjęty wzorzec charakteryzował się wykorzystywaniem popkultury przez przedstawicieli grup dyskryminowanych w celu ideologicznej walki przeciw producentom m.in. poprzez dostosowywanie kultury popularnej do własnych potrzeb, nadawanie konsumowanym tekstom nowych znaczeń, a także organizowanie akcji protestacyjnych czy kampanii wysyłania listów do producentów. Trzecie ujęcie, które według badacza najszybciej zyskało popularność, nazwać można paradygmatem głównego nurtu. Fani stali się odbiorcami priorytetowymi, ponieważ zaobserwowano, iż mogą oni wypromować dany produkt kultury popularnej z większą skutecznością niż firma, która wykorzystuje przemyślane strategie marketingowe.

Analiza pojęcia *fan* oraz rozwoju badań nad fandomem pozwala stwierdzić, że współczesne społeczności fanowskie są już postrzegane jako aktywne, świadome i wpływowe uczestniki kultury. Także w obszarze K-popu fani nie tylko konsumują treści, ale i współtworzą ich znaczenie, promują artystów oraz angażują się w działania wspólnotowe o zasięgu globalnym, co widoczne jest również w fandomie BTS¹⁰.

⁸ „Fan – osoba wykazująca dużo zainteresowania i zaangażowania emocjonalnego w stosunku do określonego zespołu muzycznego, piosenkarza, sportowca, gatunku muzycznego, jakiejś dyscypliny sportu lub czegoś innego”, fan [hasło], *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/10909/fan> (dostęp: 21.03.2026).

⁹ P. Siuda, *Jednostkowe aspekty bycia fanem, czyli w stronę nowego paradygmatu fan studies*, „Kultura i Edukacja” 2010, t. 78, nr 4, s. 74–94.

¹⁰ Temat fenomenu fandomu BTS o nazwie ARMY poruszał Jeeheng Lee. Pisał: „BTS ARMY to wyjątkowy aspekt globalnego sukcesu grupy. Ta społeczność fanów charakteryzuje się różnorodnością, inkluzywnością i niezachwianym oddaniem grupie. ARMY pochodzą z różnych grup wiekowych, narodowości i pochodzenia, ale łączy ich miłość do BTS. Zdolności organizacyjne fanów są widoczne w ich skoncentrowanych wysiłkach na rzecz promocji muzyki BTS, emisji ich filmów i mobilizacji na rzecz spraw społecznych. Aktywizm internetowy ARMY miał szczególnie duży wpływ. Fani korzystali z portali społecznościowych, aby tworzyć trendy w hashtagach, głosować na nagrody, a nawet przekazywać darowizny na rzecz organizacji charytatywnych. Ten

Jak pisze Youjeong Oh: „Globalizacja K-popu to nie tylko ekspansja polegająca na zdobywaniu rynków eksportowych. Zewnętrzna cyrkulacja koreańskiej rozrywki skutkuje napływającymi z całego świata strumieniami, przyciągając publiczność jako turystów i kupujących. Ponieważ koreańska kultura popularna funkcjonuje jako okno, przez które widzowie poznają Koreę Południową, a określone miejsca w tym kraju stały się fizycznymi terenami, w których można rozszerzyć doświadczenia związane z koreańską kulturą”¹¹. Natomiast wszelkie lokalizacje związane z K-popem lub z konkretnymi idolami, nawet jeśli pozbawione są tradycyjnych walorów turystycznych, mogą stać się głównymi celami turystycznymi, co ściśle powiązane jest z formą turystyki, którą można określić mianem fanoturystyki.

4. Koreańska fala – współczesny fenomen

W ostatnich latach można zaobserwować globalny wzrost popularności południowo-koreańskiej popkultury, napędzany przede wszystkim przez przemysł muzyczny oraz filmowy¹², które stały się skutecznymi narzędziami promocji kultury oraz polityki Korei Południowej¹³. Ten fenomen określany jest mianem Hallyu, czyli koreańskiej fali, przyczynił się on do prężnego rozwoju koreańskiej gospodarki, w tym wywarł ogromny wpływ na przemysł turystyczny i tym samym doprowadził do rozwoju fanoturystyki w Korei. Według Yahoo Finance wartość globalnego rynku wydarzeń k-popowych w 2021 r. została wyceniona na 8,1 miliardów dolarów, a według prognoz do 2031 r. osiągnie on wartość 20 miliardów dolarów¹⁴. Szacuje się, iż za sprawą koreańskiej fali ruch turystyczny do Korei Południowej w latach

poziom zaangażowania zwiększył widoczność BTS i przyczynił się do powstania turystyki k-popowej”; J. Lee, *BTS and ARMY culture*, CommunicationBooks, Seoul 2019; jeśli nie wskazano inaczej, tłum. O.W.

¹¹ Y. Oh, *Śladami BTS. Globalny rozkwit turystyki k-popowej* [w:] *K-pop. Przewodnik*, red. S. Kim, tłum. M. Rabsztyń-Aniol, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2025, s. 345–365.

¹² Zob. m.in.: S. Kim, *Outbound Tourism Motivated by Domestic Films: Contentsized Koreanness in Thai Movies and Tourism to Korea* [w:] *Contents Tourism and Pop Culture Fandom: Transnational Tourist Experiences*, eds. T. Yamamura, P. Seaton, Channel View Publications, Bristol 2020 s. 161–173; A. Tham, S. Kim, *Factors Hindering the Intention of Tourists to Visit Film Tourism Locations: The Case of the Korean TV Drama Descendants of the Sun (DOTS)* [w:] *Film Tourism in Asia Evolution, Transformation, and Trajectory*, eds. S. Kim, S. Reijnders, Springer, Singapore 2018, s. 157–170.

¹³ Zob. m.in.: K. Jang, S. Kim, *Promoting Popular Culture (and) Tourism as National Policies Comparing „Cool Japan” and „Korean Wave”* [w:] *Media, Place and Tourism Worlds of Imagination*, eds. S. Reijnders, E. Martens, D. Castro *et al.*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2024, s. 242–256; *Tourism and Easternisation Uniting Asian Philosophy, Global Events, and Geopolitical Forces*, eds. S. Rigin, N.N. Kottekkadan, T.K. Toney *et al.*, Springer, Singapore 2025.

¹⁴ Yahoo Finance, *Global K-pop Events Market Report 2023: Sector is Projected to Reach \$20 Billion by 2031 at a CAGR of 7.3%*, 5.05.2023, https://tiny.pl/39jz_7c4t (dostęp: 21.03.2026).

2011–2016 wzrósł o 76%. W tym czasie Koreę odwiedziło o 30% więcej turystów amerykańskich, a liczba turystów chińskich potrojiła się i osiągnęła poziom 8 milionów rocznie. Przed pandemią COVID-19 kraj co roku odwiedzało ponad 17 milionów turystów¹⁵.

5. Globalny wpływ BTS na rozwoju turystyki

O rozwoju K-popu nie można pisać, nie wspominając o największym i najbardziej wpływowym południowokoreańskim zespole, który jest fundamentem rozwoju koreańskiej fali, tj. o BTS (Bangtan Sonyeondan lub Beyond the Scene), któremu udało się przekroczyć granice państw, ras, języków, płci i pokoleń oraz osiągnąć popularność na skalę globalną. Udowodnili tym samym, iż muzyka może stać się językiem uniwersalnym wykraczającym poza wszelkie bariery społeczne oraz kulturowe.

BTS składa się z muzyków, artystów, działaczy społecznych, którzy wielokrotnie wykorzystali globalną popularność w celach filantropijnych. Dzięki swojej silnej pozycji często pełnili funkcję ambasadorów kultury Korei Południowej. W 2017 r. zespół nawiązał współpracę z UNICEF, czego skutkiem było utworzenie kampanii „Love Myself” działającej przeciw przemocy, nadużyciom wobec dzieci i zastraszeniu ich¹⁶. W Korei Południowej jako najmłodszy spośród wszystkich laureatów za swoje zasługi w dziedzinie kultury i sztuki zostali odznaczeni orderem The Order of Cultural Merit¹⁷ przyznawanym przez południowokoreański rząd (2019 r.). Aż trzykrotnie przemawiali na sesjach Zgromadzenia Ogólnego ONZ. W 2021 r. były prezydent Korei Południowej Moon Jae In mianował artystów wysłannikami prezydenta dla przyszłych pokoleń i kultury. Rok później grupa została zaproszona do Białego Domu, gdzie wygłosiła przemówienie o powstrzymaniu nienawiści wobec Azjatów oraz ich dyskryminacji¹⁸.

Wykorzystując swoje globalne wpływy, BTS pomogło Korei Południowej stać się liderem w gospodarce kreatywnej. Zespół znacząco przyczynił się do rozwoju wielu południowokoreańskich usług, takich jak: muzyka, turystyka, moda, technologia czy gastronomia, tworząc efekt domina¹⁹. Według raportu udostępnionego

¹⁵ M. Jacoby, *Korea Południowa. Republika żywiołów, Sport i Turystyka – Muza*, Warszawa 2024.

¹⁶ Zob. „Love Myself” [oficjalna strona internetowa kampanii], <https://www.love-myself.org/eng/home> (dostęp: 5.05.2025).

¹⁷ T. Herman, *BTS Awarded Order of Cultural Merit by South Korean Government*, 25.10.2018, <https://www.billboard.com/music/music-news/bts-awarded-order-of-cultural-merit-by-south-korean-government-8481640/> (dostęp: 1.05.2025).

¹⁸ K. Alfonseca, *BTS speaks out against anti-Asian hate in White House press briefing*, 31.05.2022, <https://abcnews.go.com/Politics/bts-speak-white-house-press-briefing/story?id=84993548> (dostęp: 5.05.2025).

¹⁹ Zob. B.B Nair, *Riding the BTS Wave: Exploring the Impact of the “BTS” Phenomenon on Tourism in South Korea* [w:] *Tourism and Easternisation Uniting Asian Philosophy...*

przez Hyundai Research Institute (HRI) ogólny wpływ ekonomiczny BTS na Koreę Południową wynosi około 4,9 miliarda dolarów (stan na 2019 r.)²⁰.

6. *BTS World Tour: Love Yourself* (2018–2019)

BTS World Tour: Love Yourself to trzecia oraz największa dotąd światowa trasa koncertowa zespołu. Pierwsza część trasy rozpoczęła się 25 sierpnia 2018 r. w Korei Południowej, a zakończyła się 7 kwietnia 2019 r. w Tajlandii. W jej trakcie została ogłoszona druga część trasy, która znana jest pod nazwą *BTS World Tour Love Yourself: Speak Yourself* – rozpoczęła się ona 4 maja 2019 r.

Grupa wystąpiła wówczas na Rose Bowl w Pasadenie w Stanach Zjednoczonych, na jednym z największych stadionów na świecie. BTS stali się pierwszym azjatyckim zespołem, któremu udało się wyprzedać wszystkie miejsca, czego dokonali aż dwukrotnie. Były to ich najbardziej dochodowe koncerty z całej trasy, a także najbardziej dochodowe występy w historii, na których zgromadzili ponad 113 000 widzów.

Podczas dwóch części trasy zespół zagrał 62 koncerty w 14 krajach. Bilety na wszystkie z 14 przystanków w Ameryce Północnej zostały całkowicie wyprzedane, a BTS stali się pierwszą koreańską grupą, która zorganizowała koncert na nowojorskim stadionie baseballowym Citi Field. Wejściówki na wydarzenie wyprzedaly się w niecałe 10 minut²¹. Sukces komercyjny odniosła także europejska część trasy. BTS to pierwszy zespół z Azji, który w zaledwie 90 minut wyprzedal dwa koncerty i wystąpił na Stadionie Wembley. W związku z wydarzeniem ekonomiczny wpływ grupy na Londyn w 2019 r. szacowano na około 84 miliony dolarów²². Z kolei trzydniowy finał trasy BTS na Stadionie Olimpijskim w Seulu wygenerował przychód ponad 860 milionów dolarów. Z powodu koncertów Koreę Południową odwiedziło 187 000 obcokrajowców.

Trasa *Love Yourself World Tour* zajęła trzecie miejsce na liście *Billboard's 2019 Year End Top 40 Tours* na świecie, z globalnym dochodem w wysokości przekraczającej 196 milionów²³. Łącznie w trasie światowej wzięło udział ponad 2 miliony osób, co uczyniło ją największym sukcesem koncertowym BTS w tamtym czasie, a także

²⁰ T. Oppong, *Maximizing The Marketing Mix: How BTS Brings in \$4.9 Billion to The Korean Economy*, 3.02.2020, <https://alltopstartups.com/2020/02/03/maximizing-the-marketing-mix-how-bts-brings-in-4-9-billion-to-the-korean-economy/> (dostęp: 5.05.2025).

²¹ T. Herman, *BTS' Citi Field Show Sells Out Within Minutes*, <https://www.billboard.com/music/music-news/bts-citi-field-concert-sold-out-8470824/> (dostęp: 11.05.2025).

²² Wandering Shadow, *The "BTS Effect" on South Korea's Economy, Industry and Culture*, 30.05.2019, <https://shadow-twts.medium.com/the-bts-effect-on-south-koreas-economy-industry-and-culture-975e8933da56> (dostęp: 11.05.2025).

²³ *2019 Year-end Boxscore Charts*, <https://www.billboard.com/2019-year-end-boxscore-charts/> (dostęp: 7.04.2026).

najbardziej dochodową trasą koncertową artysty, który występuje w językach innych niż angielski.

7. *BTS Permission to Dance on Stage* (2021–2022)

Serię koncertów *BTS Permission to Dance on Stage* rozpoczął występ zespołu na stadionie w Seulu 24 października 2021 r., jednak ze względu na trwającą wówczas pandemię COVID-19 odbyło się to bez udziału publiczności. Wydarzenie to było transmitowane online w 196 krajach. Następnie BTS ogłosili cztery koncerty w Los Angeles: 27, 28 listopada oraz 1 i 2 grudnia 2021 r. na Stadionie SoFi. Łącznie występy zespołu obejrzało około 813 000 osób²⁴. Na koncerty w Los Angeles przybyło wielu zagranicznych fanów, w tym duża część podróżowała za zespołem z różnych części Stanów Zjednoczonych²⁵.

Po amerykańskiej części koncertów BTS wystąpili w Seulu na Stadionie Olimpijskim 10, 12 i 13 marca 2022 r. Na tych wydarzeniach obecnych było 45 000 fanów, przy czym pojemność obiektu ograniczono ze względu na restrykcje wprowadzone przez rząd koreański w związku z pandemią COVID-19. Trzy dni koncertu transmitowane były online za pomocą aplikacji Weverse. Koncerty obejrzało aż 1,02 miliona fanów z 191 krajów. Występ z 12 marca 2022 r. transmitowano na żywo w 3711 kinach na całym świecie i łącznie obejrzało go 1,4 miliona widzów²⁶.

Serię koncertów *BTS Permission to Dance on Stage* zakończyły cztery występy BTS w Las Vegas, które odbyły się 8, 9, 15 i 16 kwietnia. Na koncert zespołu przybyło 200 000 fanów, natomiast w ostatni dzień koncertów liczba widzów online wyniosła około 402 000 w 182 krajach. W ramach 12 koncertów w Seulu, Los Angeles i Las Vegas występy obejrzało ponad 4 miliony uczestników/ widzów za pośrednictwem wirtualnej transmisji na żywo oraz poprzez osobiste uczestnictwo w koncertach.

8. *BTS Yet to Come* w Busanie (2022)

Yet to Come w Busanie to darmowy koncert BTS w postaci festiwalu, który odbył się w Korei Południowej. Wydarzenie było częścią kampanii promocyjnej i zostało zorganizowane w ramach poparcia kandydatury Korei do organizacji Światowej

²⁴ VOX, *BTS PTD On Stage – Seoul: Live Viewing*, <https://uae.voxcinemas.com/movies/bts-ptd-on-stage-seoul-live-viewing> (dostęp: 11.05.2025).

²⁵ P. Chelin, *BTS' Army Showed Out In L.A In Purple & Orange*, 29.11.2021, <https://www.nylon.com/entertainment/bts-army-permission-to-dance-la-concert-photo-essay> (dostęp: 11.05.2025).

²⁶ BANG Showbiz, *BTS Permission to Dance on Stage – Seoul watched by 2.46m*, 14.03.2022, <https://tiny.pl/zm69h6g4k> (dostęp: 11.05.2025).

Wystawy Expo 2030. Finalnie wydarzenie miało miejsce na stadionie w Busanie, przybyło na nie około 50 000 fanów. Kolejne 10 000 osób obejrzało transmisję koncertu w miejskim porcie, a 2000 widzów zebrało się w lokalizacji, gdzie wcześniej odbywał się Międzynarodowy Festiwal Filmowy w Busanie. Łącznie za pomocą transmisji online koncert obejrzało 49 milionów fanów z całego świata²⁷. Był to ostatni grupowy koncert zespołu przed obowiązkową służbą wojskową.

9. ARMY na szlakach turystycznych związanych z BTS

Fani z całego świata podążają śladami BTS. Przed występem kupują oficjalny *merch* zespołu (skrót od ang. *merchandise*, oznaczającego gadżety lub produkty związane z artystą, zespołem, filmem, grą albo marką), wymieniają się przygotowanymi wcześniej upominkami z innymi fanami, tj. kartami, bransoletkami, pocztówkami czy zdjęciami. Coraz więcej zagranicznych fanów decyduje się na odbycie podróży do Korei Południowej, aby zwiedzać atrakcje turystyczne związane z zespołem.

Youjeong Oh omówiła trzy rodzaje przyjemności, których można doświadczać w ramach turystyki k-popowej. Są to oczekiwanie, więź i gromadzenie wiedzy: „Samo oczekiwanie na szansę osobistego spotkania ukochanych idoli zapewnia fanom ekscytację. Uczestnicząc w wydarzeniach muzycznych na żywo (koncertach, widowiskach muzycznych, spotkaniach fanów itp.), fani cieszą się nie tylko z kontaktu z gwiazdami, ale także z obecności innych fanów. Dzięki turystyce k-popowej fani zbierają informacje o gwiazdach i związanych z nimi miejscach, a takie gromadzenie wiedzy samo w sobie przynosi im radość. Przyjemność czerpana z turystyki k-popowej jest uwieńczona pragnieniem połączenia. Turystyka związana z celebrytami jest podobna do pielgrzymek, ponieważ przywołuje «osobiste doświadczenia pielgrzymów związane z ich wiarą». Tym, co przyciąga do Seulu członków ARMY z całego świata, jest ich dążenie do głębszej więzi z BTS i nawiązania afektywnej intymności z nimi”²⁸.

Wycieczki do Korei, które odbywają fani zespołu, bardzo często są przez nich organizowane w miesiące najbardziej atrakcyjne pod względem liczby eventów powiązanych z BTS. Przykładem może być czerwiec, ponieważ jest to miesiąc, kiedy odbywa się BTS FESTA, czyli coroczne wydarzenie tworzone przez zespół oraz jego wytwórnię po to, aby wraz z fanami świętować rocznicę debiutu, wówczas poprzez media społecznościowe udostępniane są różnorodne treści, takie jak: zdjęcia, filmy, nowe piosenki czy niewydane dotąd materiały.

²⁷ P. Frater, *BTS Concert in Busan Viewed by 50 Million Worldwide*, <https://variety.com/2022/global/asia/bts-busan-concert-worldwide-views-1235404813/> (dostęp: 11.05.2025).

²⁸ Y. Oh, *Pop City: Korean Popular Culture and the Selling of Place*, Cornell University Press, New York 2018.

17 czerwca 2023 r. około 400 000 osób zebrało się w Seulu, aby uczcić dekadę powstania grupy²⁹. Z tej okazji został zorganizowany festiwal przez Big Hit Music oraz HYBE we współpracy z Seoul Metropolitan Government (dalej: SMG), w celu stworzenia różnorodnych wydarzeń online i offline dla mieszkańców stolicy państwa oraz turystów³⁰. W ramach tego wydarzenia aż 8 punktów orientacyjnych w Seulu ozdobiono kolorem fioletowym, który reprezentuje BTS oraz ARMY. Co więcej, SMG, aby powitać międzynarodowych turystów, zaangażowało się w zainstalowanie fasad medialnych na terenie Sejong Center – największego kompleksu artystycznego w Seulu, na wysepkach przy rzece Han i wieży N Seul. W czternastu centrach informacji turystycznej w Seulu i punktach informacji turystycznej eksponowano plakaty promujące BTS FESTA 2023.

Przed wydarzeniem w 2023 r. internetowa agencja turystyczna Trip.com oszacowała, iż liczba zagranicznych turystów ze względu na BTS FESTA wzrosła o 13% między 12 a 25 czerwca, w porównaniu z poprzednim miesiącem. Oczekiwano, iż festiwal pomoże zwiększyć sprzedaż, szczególnie w sektorze turystyki krajowej i handlu, towarami oraz usługami sprzedawanymi konsumentom na użytek osobisty. Według HotelsCombined liczba wyszukiwań hoteli w Korei Południowej w związku z wydarzeniem wzrosła o 96% w ciągu dwóch tygodni w porównaniu z rokiem poprzednim, z kolei liczba wyszukiwań biletów lotniczych do Korei zwiększyła się o 15%³¹.

10. Przykładowe atrakcje turystyczne związane z BTS

Na platformach służących do planowania podróży znajdują się specjalne oferty stworzone z myślą o ARMY, dzięki którym fani mogą zwiedzić lokalizacje powiązane wyłącznie z BTS. Oprócz tego sympatycy zespołu relacjonują przebieg podróży

²⁹ M. Enos, *Take a Look inside „BTS 10th Anniversary FESTA” Celebrating a Decade of The Bangtan Boys in Seoul: Photos & Social Media Reactions*, <https://www.grammy.com/news/see-photos-from-bts-army-10th-anniversary-celebration-in-seoul> (dostęp: 11.05.2025).

³⁰ Wydarzenie nosiło nazwę „Seoul in Purple”. W ramach festiwalu władze Seulu wybrały trzynaście lokacji kojarzonych z BTS – od miejsc często odwiedzanych przez grupę przed debiutem po miejsca prezentowane w ich reality show „Run BTS”. Odwiedzający mogli wziąć udział w różnych aktywnościach, np. otrzymywali mapę, na której widniało 7 punktów orientacyjnych Seulu. Każdy punkt był oznaczony jedną piosenką BTS, której tekst oddawał atmosferę danego obiektu, Seoul Metropolitan Government, „*See You in Seoul, Be a Traveler in Seoul*”: *Seoul to Rejuvenate Tourism Through 2023 BTS FESTA*, 25.05.2023, <https://english.seoul.go.kr/see-you-in-seoul-be-a-traveler-in-seoul-seoul-to-rejuvenate-tourism-through-2023-bts-festa/> (dostęp: 12.05.2025).

³¹ M. Lee, *BTS 10th anniversary celebration to supercharge domestic economy*, 15.06.2023, <https://www.koreatimes.co.kr/economy/20230615/bts-10th-anniversary-celebration-to-supercharge-domestic-economy> (dostęp: 12.05.2025).

na koncerty zespołu w przestrzeni internetowej, dzielą się przeżyciami oraz wspomnieniami z wycieczek do Korei Południowej i innych państw, w których odbywają się eventy związane z grupą. W stworzonych przez siebie materiałach publikują listy rekomendowanych miejsc, które z ich perspektywy są warte odwiedzenia przez innych członków fanowskiej społeczności. Angażują się w tworzenie przewodników zawierających praktyczne informacje, mapy, opisy atrakcji, zabytków i regionów wzbogacone o dodatkowe informacje powiązane z BTS, tj. historie i wspomnienia zespołu, wydarzenia tematyczne organizowane przez wytwórnię. Przygotowują spis przydatnych aplikacji, tłumaczą sposoby dokonywania płatności, umieszczają linki do stron internetowych, na których można zarezerwować bilety na atrakcje turystyczne, umieszczają informacje o poniesionych kosztach czy sposobach dojazdu do konkretnej lokalizacji.

Popularnym miejscem turystycznym wśród fanów BTS jest dawna siedziba Big Hit Entertainment (obecnie HYBE), w której do 2017 r. funkcjonowała agencja zespołu. Obecnie elewacja budynku pokryta jest licznymi podpisami pozostawionymi przez fanów, stanowiącymi formę manifestacji ich wsparcia dla grupy. Dawne biuro Big Hit Entertainment stanowi istotny punkt pielgrzymek fanowskich. Funkcjonuje także jako swoiste „miejsce pamięci” czy wręcz „przestrzeń sakralizowana”.

Kolejnym obiektem turystycznym odwiedzanym przez ARMY jest budynek HYBE, obecna siedziba wytwórni grupy, gdzie do 2023 r. funkcjonowały ekspozycje upamiętniające artystów oraz fanów. Aktualnie co pewien okres wytwórnia organizuje wystawy na terenie Seulu poświęcone BTS. Siedziba wytwórni muzycznej jest obowiązkowym punktem turystycznym dla fanów zespołu.

Fani często odwiedzają restaurację Yoojung Sikdang, do której członkowie zespołu regularnie uczęszczali zarówno przed debiutem, jak i w początkowym okresie działalności. Wnętrze lokalu wypełniają liczne artefakty związane z BTS, takie jak: plakaty, banery, kubki czy naklejki przedstawiające artystów, co nadaje tej przestrzeni charakter swoistego archiwum fanowskiej pamięci. Podobnie jak stary budynek agencji, restauracja ta funkcjonuje jako autentyczna przestrzeń związana z BTS, będąca miejscem ich codziennych doświadczeń oraz wysiłków podejmowanych w celu realizacji aspiracji zawodowych. Dla odwiedzających szczególne znaczenie ma możliwość zjedzenia tych samych potraw co ich idole. Doświadczenie to sprzyja budowaniu wyobrażeń o wczesnym etapie kariery grupy oraz wzmacnia poczucie symbolicznej bliskości z artystami, wpisując się w szersze mechanizmy turystyki afektywnej i nostalgicznej.

Zainteresowaniem cieszy się stare dormitorium zespołu (akademik, w którym mieszkali od czasu debiutu), przerobione na kawiarnię o nazwie Hyuga Cafe. Miejsce ozdobione jest zdjęciami członków grupy. Właścicielka kawiarni osobiście zna BTS od czasu przed debiutem i często rozdaje ARMY uchwyt na kubki (ang. *cupholders*) oraz karty z eventów urodzinowych.

Kolejną atrakcją stanowi sieć sklepów Line Friends oferujących oficjalny *merch* związany z postaciami BT21, które zostały zaprojektowane przez członków zespołu na podstawie cech ich osobowości. W wybranych lokalizacjach znajdują się dodatkowe elementy ekspozycyjne, takie jak odlewy dłoni BTS, które wzmacniają doświadczenie odbiorców poprzez materialne odniesienia do artystów. Spośród licznych punktów sprzedaży w Seulu szczególne znaczenie przypisuje się Itaewon Line Friends Flagship Store, uznawanym za miejsce o wyjątkowym statusie symbolicznym. To właśnie tam członkowie BTS spotykali się, by pracować nad koncepcją postaci BT21. W sklepie znajdują się wielkoformatowe figury postaci oraz szeroki asortyment produktów powiązanych z marką. Przestrzeń ta pełni funkcję quasimuzealną, prezentując artefakty związane z procesem twórczym, takie jak: oryginalne szkice, materiały koncepcyjne, figurki czy plakaty opatrzone podpisami członków zespołu. Znajduje się tam również kawiarnia, której oferta gastronomiczna nawiązuje do uniwersum BT21, obejmując między innymi napoje inspirowane konkretnymi postaciami.

Biuro podróży Adventure Korea na swojej stronie internetowej posiada usługę zamówienia prywatnej taksówki, dzięki której fani mogą w bezpośredni sposób dotrzeć do przystanku autobusowego, gdzie odbyła się sesja zdjęciowa BTS do albumu *You Never Walk Alone*. Choć obiekt został zlikwidowany w tym roku, oferta nadal widnieje na stronie biura.

Chętnie odwiedzanym miejscem jest kawiarnia ZM-illennial w Busanie, której właścicielem jest ojciec Jimina – jednego z członków zespołu. Można tam znaleźć obraz z wizerunkiem artysty, który w 2022 r. wystawiany był w Luwrze, czapki ze zdjęciami członków zespołu, bukiety kwiatów, a także wiele prezentów od ARMY. Kawiarnia posiada własny *merch*, który można zakupić na miejscu, a na specjalne okazje są tam organizowane eventy dla fanów. Poprzez podróż do rodzinnego miasta artysty oraz nawiązanie bliskiego kontaktu z członkami jego rodziny ARMY wzmacniają emocjonalną więź ze swoim idolem, a także okazują materialne wsparcie jego najbliższymi.

Miejscem wartym wymienienia jest willa znajdująca się w Pjongczang, w której artyści nagrywali program rozrywkowy o nazwie *BTS in The Soop*. W 2022 r. pojawiła się możliwość uczestnictwa w grupowej wycieczce, podczas której można zwiedzać oraz fotografować obiekt. Fani mogą obejrzeć pomieszczenia, gdzie ich idole spędzali wolny czas i tworzyli. W ramach wycieczki można wykonać własną kartę z ulubionym członkiem grupy oraz wysłać pocztówkę do BTS.

11. Podsumowanie

Globalny sukces BTS znacząco oddziałuje na rozwój gospodarki Korei Południowej. Prócz licznych sukcesów oraz osiągnięć na gruncie muzycznym zespół wpływa pozytywnie na wizerunek państwa na arenie międzynarodowej, popularyzując

koreańską kulturę na całym świecie. Rozpoznawalność i sława grupy intensyfikują rozkwit przemysłu turystycznego i tym samym przyczyniają się do prężnego rozwoju fanoturystyki, przynosząc ekonomiczny zysk branżom pokrewnym, takim jak hotelarstwo czy gastronomia. W prezentowanej analizie ukazano zróżnicowane formy fanoturystyki, tj. fanoturystykę koncertową, która może mieć charakter „globalny” (zespół koncertuje bowiem w wielu krajach), oraz fanoturystykę „lokalną” polegającą na odwiedzaniu przez fanów miejsc związanych z zespołem, do których należą: wytwórnie muzyczne, sklepy z oficjalnym *merchem*, punkty gastronomiczne i rekreacyjne, instytucje kulturalne oraz lokalizacje znane z teledysków muzycznych. Fanoturystykę należy więc uznać za formę hybrydową, która może łączyć w sobie kilka rodzajów turystyki (np. eventową, kulturową, rekreacyjną).

Fanoturystyka, jako zjawisko łączące zaangażowanie emocjonalne odbiorców kultury popularnej z praktyką podróżowania, znajduje szczególnie wyrazistą realizację w przypadku fanów K-popu i ich wyjazdów do Korei Południowej, które są dla nich nie tylko formą wypoczynku, ale przede wszystkim sposobem na fizyczne zbliżenie się do obiektu fascynacji. Turystyka uprawiana oraz kulturowana przez fanów K-popu, w tym fandom BTS, stanowi przykład turystyki wpisującej się w paradygmat głównego nurtu. Aktywność i zaangażowanie fanów stają się kluczowymi cechami, które napędzają ruch turystyczny oraz promocję kraju na arenie międzynarodowej. Ich aktywność – zarówno w przestrzeni cyfrowej, jak i fizycznej – przyczynia się do budowania globalnego wizerunku Korei Południowej jako atrakcyjnego kierunku turystycznego. Tym samym fanoturystyka k-popowa ukazuje ściśle powiązanie między przemysłem kulturowym a turystyką, podkreślając rosnącą rolę emocji, identyfikacji i uczestnictwa w kształtowaniu współczesnych praktyk podróżniczych. Tym samym przelamuje barierę między celebrytami a fanami, pomagając rozwijać łączące ich silne więzi afektywne.

Literatura

- 2019 Year-end Boxscore Charts, <https://www.billboard.com/2019-year-end-boxscore-charts/> (dostęp: 7.04.2026).
- Alfonseca K., *BTS speaks out against anti-Asian hate in White House press briefing*, 31.05.2022, <https://abcnews.go.com/Politics/bts-speak-white-house-press-briefing/story?id=84993548> (dostęp: 5.05.2025).
- Anagon's Blog, *Things to Do for BTS Fans when in Seoul*, 9.02.2023, <http://www.anagonzales.com/2023/02/bts-locations-army-seoul-korea.html> (dostęp: 12.05.2025).
- BANG Showbiz, *BTS Permission to Dance on Stage – Seoul watched by 2.46m*, 14.03.2022, <https://tiny.pl/zm69h6g4k> (dostęp: 11.05.2025).
- Beeton S., *Understanding Film-induced tourism*, „Tourism Analysis” 2005, vol. 11, no. 3, s. 181–188.
- Brumm K., *Fanoturystyka. Kibice sportowi w pozytywnym świetle*, K&A K.M.A. Karasiak, Poznań 2012.
- Chelin P., *BTS' Army Showed Out in LA in Purple & Orange*, 29.11.2021, <https://www.nylon.com/entertainment/bts-army-permission-to-dance-la-concert-photo-essay> (dostęp: 11.05.2025).

- Eksell J., Månsson M., *Tourists' place-making performances through music* [w:] *The Routledge Companion to Media and Tourism*, eds. M. Månsson, A. Buchmann, C. Cassinger, L. Eskilsson, Routledge, New York 2021, s. 235–245.
- Enos M., *Take a Look inside "BTS 10th Anniversary FESTA" Celebrating a Decade of The Bangtan Boys in Seoul: Photos & Social Media Reactions*, <https://www.grammy.com/news/see-photos-from-bts-army-10th-anniversary-celebration-in-seoul> (dostęp: 11.05.2025).
- fan [hasło], *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/10909/fan> (dostęp: 21.03.2026).
- Frater P., *BTS Concert in Busan Viewed by 50 Million Worldwide*, <https://variety.com/2022/global/asia/bts-busan-concert-worldwide-views-1235404813/> (dostęp: 11.05.2025).
- Gibson H.J., *Sport Tourism: A Critical Analysis of Research*, „Sport Management Review” 1998, vol. 1, issue 1, s. 45–76.
- Herman T., *BTS Awarded Order of Cultural Merit by South Korean Government*, 25.10.2018, <https://www.billboard.com/music/music-news/bts-awarded-order-of-cultural-merit-by-south-korean-government-8481640/> (dostęp: 1.05.2025).
- Herman T., *BTS' Citi Field Show Sells Out Within Minutes*, 17.08.2018, <https://www.billboard.com/music/music-news/bts-citi-field-concert-sold-out-8470824/> (dostęp: 11.05.2025).
- Hinch T., Higham J., *Sport tourism. A framework of research*, „International Journal of Tourism Research” 2001, vol. 3, issue 1, s. 45–58.
- Jacoby M., *Korea Południowa. Republika żywiółów*, Sport i Turystyka – Muza, Warszawa 2024.
- Jang K., Kim S., *Promoting Popular Culture (and) Tourism as National Policies Comparing "Cool Japan" and "Korean Wave"* [w:] *Media, Place and Tourism Worlds of Imagination*, eds. S. Reijnders, E. Martens, D. Castro, D. Póvoa, A. Nanjangud, R. Schiavone, Routledge Taylor & Francis Group, London 2024, s. 242–256.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych*, tłum. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Karpovich A.I., *Theoretical approaches to film-motivated tourism*, „Tourism and Hospitality Planning & Development” 2010, vol. 7, issue 1, s. 7–20.
- Kim S., *Outbound Tourism Motivated by Domestic Films: Contentsized Koreanness in Thai Movies and Tourism to Korea* [w:] *Contents Tourism and Pop Culture Fandom: Transnational Tourist Experiences*, eds. T. Yamamura, P. Seaton, Channel View Publications, Bristol 2020, s. 161–173.
- Koreaboo, *Why BTS Jimin's Dad Has Now Changed His Café's Name*, <https://www.koreaboo.com/news/bts-jimin-dad-cafe-magnate-changed-name-zmillennil/> (dostęp: 12.05.2025).
- Krupa J.E., Nawrocka E., *Fanoturystyka i fanoturysta – głos w dyskusji nad definicjami i problematyką badawczą*, „Turyzm” 2020, t. 30, z. 2, s. 27–34.
- Kurek W. (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Lee J., *BTS and ARMY culture*, CommunicationBooks, Seoul 2019.
- Lee M., *BTS 10th anniversary celebration to supercharge domestic economy*, 15.06.2023, <https://www.koreatimes.co.kr/economy/20230615/bts-10th-anniversary-celebration-to-supercharge-domestic-economy> (dostęp: 12.05.2025).
- Linden H., Linden S., *Fans and Fan Cultures: Tourism, Consumerism and Social Media*, Palgrave Macmillan, London 2017.
- Liszewski S., *Kilka uwag i refleksji nt. turystyki sportowej na marginesie artykułu pt. „Relacje turystyki i sportu w aspekcie organizacji nauki o turystyce”*, „Turyzm” 2016, t. 26, z. 1, s. 21–28.
- „Love Myself” [oficjalna strona internetowa kampanii], <https://www.love-myself.org/eng/home> (dostęp: 5.05.2025).

- Lundberg Ch., Ziakas V., *The Routledge Handbook of Popular Culture and Tourism*, Routledge, London–New York 2019.
- Nair B.B., *Riding the BTS Wave: Exploring the Impact of the “BTS” Phenomenon on Tourism in South Korea* [w:] *Tourism and Easternisation Uniting Asian Philosophy, Global Events, and Geopolitical Forces*, eds. S. Rigin, N.N. Kottekkadan, T.K. Toney, N. Mohammed, Springer, Singapore 2025.
- Oh Y., *Pop City: Korean Popular Culture and the Selling of Place*, Cornell University Press, New York 2018.
- Oh Y., *Śladami BTS. Globalny rozkwit turystyki k-popowej* [w:] *K-pop. Przewodnik*, red. S. Kim, tłum. M. Rabsztyń-Aniol, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2025, s. 345–365.
- Oppong T., *Maximizing the Marketing Mix: How BTS Brings in \$4.9 Billion to The Korean Economy*, 3.02.2020, <https://alltopstartups.com/2020/02/03/maximizing-the-marketing-mix-how-bts-brings-in-4-9-billion-to-the-korean-economy/> (dostęp: 5.05.2025).
- Rigin S., Kottekkadan N.N., Toney T.K., Mohammed N. (eds.), *Tourism and Easternisation Uniting Asian Philosophy, Global Events, and Geopolitical Forces*, Springer, Singapore 2025.
- Seoul Metropolitan Government, „*See You in Seoul, be a Traveler in Seoul*”: *Seoul to Rejuvenate Tourism Through 2023 BTS FESTA*, 25.05.2023, <https://english.seoul.go.kr/see-you-in-seoul-be-a-traveler-in-seoul-seoul-to-rejuvenate-tourism-through-2023-bts-festa/> (dostęp: 12.05.2025).
- Siuda P., *Jednostkowe aspekty bycia fanem, czyli w stronę nowego paradygmatu fan studies*, „Kultura i Edukacja” 2010, t. 78, nr 4, s. 74–94.
- Stenden J., De Knop P., *Sport Tourism*, Human Kinetics, Champaign 1999.
- Tham A., Kim S., *Factors Hindering the Intention of Tourists to Visit Film Tourism Locations: The Case of the Korean TV Drama Descendants of the Sun (DOTS)* [w:] *Film Tourism in Asia Evolution, Transformation, and Trajectory*, eds. S. Kim, S. Reijnders, Springer, Singapore 2018, s. 157–170.
- VOX, *BTS PTD On Stage – Seoul: Live Viewing*, <https://uae.voxcinemas.com/movies/bts-ptd-on-stage-seoul-live-viewing> (dostęp: 11.05.2025).
- Wandering Shadow, *The “BTS Effect” on South Korea’s Economy, Industry and Culture*, 30.05.2019, <https://shadow-twts.medium.com/the-bts-effect-on-south-koreas-economy-industry-and-culture-975e8933da56> (dostęp: 11.05.2025).
- Yahoo Finance, *Global K-pop Events Market Report 2023: Sector is Projected to Reach \$20 Billion by 2031 at a CAGR of 7.3%*, 5.05.2023, https://tiny.pl/39jz_7c4t (dostęp: 21.03.2026).

SUMMARY

FANS ON THE BTS TOURIST TRAIL

Fan tourism is a phenomenon encompassing a variety of practices and behaviors focused on searching and collecting information by fans associated with their object of interest. The aim of this article is to examine the distinctive characteristics of this evolving phenomenon through the example of the global fandom of the South Korean music group BTS, known as ARMY. The article focuses on the group’s global concert tours. Its methodology involves a qualitative analysis of online fan-created content, including travel guides, vlogs, blog posts, etc. Analysis shows diverse forms of fan tourism, including concert-based fan tourism, which may be considered “global” because of the band’s international touring presence, and “local” fan tourism, which involves visiting locations associated with the group. Fan tourism, thus, emerges as a hybrid form of tourism.

PAULINA WYSOCKA*

KREW, KRZYK I PATRIARCHAT.
EWOLUCJA POSTACI KOBIECYCH
W POŁUDNIOWOKOREAŃSKICH ZOMBIE HORRORACH

Fenomen południowokoreańskiego kina o „żywych trupach” – zapoczątkowany przez sukces *Zombie expressu* (*Busanhaeng*, reż. Yeon Sang-ho, 2016) i kontynuowany przez popularne seriale telewizyjne, jak *Kingdom* (reż. Kim Seong-hun, 2019) czy *All of Us Are Dead* (reż. Lee Jae-kyoo, Kim Nam-su, 2022) – świadczy o świadomym i efektywnym procesie adaptacji postaci zachodniego potwora na grunt południowokoreańskiej popkultury. Zombie, pozbawione bezpośredniego odpowiednika w koreańskim folklorze zdominowanym przez mściwe duchy *wonbon*, stały się dla twórców atrakcyjnym nośnikiem znaczeń. Ewolucja podgatunku zombie horroru w kinie Republiki Korei była ściśle powiązana z procesem emancypacji kobiet, a sam motyw apokalipsy służyć może do dekonstrukcji głęboko zakorzenionych neokonfucjańskich ról płciowych. Złamanie hierarchii społecznej w wyniku epidemii okazuje się przestrzenią wyzwolenia kobiet z opresyjnej i patriarchalnej dominacji mężczyzny nad kobietą, między innymi poprzez rewizję motywu *final girl*.

W koreańskim folklorze pośród różnych istot fantastycznych trudno znaleźć postać choćby zbliżoną do zachodniego zombie, która jednocześnie pochodziłaby z Półwyspu Koreańskiego. Twórcy z Korei Południowej skoncentrowali się na dekonstrukcji zachodniego wizerunku ożywionego zmarłego oraz, przez chwilę, na zaadaptowaniu na swój rynek filmowy chińskiej postaci *jiangshi*, nazywanej potocznie podskakującym wampirem. Katarzyna Ancuta podkreśla jednak, że stwierdzenie „chiński wampir” jest niepoprawne, ponieważ „w Chinach nigdy nie było wampirów, a przynajmniej nie ma żadnych wzmianek o ich istnieniu w chińskim folklorze. Wampiry, które sporadycznie pojawiają się we współczesnych chińskich tekstach, są zazwyczaj postrzegane jako przybysze mający europejskie pochodzenie. Wydają się wynalazkiem XX wieku, najbardziej widocznym w kinie, i podobnie jak w innych kulturach azjatyckich są zazwyczaj wzorowane na licznych przedstawieniach hrabiego

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.08>

* ORCID: 0009-0001-0267-5736

Draculi”¹. Jego właściwości fizyczne i status ontologiczny czynią z niego prekursora południowokoreańskich zombie. Chińskie wpływy w Kraju Spokojnego Poranka wynikały z kulturowej wymiany, w ramach której Korea stanowiła pomost łączący kontynent azjatycki z Japonią, a więc była terenem, gdzie zatrzymywały się wpływy kulturowe Chin, zanim przeniknęły do Kraju Kwitnącej Wiśni. Półwysep Koreański stanowił kanał przepływowy, co z kolei powodowało, że to, co docierało z Chin do Japonii, było już w pewien sposób wzbogacone o „pierwiastek koreański”.

Jednym z chińskich wpływów jest wspomniany *jiangshi*, często nazywany podska-
kującym wampirem lub skaczącym zombie. Ubrany w tradycyjną odzież z czasów
dynastii Qing poluje na żywych w celu zaspokojenia swojego głodu krwi lub odzy-
skania esencji życiowej (*qi*). Ma sztywne ciało, co sprawia, że jego ruchy ograniczają
się do podskoków. Postać ta różni się jednak znacząco od zachodniego wizerunku
zombie, a często jest wręcz uznawana bardziej za wampira niż „żywego trupa”. Jak
pisze K. Ancuta, „choć kuszące może być zaliczenie *jiangshi* do kategorii zombie,
nie dzielą tych samych cech i wyraźnie się różnią pod względem znaczenia teore-
tycznego. Chociaż technicznie rzecz biorąc, zarówno zombie, jak i *jiangshi* są oży-
wionymi zwłokami, ich pochodzenie jest uderzająco odmienne”². O ile zachodni
ożywieńcy powracają do życia za sprawą wycieku chemikaliów, tajemniczego
wirusa, nielegalnych eksperymentów lub wskutek haitańskiego *voodoo*, *jiangshi* oży-
wiają poprzez opętanie przez ducha lub wskrzeszenie magią. Ich ciała nie podlegają
procesom gnicia. Posiadają za to cechy wampiryczne, czyniące z nich niejako formę
hybrydalną. Łączy ich motyw spoczynku w niezakopanej trumnie oraz łaknienie
ludzkiej krwi mające dać „chińskiemu wampirowi” energię życiową.

Jiangshi znalazło swoje miejsce w południowokoreańskim kinie, choć na krótko,
szczególnie za sprawą filmu *Oigyeongwa kongkong gangshi* (reż. Ahn Seung-ho, 1989)³.
Jego fabuła koncentrowała się na inwazji kosmitów, którzy wskrzeszają ciała na
cmentarzu. Jedno z nich należy do dziewczynki, która zmarła w trakcie próby
porwania. Staje się ona liderką pozostałych zombie i nakazuje zemstę na swoich
porwaczach, aby żadnemu innemu dziecku nie stała się już krzywda. Jest to przy-
kład popularnego w Korei Południowej kina zemsty połączonego z horrorem *science
fiction*. Postać *jiangshi* jest tu wykorzystana nie jako wampir, a jako ożywiony zmarły
ucieleśniający niesprawiedliwość odebrania życia niewinnemu dziecku. Stojąca na
czele grupy dziewczynka może symbolizować próbę zemsty na patriarchalnym śro-
dowisku, które doprowadziło do tragedii.

¹ K. Ancuta, *Scared Stiff: Jiangshi and Chinese Vampires* [w:] *The Palgrave Handbook of the Vampire*,
ed. S. Bacon, Palgrave Macmillan, Cham 2024, s. 752. Jeśli nie wskazano inaczej, tłum. P.W.

² *Ibidem*, s. 767.

³ Tytuły, o ile nie zostały przetłumaczone wcześniej na język polski w literaturze przedmio-
tu lub w dystrybucji kinowej, będą podawane w języku koreańskim w transkrypcji poprawio-
nej (RR).

Warto jednak zaznaczyć, że produkcja S. Ahn nie była pierwszą, w której ukazano postać zombiepodobną. Badacze zajmujący się tematyką „żywych trupów” w koreańskim kinie najczęściej wskazują na film z 1981 r., *Goesi*⁴, w reżyserii Kang Beom-gu, będący nieoficjalnym remakiem produkcji Jorgego Graua, *Żywe trupy w Manchester Morgue* (1974). Wyprodukowany w cieniu wojskowej dyktatury Chun Doo-hwana oraz na fali trwającej od lat 60. popularności filmów erotycznych (*ero yonghwa*)⁵, filmów o hostessach (*hostess films*) i melodramatów był pierwszą próbą przeniesienia zachodniego wizerunku zombie na grunt kina południowokoreańskiego. Fabuła koncentruje się na zderzeniu nowoczesnych technologii z prowincjonalną rzeczywistością. Główna bohaterka, Su-ji, przylatuje w odwiedzinie do swojej siostry mieszkającej na wsi. Jadąc autem, zabiera z pobocza mężczyznę mającego wziąć udział w konferencji ekologicznej. Nieznajomy spotyka po drodze kolegę ze studiów, który aktualnie pracuje wraz z amerykańskim naukowcem nad sposobem eliminacji insektów poprzez nadawanie niskich dźwięków z transmitera radiowego. Wkrótce okazuje się jednak, że emitowanie tych fal powoduje ożywienie i deformacje ciała, a także śmierć noworodków w okolicznym szpitalu.

Same zombie wyraźnie przypominają zachodnie monstra, choć zastosowano pewną modyfikację nawiązującą do postaci wampirycznych lub wspomnianego wcześniej *jiangshi*. Ich skóra jest charakterystycznie biała i lekko lśniąca, a oczy przekrwione lub sine. Poruszają się z rękoma wyprostowanymi przed sobą, na podobieństwo ekranowego wizerunku mumii, w sposób powolny i nieskoordynowany. Najskuteczniejszą metodą walki z nimi jest ogień, którym można je zabić lub odpędzić na krótki czas. Cechują się ogromną siłą pozwalającą na powalenie rosłego mężczyzny, skręcenie mu karku czy uduszenie. Podtrzymanie tej fizycznej mocy umożliwia żywienie się krwią swoich ofiar. Samo ugryzienie ofiary nie powoduje jej przemiany w zombie, a służy jedynie zaspakajaniu głodu. *Goesi* jest zatem przykładem łączenia cech dwóch popkulturowych nieumarłych potworów. Maria Janion w swojej monumentalnej pracy *Wampir. Biografia symboliczna* wspomina o zombie

⁴ R.C. Eldrassi., *The Representation of the Zombie in Korean Films: Medieval Zombie vs Modern Zombie*, s. 275, <https://www.revenantjournal.com/contents/the-representation-of-the-zombie-in-korean-films-medieval-zombie-vs-modern-zombie/> (dostęp: 6.02.2026).

⁵ Południowokoreańskie filmy erotyczne z lat 80. zyskały na szczególnej popularności po sukcesie produkcji *Madame Aema* (reż. Chong In-yob, 1982) opowiadającej o kobiecie uwikłanej w wiele romansów po tym, jak jej mąż trafia do więzienia. Charakteryzowały się komercyjnym wykorzystaniem ujęć skąpo ubranych lub nagich kobiet podczas spektakularnych scen seksualnych i niską wartością artystyczną. Stanowiły także część strategii politycznej „trzech s” – ekran (*screen*), seks (*sex*), sport – mającej rzekomo odwrócić uwagę społeczeństwa od protestów przeciwko dyktaturze poprzez rozrywkę masową w kinach i na stadionach. Współcześnie podważa się istnienie takiej oficjalnej dyrektywy, co nie zmienia jednak faktu dużej popularności filmów erotycznych i widowisk sportowych w latach 80.

jako „szczególnym rodzaju wampirów Nowego Świata”⁶, choć szybko dodaje, że niektórzy badacze (jak na przykład Roland Villeneuve i Jean-Louis Degaudenzi) nie upatrują podobieństw między nimi, przyrównując ich raczej do Golema lub potwora Frankensteina⁷. Elementy wampiryczne na stałe zapiszą się w koreańskim zombie horrorze, stając się jednym z jego wyróżników.

W przywołanym filmie występują trzy bohaterki – protagonistka – nowoczesna i niezależna, jej siostra związana ze sferą domową oraz lekarka uosabiająca podejście naukowe. Ich role odzwierciedlają społeczną pozycję kobiet w latach 80. W epoce tej, charakteryzującej się wysoką produkcją filmów erotycznych, melodramatów i *hostess films*, często silnie seksualizowano i uprzedmiotawiano bohaterki, ukazując je przez pryzmat męskiego spojrzenia. Do popularnych motywów należała historia dziewczyny z prowincji, która albo decyduje się na pracę hostessy, traktując to jako sposób na wyzwolenie, albo wyjeżdża do Stanów Zjednoczonych, by spróbować spełnić swój amerykański sen, co kończy się bolesnym rozczarowaniem i upadkiem⁸. Bohaterka była wówczas postawiona przed wyborem – pozostać w patriarchalnym, neokonfucjańskim modelu rodziny, gdzie wzorcem jest *hyeonmoyangcheo* (mądra matka, dobra żona), czy stać się „kobietą upadłą”, co zawsze doprowadzało do tragedii. Jednak w latach 70. i 80. w Korei Południowej powstawały kolejne ruchy feministyczne⁹. Działaczki koncentrowały się na temacie przemocy seksualnej i domowej. Skutkiem ich działań było stworzenie w 1983 r., a więc dwa lata po premierze *Goesi*, Korean Women’s Hot Line (KWHL) – organizacji służącej pomocą kobietom doświadczającym krzywdy. W ramach tej działalności udzielano konsultacji telefonicznych, pomocy prawniczej, edukowano społeczeństwo, i tworzono bezpieczne przestrzenie dla ofiar¹⁰. Film B. Kanga wszedł więc do kin w czasie pełnym sprzeczności światopoglądowych – z jednej strony, walki o kobiece prawa, a z drugiej – zwiększonej seksualizacji w mediach. I choć reżyser wprowadza do fabuły trzy różniące się od siebie kobiety, ich role, koniec końców, sprowadzają się do bezradnych ofiar, niepotrafiących przeciwstawić się patriarchalnemu światu i atakowi zombie.

Su-ji, protagonistka filmu, przedstawiona jest w scenach początkowych jako nowoczesna kobieta powracająca do kraju po dłuższej nieobecności. Jej samodzielna mobilność – samotny przylot samolotem i późniejsza jazda samochodem

⁶ M. Janion, *Wampir. Biografia symboliczna*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2008, s. 22.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Y. Lee, *Woman in Ethnocultural Peril: South Korean Nationalist Erotic Films of the 1980s*, „The Journal of Korean Studies” 2016, vol. 21, no. 1, s. 102.

⁹ Pierwszy z nich datuje się na początek XX w., kiedy koreańskie kobiety zorganizowały ruch antykolonizatorski sprzeciwiający się japońskiej okupacji Półwyspu Koreańskiego.

¹⁰ D. Suh, I.H. Park, *Framing Dynamics of South Korean Women’s Movements, 1970s–90s: Global Influences, State Responses, and Interorganizational Networks*, „Journal of Korean Studies” 2014, vol. 19, no. 2, s. 328.

mogą być traktowane jako znak autonomii i sprawczości. W tym kontekście symboliczne okazuje się odebranie jej auta i prowadzenie go przez spotkanego mężczyznę. Moment poznania głównego bohatera, Myeonga szybko redukuje jej niezależność i sprowadza ją do roli „krzykaczki”, charakterystycznej figury znanej choćby z popularnych w latach 80. slasherów, typowej dla horrorów „damy w opalach” i obiektu pożądania mężczyzny.

Zachodnie horrory, a zwłaszcza amerykańskie, promowały w tym okresie postać *final girl* – kobietę napotyającą kolejne okaleczone ciała swoich przyjaciół i uświadamiającą sobie ogrom rozgrywającej się wokół tragedii. W klasycznych realizacjach, takich jak: pierwsze części *Teksańskiej masakry piłą mechaniczną* (reż. Tobe Hooper, 1974), *Halloween* (reż. John Carpenter, 1978) i *Piątek trzynastego* (reż. Sean S. Cunningham, 1980), protagonistki są ścigane, osaczane i okaleczane przez seryjnego mordercę¹¹. Widz ogląda je „krzyczące, zataczające się, upadające, podnoszące się z kolan i znów krzyczące. Stanowią one personifikację absolutnego terroru”¹². W tym kontekście Su-ji jawi się jako postać bierna, „ostateczna”, która nie walczy, a ucieka i szuka pomocy wśród męskich postaci, w szczególności Myeonga i przedstawicieli policji. Stanowi zatem połączenie „damy w opalach” i „ostatecznej dziewczyny”.

Protagonistki slasherów charakteryzują się stereotypowo kobiecymi cechami – są młode, piękne, szczupłe, seksowne, ładnie ubrane i nienagannie wyglądające przez większość filmu, nawet w czasie walki¹³. Przez cały czas Su-ji nosi eleganckie ubrania (sukienki, szpilki, biżuterię), co akcentuje jej status jako kobiety z klasy wyższej. Uwydatnione jest to przez silną seksualizację postaci, co podkreślają męskie, uprzedmiotawiające spojrzenia. Charakterologicznie bohaterka jest jednowymiarowa. To męski bohater podejmuje decyzje o kolejnych krokach ich śledztwa, realizując mansplaining¹⁴, i to on podejmuje inicjatywę, podczas gdy protagonistka pozostaje bierną ofiarą (parokrotnie uciekającą śmierci), podążającą za swoim wybawcą jak typowa „dama w opalach”.

Siostra głównej bohaterki, Hyeon-ji, stanowi natomiast przykład kobiety silnie oddanej rodzinie i domowi. Warto tu przytoczyć tzw. *samgang oryun*, czyli „trzy zasady postępowania”. Cytując za Joanną P. Rurarz, „trzy zasady postępowania

¹¹ C.J. Clover, *Men, Women, and Chain Saws. Gender in the Modern Horror Film*, Princeton University Press, Princeton 2015, s. 35.

¹² *Ibidem*.

¹³ C. Brewer, *The Stereotypic Portrayal of Women in Slasher Films: Then versus Now*, Louisiana State University, 2009, praca magisterska, s. 36, https://repository.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1055&context=gradschool_theses (dostęp: 13.03.2026).

¹⁴ Potocznie o sytuacji, w której mężczyzna w sposób protekcyjny objaśnia kobiecie coś, co stereotypowo nie jest „kobiece” i na czym, według mylnych założeń, nie powinna się znać. Mężczyzna zakłada wyższość intelektualną, tłumacząc rzeczy często oczywiste, nieproszony o to, przez co deprecjonuje drugą stronę.

należy rozumieć następująco: syn służy ojcu; poddany służy władcy; żona służy mężowi. U ich podstawy leży podporządkowanie młodszego starszemu lub niższego rangą wyższemu, ale powinności te zakładają wzajemność, tj. opiekę i wsparcie dla stojących niżej w hierarchii ze strony ich zwierzchników¹⁵. Reguły te budują prostą, lecz trwałą hierarchię, jasno określając role w społeczeństwie patriarchalnym. Warto dodać, że w porównaniu z epokami poprzedzającymi rządy dynastii Yi (Joseon) role i prawa kobiet poddano drastycznej redukcji. Niezależnie od klasy społecznej, wszystkie kobiety musiały zacząć przestrzegać neokonfucjańskich idealów – czystości, posłuszeństwa, cnotliwości i wierności. Całe ich życie podporządkowane zostało służbie mężczyźnie, najpierw ojcu, następnie mężowi oraz teściowi, a wreszcie synowi, szczególnie pierworodnemu.

Takiej samej postawy oczekiwano od siostry głównej bohaterki – Hyeon-ji. Z powodu pracy męża zajmującego się fotografią żyją oni na prowincji, w środku lasu, odcięci od świata. Stanowi to powód ciągłych kłótni małżeństwa, które przedzają się w obustronną przemoc domową. Żona oskarża małżonka o zniszczenie jej życia, płacząc, szarpiąc go z nożem w ręku i wykrzykując, żeby jej nie zostawiał. On z kolei odpycha ją tak, że ta upada na ziemię, i każe jej się opanować. Postać ta przedstawiona jest jako histeryczka i niestabilna emocjonalnie osoba, kompletnie zależna od swojego męża, a więc gdy ten wychodzi w teren, aby fotografować naturę, podąża za nim, szlochając i wołając jego imię. Krótko później mężczyzna ginie uduszony przez zombie, a żona zostaje oskarżona o zabójstwo. Motywem miałyby być ich burzliwa relacja oraz fakt, że małżonek chciał zamknąć ją w szpitalu psychiatrycznym, wbrew jej woli. Ujawnia się tutaj budowa świata przedstawionego filmu, w którym to organy władzy, w tym wypadku policja, odzwierciedlają opresyjny patriarchy. Męscy przedstawiciele różnych instytucji również traktują ją jak histeryczkę, kompletnie ignorując jej zeznania i tłumacząc roztrzęsienie kobiety chorobą psychiczną. Wyraźna jest tu zatem krytyka rzeczywistości lat 80., w której głos kobiet nadal był niewystarczająco słyszalny.

Sytuacja Hyeon-ji symbolizuje upadek mitu bezpiecznej przestrzeni domowej i instytucji *jjip* (kor. dom). Groza i śmierć wdzierają się do jej domostwa – najpierw zombie zabija męża, a później ten, już przemieniony, zabija ją w ich wspólnym domu. Można to odczytać jako krytykę ideału koreańskiego małżeństwa, które nie daje już bezpieczeństwa, a przynosi jedynie śmierć i destrukcję. Nie bez powodu ostatnią ofiarą Hyeon-ji jest Myeong – reprezentant patriarchalnego świata, którego atakuje w samochodzie, co skutkuje jego przemianą w zombie. Ten z kolei zabija jednego z naukowców odpowiedzialnych za działanie transmitera radiowego wypuszczającego ultradźwięki. Zabójstwo głównego męskiego bohatera jest zemstą na systemie, który odebrał kobiecie sprawczość, wiarygodność i poczucie bezpieczeństwa. Co warto podkreślić, zarówno Su-ji, jak i Hyeon-ji atakowane są w zdecydowanej

¹⁵ J.P. Rurarz, *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2005, s. 311.

większości przez męskie zombie. Główna bohaterka, choć unika śmierci z ich rąk, poddawana jest nieustannym atakom i szarpaniu za ubrania. Jej siostra podczas swojego ekranowego życia spotyka jedynie dwóch zombie płci męskiej, najpierw zostaje jednak osaczona przez „zombie zero”, będącego prawdopodobnie pierwszym powstałym z grobu, a ostatecznie zostaje zabita przez własnego męża. Nieumarli odzwierciedlają zatem lęki kobiet przed potencjalnym napastnikiem, przemocą seksualną i domową. Z kolei śmierć Myeonga z rąk Hyeon-ji może być symboliczną zemstą za doznane krzywdy.

Trzecią kobiecą postacią jest anonimowa lekarka, która uosabia kobietę wykształconą i stojącą po stronie nauki. To ona jako pierwsza interesuje się sprawą tajemniczych i nagłych śmierci noworodków i deformacji ich ciał, upatrując w falach radiowych zagrożenie dla całej społeczności oraz rodzących się dzieci. Pracuje w sterylnej przestrzeni, zdominowanej przez mężczyzn nie tylko w obrębie tego konkretnego szpitala, ale też w świecie nauki. Zderza się z niewidzialną ścianą – naukowcy odpowiedzialni za maszynę ożywiających zmarłych bagatelizują jej pytania o urządzenie i szybko odsyłają ją z miejsca badań. Opresywny system nie pozwala uratować sytuacji i ostatecznie kobieta szybko znika z fabuły, a widz nie dowiaduje się, jakie były dalsze losy bohaterki. Rola tej postaci, choć zdaje się istotna fabularnie, została potraktowana w sposób marginalny i jedynie subtelnie wyeksponowana na potrzeby dwóch scen. Jej zadaniem jest nakierowanie głównych bohaterów oraz widza na źródło problemu z ożywionymi zmarłymi, a także ukazanie przerażających skutków niskich fal radiowych (deformacji martwych niemowląt).

Goesi stanowi zatem przykład realizacji motywu fasadowej kobiecej sprawczości w obliczu terroru. W przeciwieństwie do zachodniej figury *final girl*, wszystkie bohaterki albo tracą swoją niezależność i stają się pasywne (Su-ji), albo reprezentują tradycyjną postać „dobrej żony” owładniętej histerią (Hyeon-ji). Przykład lekarki pokazuje jednak najdobitniej, że nawet jeśli kobieta chce być aktywna, szybko zostaje zmarginalizowana i traktowana protekcyjnie przez męskie środowisko, w tym wypadku naukowe. Film przedstawia także policję, organ władzy, jako jedno z głównych źródeł patriarchalnej opresji skierowanej przeciwko kobietom.

Na kolejne filmowe przedstawienia południowokoreańskich zombie trzeba było poczekać aż do pierwszej dekady XXI w. Był to już etap, w którym figura wstającego z grobu zmarłego na stałe osadziła się w światowej popkulturze, za sprawą powrotu do takich klasycznych dzieł jak seria filmowa George’a A. Romero rozpoczęta przez *Noc żywych trupów* (1968) i trwająca aż do filmu z 2009 r. *Przetrwania żywych trupów*. W międzyczasie pojawiały się produkcje, takie jak: *28 dni później* (reż. Danny Boyle, 2002) i *Resident Evil* (reż. Paul W.S. Anderson, 2002), które wprowadziły modyfikację do sztywnego wizerunku zombie i konwencji gatunkowej – między innymi szybsze poruszanie się potworów czy silną pierwszoplanową bohaterkę. Mikołaj Marcela uważa natomiast, że to dopiero „*Wysyp żywych trupów* Edgara Wrighta, *Planet Terror* Roberta Rodrigueza oraz *Zombieland* Ruberna Fleishera, ale przede wszystkim

dzięki wyprodukowanemu przez AMC serialowi *The Walking Dead* zombie, skazywane dotychczas na vegetację na marginesach kultury popularnej (znajdując swoje miejsce jedynie w filmach klasy B), wreszcie «przegryzły się» do jej głównego nurtu¹⁶. Potencjał symboliczny obudzonego do życia zmarłego rozbudowywał się coraz silniej, stając się towarem eksportowym i transkulturowym. Nie zawsze uosabiał drapieżny konsumpcjonizm, niewolnictwo czy lęk przed chorobą. Wiele krajów, w tym Korea Południowa, dodało własne, zakamuflowane bądź nie, znaczenia.

Zombie, kojarzące się głównie z kinem katastroficznym i horrorem, w kinie południowokoreańskim znalazły swoje miejsce w gatunkach takich jak komedia w wariancie czarnym czy kino historyczne. Produkcje typu *Mój sąsiad zombie* (*Yientjib jombi*, reż. Hong Yeong-geon, Oh Young-Doo, Ryu Hoon, Jang Yoon-jung, 2010) czy *Mr. Zombie* (*Miseuteojombi*, reż. Lee Soo-sung, 2010) poprzez wykorzystanie formuły komediowej podejmują tematy, takie jak: strach przed chorobą i epidemią, problemy rodzinne wynikające z kryzysu ekonomicznego, brak zaufania do rządu i konsekwencje wynikające z nielegalnych eksperymentów biologicznych. Rola kobiet jest w nich natomiast dość marginalna. Pojawiają się one jako postaci wspierające, drugoplanowe, a przy tym tradycyjne, bez wyraźnych cech.

Szczególnie interesującym nurtem horroru zombie okazało się umieszczenie jego fabuły w sztafażu historycznym. Pierwszym w historii kinematografii południowokoreańskiej filmem tego typu jest *Zaraza* (*Chang-gwol*, reż. Kim Sung-hoon, 2018). Rok później, za pośrednictwem platformy streamingowej Netflix, wyemitowano serial *Kingdom* (reż. Kim Seong-hun, 2019), który również wykorzystał tę formułę. W obu przypadkach akcja rozgrywa się w XVII w., za panowania dynastii Joseon. Owe „nocne demony” pojawiające się w *Zarazie* oraz zombie pokazane w serialu *Kingdom* stanowią swoisty symbol tamtych czasów, przypominając o klęskach żywiołowych i wojnach powodowanych przez niepewny rząd, wskutek czego ofiarami padali głównie najubożsi. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj serial telewizyjny *Kingdom*, gdzie w centrum wydarzeń, na równi z męskim bohaterem pierwszoplanowym, znajdują się dwie kobiety – pielęgniarzka z nizin społecznych i młoda królowa, która przejęła władzę po tajemniczym „zachorowaniu” króla. Obie bohaterki przedstawione są jako silne i inteligentne postaci lawirujące w męskim świecie. Poprzez umieszczenie ich w skrajnie różnych środowiskach wyraźnie widać, z jakiego rodzaju problemami muszą się mierzyć. Żadna z nich nie jest bierną ofiarą wydarzeń, królowa wręcz sama je kreuje, manipulując zarażonymi i wykorzystując ich do całkowitego przejścia władzy. Decyduje się nawet upozorować zaawansowaną ciążę, by zapewnić sobie i ojcu miejsce na szczycie hierarchii, zatajając jednocześnie, że król po śmierci stał się zombie.

¹⁶ M. Marcela, *Monstruarium nowoczesne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 108.

Najważniejszą produkcją w kontekście ewolucji kobiecych ról w południowokoreańskiej kinie o zombie jest seria filmów rozgrywająca się w tym samym uniwersum i wyreżyserowana przez tego samego twórcę, Yeon Sang-ho – *Stacja Seul* (*Seoulbyeok*, 2016) i *Zombie express* (*Busanhaeng*, 2016). Oba filmy rzucają wyzwanie patriarchalnym normom poprzez skupienie się nie tylko na męskich postaciach tradycyjnie kojarzonych z tym podgatunkiem, ale także na kobietach i ich perspektywie. Produkcje te na nowo definiują sprawczość, krytykując neokonfucjański patriarchy i wykorzystując apokalipsę zombie jako otwarcie drogi do emancypacji.

W *Stacji Seul*, animowanym prequelu do *Zombie expressu*, przedstawiono początki epidemii przez pryzmat marginalizowanych postaci, w szczególności Hye-sun, która porzuciła pracę prostytutki. Film krytykuje społeczne zaniedbanie wrażliwych jednostek, przedstawiając epidemię zombie jako dosłowny i metaforyczny upadek struktur społecznych. Walkę Hye-sun o przetrwanie utrudnia systemowy wyzysk – jej chłopak, Ki-woong, próbuje zmusić ją do powrotu do prostytutki, co podkreśla utowarowienie kobiecych ciał nawet podczas kryzysów. Sprawczość Hye-sun wynika z jej zaradności i odmowy sprowadzenia się do roli ofiary. Podczas gdy męskie postacie, takie jak Suk-gyu podający się za jej ojca (będący w rzeczywistości jej stręczycielem) i Ki-woong, uciekają się do przemocy lub manipulacji, Hye-sun wykorzystuje podstęp i sojusze z innymi zmarginalizowanymi osobami, aby uniknąć zagrożeń. Jej taktyka przetrwania kontrastuje z daremną opresją męskich bohaterów, ilustrując, w jaki sposób interseksjonalne opresje – ze względu na płeć, klasę czy zawód – kształtują różne strategie przetrwania. Ponure zakończenie filmu, w którym Hye-sun zostaje śmiertelnie postrzelona przez władze, które myślą ją z zombie, służy jako krytyka zinstytucjonalizowanej przemocy wobec kobiet i biednych.

To jednak dopiero *Zombie express* okazał się przełomem w narracjach o koreańskich zombie. Jest to etap przejściowy między wizerunkiem kobiet przedstawionym w *Goesi* a późniejszymi produkcjami. W filmie ukazano historię ojca i córki zmuszonych do walki o życie w pociągu pełnym zombie. Główny bohater, Seok-woo pracuje jako zarządca funduszu inwestycyjnego pewnej seulskiej firmy farmaceutycznej. Przez swój pracoholizm zaniedbuje córkę Soo-ahn, która z powodu kolejnych zawodów, jakie sprawia jej ojciec, pragnie przy okazji swoich urodzin odwiedzić matkę w Busanie. Pomimo początkowego oporu udaje się jej przekonać mężczyznę do wspólnej podróży pociągiem, która jednak szybko zamienia się w dramatyczną próbę przetrwania w opanowanej przez zombie przestrzeni. Ich losy zostają splecione z losami innych pasażerów pociągu ekspresowego, przynaglonych w wyniku szybkiego rozprzestrzeniania się wirusa do wspólnego działania.

Postać zombie prezentowana w *Zombie expressie* odbiega od wizerunku utrwalonego w większości zachodnich i poprzednich południowokoreańskich mediów audiowizualnych. Największa różnica dostrzegalna jest na poziomie samego zachowania. Istoty te, co stanowi jeden z wyróżników współczesnego gatunku

k-zombie¹⁷, cechuje szybkość, a dodatkowo wrażliwość na dźwięk i ruch. Są także właściwie ślepe w ciemności, co wykorzystują bohaterowie filmu w momencie, kiedy pociąg wjeżdża do tunelu. Nadal pozostają jednak drapieżnikami tworzącymi większe grupy, a ich ugryzienie powoduje przemianę. Ich ruchy są nieskoordynowane i zezwierzęcone. Pod względem samej akcji dodaje to tempa i wartkości, a tworząca się w ekstremalnie szybkim tempie masa przeraża bardziej niż sunące zombie romerowskie, szczególnie biorąc pod uwagę zamkniętą i ciasną przestrzeń, jaką jest pociąg. Dynamizm ten kontrastuje z idą ożywionych, powolnych umarłych.

Produkcja ta zawiera reinterpretację motywu przetrwania – ostatecznie ocalały bowiem postacie kobiece (ciężarna pasażerka Sung-gyeong oraz młoda Soo-ahn), pomimo swych fizycznych słabości. Seok-woo początkowo ucieleśnia indywidualizm i pragmatyzm – cechy zgodne z tradycyjnymi męskimi narracjami przetrwania. Jednak to jego córka nieustannie okazuje współczucie i popiera zbiorowe rozwiązywanie problemów, czyniąc z siebie niejako kompas moralny grupy. Naleganie Soo-ahn, aby starsza pasażerka usiadła na jej miejscu, stanowi ostry kontrast wobec niechęci ojca do niesienia pomocy komukolwiek¹⁸. Ta dychotomia zmniejsza się wraz z rosnącym zagrożeniem, kulminacją czego jest akt ostatecznego poświęcenia i jednocześnie odkupienia – mężczyzna, chroniąc córkę, zostaje ugryziony przez zombie. Zapewnia on jednak tym samym przetrwanie Sung-gyeong, dla której wcześniej poświęcił się jej mąż, oraz Soo-ahn. Podkreśla to zmianę narracji – inteligencja emocjonalna i altruizm, tradycyjnie kodowane jako kobiece cnoty, stają się kluczem do przetrwania katastrofy. Przedstawienie zaawansowanej ciąży jednej z bohaterek służy również zakwestionowaniu społecznych norm i oczekiwań, bowiem w odróżnieniu od zachodnich filmów o zombie, gdzie często marginalizowano ciężarne, ukazując je jako powód utrudnień, jej stan staje się symbolem nadziei i ciągłości życia. Zdolność kobiety do poruszania się w klaustrofobicznych przedziałach pociągu i ucieczki przed szybkimi, ożywionymi zmarłymi to wyraz fizycznej odporności połączonej z matczyną opiekuńczością. Ta dwoistość stanowi krytykę tradycyjnego postrzegania siły, sugerując, że przetrwanie w warunkach apokalipsy wymaga nie tylko sprawności fizycznej, ale i odporności emocjonalnej.

Jednym z filmów, które pokazują kolejny etap zmian w konstruowaniu kobiecych postaci, jest *Sztoś rodzina: zombie do usług* (*Gimyoan gajok*, reż. Lee Min-jae, 2019). Fabuła koncentruje się na dysfunkcyjnej wielopokoleniowej rodzinie Parków, prowadzącej własny biznes przekazywany z pokolenia na pokolenie – stację benzynową.

¹⁷ Skrót pochodzący od angielskich słów *korean zombie*. Podobne skróty stosuje się w przypadku koreańskich seriali (*k-dramy*), koreańskiego popu (*k-pop*) czy trendu na koreańskie kosmetyki (*k-beauty*).

¹⁸ G.L.A. Hwee, *Male and Female Agency in Train to Busan (2016) and its Applications to the Real World*, 21.11.2022, <https://issues.digitalpatmos.com/vol6issue6/2022/11/21/male-and-female-agency-in-train-to-busan-2016-and-its-applications-to-the-real-world/> (dostęp: 15.03.2026).

Ich sytuacja ekonomiczna nie jest jednak najlepsza, a sam lokal to relikwiarz przeszłości niewarty, zdaniem jednego z synów, ratowania. Wszystko zmienia się jednak, gdy najmłodsze z dzieci, Hae-gul, spotyka na wiejskiej drodze zombie. Krótko wcześniej najstarszy członek rodziny zostaje przez owego osobnika ugryziony. Niedługo potem obaj znajdują go w stodole, a gdy orientują się, że jest on nieumarłym, którego nie można zabić, zamykają go w niej. W wyniku splotu okoliczności odkrywają, że ugryzienie zombie nie zabiło nestora, a odmłodziło go. Rodzina, szczególnie najmłodszy z braci, szybko upatruje w tym sposobu na zarobienie pieniędzy, przez co do stodoły zaczynają tłumnie przybywać mężczyźni, będący pod wrażeniem przemiany najstarszego członka rodziny. Podczas dużego wesela wybucha jednak epidemia spowodowana licznymi „odmładzającymi” ugryzieniami.

Film łączy w sobie elementy horroru, czarnej komedii i satyry społecznej. Główną postacią komediową jest zombie, będące, co zaskakujące, wegetarianinem – pożywia się jedynie kapustą, a ludzi gryzie tylko wtedy, gdy docelowe miejsce jest posmarowane keczupem. Przemiana ukąszonego następuje właśnie poprzez ugryzienie i objawia się typowymi dla filmów o ożywionych zmarłych objawami, takimi jak gorączka i dreszcze. Nie wyjaśniono jednak, dlaczego ojciec głównej bohaterki nie stał się zombie, a jedynie odmłodniał. Jego „dar” zostanie później wykorzystany do leczenia zarażonych poprzez ugryzienie przez mężczyzną osobę zainfekowaną.

Bohaterki pojawiające się w filmie stanowią przykład nowoczesnego portretowania kobiecych postaci. Zostają w nim przedstawione jako silne, niezależne jednostki w rodzinie. Aktywnie uczestniczą w rozwoju fabuły, podejmując ważne decyzje mające wpływ na przebieg narracji oraz przeciwstawiając się silnie zmaskulinizowanemu środowisku. Podobnie jak w przypadku *Zombie expressu* jedną z protagonistek jest ciężarna synowa głowy rodziny. Twórcy dekonstruują mit synowej wytworzony na kanwie neokonfucjańskich nauk. Według nich najstarszy syn miał obowiązek opieki nad starzejącymi się rodzicami, a tym samym zadanie to spadało również na jego żonę¹⁹. Stanowiło to zatem ciąg dalszy „posiadania” kobiety przez mężczyznę – najpierw należała ona do ojca, potem męża, następnie do teściów, a ostatecznie do syna lub brata, jeśli stała się wdową. Nam-joo łamie jednak ten imperatyw, prezentując kompletne zaprzeczenie tego modelu. Bohaterka jest nie tylko waleczna (atakuje i broni się za pomocą przyrządów kojarzonych ze stereotypową panią domu, między innymi patelnią czy miotłą), ale też zarządza w zasadzie całą rodziną, a w szczególności szwagrem i mężem. Nie boi się użyć przemocy, aby bronić swoich bliskich, wrywa bowiem zombie zęby, żeby nikogo nie ugryzł. W tej dysfunkcyjnej rodzinie to ona jest faktyczną jej głową (matriarchinią) zarządzającą biznesem, finansami i samymi mężczyznami. Cięża nie definiuje zatem całego jej charakteru, a stanowi raczej podkreślenie jej istotnej roli dla rodziny, jak i dla społeczeństwa

¹⁹ K. Chang, *The Neo-Confucian right and family politics in South Korea: The nuclear family as an ideological construct*, „Economy and Society” 1997, vol. 26, issue 1, s. 13.

ogarniętego epidemia. Instynkt macierzyński oraz wola przetrwania motywują ją do planowania i wykonywania działań mających na celu ocalenie jej rodziny, ale bez poświęcenia jednocześnie własnego życia. Aktywna postawa bohaterki łagodzi obraz patriarchy, który w wykonaniu otaczających ją mężczyzn nie wydaje się aż tak opresyjny – to narwani oportuniści, a nie opresyjni kaci.

Protagonistka *Sztos rodziny*, Hae-gul, również oddala się od ideału córki. Jej względne posłuszeństwo ukierunkowane jest w stronę Nam-joo, będącej dla niej figurą matki. Relacja między kobietami opiera się bardziej na siostrzeństwie niż na twardych i surowych zasadach dyktowanych przez hierarchię społeczną. Względem otaczających ją mężczyzn dziewczyna pozostaje zdystansowana, momentami chłodna i uszczypliwa, wytykając im błędy lub krytykując ich postawy. Zombie płci męskiej, którego spotyka, jest dla niej z kolei ciekawostką. W przeciwieństwie do Su-ji z *Goesi* Hae-gul nie ucieka i nie krzyczy na widok potwora, a zaczyna go tresować – nadaje mu imię (Jjong-bi), karmi go kapustą z keczupem i uczy podstawowych komend. Upodabnia go także do chłopców w jej wieku, zaprowadzając go do fryzjera, kupując mu nowe ubrania i soczewki zmieniające kolor oczu. Tym sposobem oswaja lęk przed patriachatem, odbierając zombie jego „potworność”. Zamiast być ofiarą męskiej przemocy dziewczyna zyskuje pełną kontrolę nad jego ciałem i zachowaniem. Stanowi to kompletne odwrócenie dynamiki siły. Fizycznie silniejsze, męskie ciało potwora zostaje podporządkowane młodej dziewczynie. To także ona zostaje prawdziwą bohaterką w momencie, gdy za pomocą podkaszarki ratuje całą rodzinę przed hordą zombie.

Warto tu wspomnieć o różnicy między główną bohaterką a młodszą od niej Soo-ahn z *Zombie expressu*. Ta druga pełniła w filmie rolę bierną, choć ważną ze względu na bycie kompasem moralnym dla ojca. Wymagała jednak ciągłej ochrony z jego strony, głównie ze względu na swój wiek. Hae-gul jest za to w pełni aktywną bohaterką, zarządzając losem schwytanego zombie i broniąc go przed kapitalistycznym oportunizmem i niewolnictwem. *Sztos rodzina* przedstawia obraz oswojonego przez kobietę potwora, ale też męskiego świata, nie sprowadzając przy tym roli płci żeńskiej do roli matki.

Zombie horror, tradycyjnie kojarzony z męskimi bohaterami i narracjami, w ostatnich latach rozpoczął proces wprowadzania kobiecej perspektywy do „męskiego” kina. Ewolucja protagonistek jest nie tylko efektem zmian społecznych i kulturowych w Korei Południowej, ale także świadectwem rosnącej świadomości i aspiracji kobiet w sferze publicznej i medialnej. Tradycyjnie filmowe bohaterki w tym podgatunku pełniły role podporządkowane, skupione na funkcjach opiekuńczych, matczyńskich oraz emocjonalnych, co stanowiło odzwierciedlenie głęboko zakorzenionych wartości neokonfucjańskich, w ramach których to mężczyzna opiekował się kobietą. Współczesne produkcje stawiają natomiast na łączenie figury „mądrej matki, dobrej żony” z wojowniczką. Kobiety w przedstawionych wyżej produkcjach są z jednej strony często wiązane z macierzyństwem i sferą domową, a z drugiej stają

się postaciami walczącymi o równouprawnienie, upatrując w rozbitym społecznym porządku szansy na własne uwolnienie z kajdan nałożonych na nie przez tradycyjny system wartości. Współczesne zombie horrory przestały być kinem wyłącznie rozrywkowym, coraz częściej będąc narzędziem krytyki feministycznej.

Literatura

- Ancuta K., *Scared Stiff: Jiangshi and Chinese Vampires* [w:] *The Palgrave Handbook of the Vampire*, ed. S. Bacon, Palgrave Macmillan, Cham 2024, s. 751–771.
- Brewer C., *The Stereotypic Portrayal of Women in Slasher Films: Then versus Now*, Louisiana State University, 2009, praca magisterska, https://repository.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1055&context=gradschool_theses (dostęp: 13.03.2026).
- Chang K., *The Neo-Confucian right and family politics in South Korea: The nuclear family as an ideological construct*, „Economy and Society” 1997, vol. 26, issue 1, s. 22–40.
- Clover C.J., *Men, Women, and Chain Saws. Gender in the Modern Horror Film*, Princeton University Press, Princeton 2015.
- Eldrassi R.C., *The Representation of the Zombie in Korean Films: Medieval Zombie vs Modern Zombie*, <https://www.revenantjournal.com/contents/the-representation-of-the-zombie-in-korean-films-medieval-zombie-vs-modern-zombie/> (dostęp: 6.02.2026).
- Hwee G.L.A., *Male and Female Agency in Train to Busan (2016) and its Applications to the Real World*, 21.11.2022, <https://issues.digitalpatmos.com/vol6issue6/2022/11/21/male-and-female-agency-in-train-to-busan-2016-and-its-applications-to-the-real-world/> (dostęp: 15.03.2026).
- Janion M., *Wampir. Biografia symboliczna*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2008.
- Lee Y., *Woman in Ethnocultural Peril: South Korean Nationalist Erotic Films of the 1980s*, „The Journal of Korean Studies” 2016, vol. 21, no. 1, s. 101–135.
- Marcela M., *Monstrarium nowoczesne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.
- Ruraz J.P., *Historia Korei*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2005.
- Suh D., Park I.H., *Framing Dynamics of South Korean Women’s Movements, 1970s–90s: Global Influences, State Responses, and Interorganizational Networks*, „The Journal of Korean Studies” 2014, vol. 19, no. 2, s. 327–356.

SUMMARY

BLOOD, SCREAM, AND PATRIARCHY: THE FEMINIST EVOLUTION OF FEMALE CHARACTERS IN SOUTH KOREAN ZOMBIE CINEMA

This article analyzes how the space of the zombie apocalypse serves as a narrative tool for dismantling deeply ingrained Neo-Confucian gender roles and patriarchal structures. As a global subgenre that has become an important phenomenon in South Korea in terms of the number and popularity of narratives about the undead, it represents a transcultural monster adapted from Western narratives. Devoid of roots in Korean folklore, this figure has been used by filmmakers as a metaphorical canvas to project local social anxieties and gender hierarchies. My analysis begins with *Goesi* (1981), demonstrating the reduction of

modern women to passive victims. A transitional phase is examined through *Zombie Express* (2016), where the collapse of hegemonic, capitalist masculinity positions female characters as the ultimate moral survivors. Finally, I focus on *Szybska rodzina: Zombie na sprzedaż* (2019), which marks an ultimate subversion of traditional roles: the female body is transformed from an object requiring male protection into an active, matriarchal force capable of commodifying and taming a monster.

ZASADA NIEINGERENCJI A LEGITYMIZACJA RZĄDÓW JUNTY WOJSKOWEJ W MJANMIE

1. Wprowadzenie

Dnia 1 lutego 2021 r. w Mjanmie¹ junta wojskowa pod przywództwem generała Min Aung Hlana obalila demokratycznie wybrany rząd Narodowej Ligi na Rzecz Demokracji². Państwa Unii Europejskiej wraz ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, Kanadą i Wielką Brytanią uznały fakt przejścia władzy przez wojskowych za zamach stanu i nałożyły sankcje na nowe władze birmańskie³. Ten *coup d'état* z 1 lutego 2021 r. zintensyfikował wojnę domową w Mjanmie⁴ i wywołał reakcję międzynarodowych organizacji regionalnych: Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (The Association of South-East Asian Nations, dalej: ASEAN)⁵ oraz

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.09>

* ORCID: 0000-0001-7014-4948

¹ Zmiana nazwy z Birmy na Mjanmę nastąpiła w 1989 r., natomiast w 2005 r. przeniesiono stolicę z Rangun do Naypyidaw; M. Jaremba, *Trudna droga do demokracji – dzieje Birmy od 1988 roku do czasów współczesnych*, „Res Polticae” 2022, vol. 14, s. 10.

² Birmańska partia opozycyjna założona w 1989 r. przez Aung San Suu Kyi; M. Lubina, *Birma: centrum kontra peryferie. Kwestia etniczna we współczesnej Birmie (1948–2013)*, KON Tekst, Kraków 2014, s. 195.

³ A. Heugas, *Motives Behind the Soft-Line Approaches to the Myanmar Coup d'État*, Konrad Adenauer Stiftung, International Reports, 7.10.2021, <https://www.kas.de/en/web/auslandsinformationen/artikel/detail/-/content/motives-behind-the-soft-line-approaches-to-the-myanmar-coup-d-etat> (dostęp: 12.08.2025).

⁴ A. Connelly, S. Loong, *Conflict in Myanmar and the international response* [w:] The International Institute for Strategic Studies, *Asia-Pacific Regional Security Assessment 2023: Key Developments and Trends*, Routledge, London 2023, s. 1.

⁵ Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej powstało w 1967 r. z siedzibą w Dżakarcie (Indonezja). Do października 2025 r. należało do niego 10 państw: Filipiny, Indonezja, Maleszja, Singapur, Tajlandia, Brunei, Wietnam, Laos, Mjanma, Kambodża, 26 października dołączył Timor-Leste; ASEAN, <https://asean.org/forging-a-new-era-timon-lete-admitted-in-to-asean/> (dostęp: 16.05.2026).

Inicjatywy Zatoki Bengalskiej na rzecz Wielosektorowej Współpracy Technicznej i Gospodarczej (The Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation, dalej: BIMSTEC)⁶, do których należy Mjanma.

Obie organizacje uznawały zasadę nieingerencji za fundament wzajemnych relacji międzynarodowych⁷. Ta postawa spowodowała, że ich odpowiedź wobec birmańskiego zamachu stanu ograniczyła się jedynie do lakonicznych oświadczeń – w przypadku BIMSTEC, zaś ze strony ASEAN – do zastosowania środków powodujących niewielkie utrudnienia dla liderów birmańskiej junty wojskowej na forum tego stowarzyszenia. Dlatego też celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że zasada nieingerencji bywa przez państwa traktowana jako nadrzędna wobec innych deklarowanych wartości, co w konsekwencji prowadzi do ściśle określonego zakresu reakcji. W przypadku Mjanmy działania członków wyżej wskazanych organizacji regionalnych oparte na tym podejściu doprowadziły do uznania *de facto* niedemokratycznych rządów generała M.A. Hlanga w strukturach międzynarodowych.

W pierwszej części artykułu odniesiono się do uznania w prawie międzynarodowym oraz zasad i wartości, jakie są deklarowane w wyżej wymienionych organizacjach, a następnie przedstawiono znaczenie relacji polityczno-gospodarczych z Mjanmą dla państw stowarzyszonych w ASEAN i BIMSTEC. W kolejnej części pracy omówione zostały kroki, jakie podjęli przedstawiciele obu instytucji po puczu z 1 lutego 2021 r. wobec birmańskiej junty.

2. Uznanie w prawie międzynarodowym oraz zasady i wartości ASEAN i BIMSTEC

Badając reakcje państw członkowskich organizacji ASEAN i BIMSTEC po puczu wojskowym w Mjanmie z 1 lutego 2021 r., należy się odnieść do uznania oraz powiązanego obowiązku odmowy uznania sytuacji nielegalnych. W prawie międzynarodowym uznanie jest związane z „podmiotowością prawnomiędzynarodową oraz zdolnością do działania w stosunkach międzynarodowych”, natomiast przedmiotem uznania może być państwo lub rząd, także ten wyloniony na drodze

⁶ Inicjatywa Zatoki Bengalskiej na rzecz Wielosektorowej Współpracy Technicznej i Gospodarczej powstała w 1997 r. z siedzibą w Dhace (Bangladesz). W 2025 r. do organizacji należały: Bangladesz, Butan, Indie, Mjanma, Nepal, Sri Lanka, Tajlandia. Celem organizacji jest wielosektorowa współpraca ekonomiczna; BIMSTEC, Member States, <https://bimstec.org/member-states> (dostęp: 1.03.2025).

⁷ N.A De Flers, *The Importance of Values, Norms and Culture*, „EU Centre in Singapore, Working Paper” 2020, no. 1, s. 4. oraz R. Ramcharan, *Towards Greater BIMSTEC Cooperation: The Need for Values Connectivity* [w:] *Reimagining BIMSTEC. Strengthening Regional Solidarity across the Bay of Bengal*, eds. R. Chatterji, A.B.R. Chaudhury, s. 107.

zamachu stanu⁸. Jak wskazują Remigiusz Bierzanek i Janusz Symonides⁹, w doktrynie prawa międzynarodowego brakuje obowiązku uznania państwa czy rządu przez inne państwa, dlatego też w praktyce staje się to decyzją polityczną. Jednak kraje posiadają ograniczenia dotyczące uznania wynikające z postanowień traktatowych lub prowadzonej polityki. Przykładem tego jest doktryna Stimsona¹⁰ przyjęta przez Stany Zjednoczone w latach 30. XX w., która dotyczyła nieuznawania zmian terytorialnych stanowiących naruszenie zobowiązań traktatowych. Ze względu jednak na fakt, iż forma i zmiana rządu to wewnętrzne sprawy każdego państwa, a w prawie międzynarodowym nie funkcjonują ogólnie przyjęte normy dotyczące uznania, państwa mogą uznać rząd danego państwa, kierując się wybranymi kryteriami¹¹. W pierwszej połowie XX w. Carlos R. Tobar (minister spraw zagranicznych Ekwadoru) stworzył doktrynę, w której założeniem legitymizacji¹² rządów była ich zgodność z prawem krajowym. Odmienny pogląd został sformułowany przez Genaro Estradę, meksykańskiego ministra spraw zagranicznych, który stwierdził, że funkcjonującemu rządowi sprawującemu efektywną władzę inne państwa nie mogą odmówić uznania.

W latach 90. XX w. badacze, tacy jak Thomas M. Franck¹³ czy Marc Weller¹⁴, uważali, że w związku z praktyką przyjmowania rezolucji przez Zgromadzenie Ogólne ONZ (dalej: ZO ONZ), które nie uznawało niedemokratycznie wybranych rządów m.in. w takich państwach jak Haiti¹⁵ czy Mjanma¹⁶, zaczęła kształtować się

⁸ M. Daniluk, *Problem uznania rządu w prawie międzynarodowym na przykładzie uznania libijskiej Narodowej Rady Tymczasowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, vol. 20, s. 121.

⁹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2005, s. 140.

¹⁰ Doktryna Stimsona – formułująca obowiązek odmowy uznania sytuacji nielegalnych, pochodzi od nazwiska sekretarza stanu USA Henry’ego Stimsona, który w 1932 r. w nocy skierowanej do rządów Japonii i Chin wyraził sprzeciw USA wobec japońskiej zbrojnej interwencji w wewnętrzne sprawy Chin. Zajęcie Mandżurii przez Japończyków było naruszeniem Paktu Paryskiego z 1928 r., S. Zaręba, *Podstawy prawne zbrojowej odmowy uznania państw na forum organizacji uniwersalnych – studium przypadków*, „Studia Prawnicze” 2013, z. 3(195), s. 45.

¹¹ M. Daniluk, *Problem uznania...*, s. 127–130.

¹² Legitymizm – uznanie władzy; *Słownik języka polskiego*, hasło: legitymizm, <https://sjp.pl/legitymizm> (dostęp: 31.12.2025).

¹³ T.M. Franck, *The Emerging Right to Democratic Governance*, „The American Journal of International Law” 1992, vol. 86, issue 1, s. 47, <https://doi.org/10.2307/2203138> (dostęp: 26.03.2026).

¹⁴ M. Weller, *Myanmar: Testing the Democratic Norm in International Law*, EJIL: Talk!, <https://www.ejiltalk.org/myanmar-testing-the-democratic-norm-in-international-law/> (dostęp: 26.03.2026).

¹⁵ Zob. Rezolucja ZO ONZ 46/7 z dnia 11 października 1991 r. dotycząca sytuacji demokracji i praw człowieka na Haiti, <https://digitallibrary.un.org/record/135874?v=pdf> (dostęp: 1.01.2026).

¹⁶ Zob. Rezolucja ZO ONZ 47/144 z dnia 18 grudnia 1992 r. dotycząca sytuacji w Mjanmie, <https://digitallibrary.un.org/record/135874?v=pdf> (dostęp: 1.01.2026).

norma prawa międzynarodowego dotycząca kwestii uznania oparta na kryterium demokracji¹⁷. W przypadku birmańskiego przewrotu wojskowego z 2021 r. kwestie uznania analizował Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. sytuacji praw człowieka w Mjanmie, który w świetle doktryn C.R. Tobarą i G. Estrady (legitymizm v. efektywność) nie potwierdził legalności rządu generała M.A. Hlanga, argumentując, iż przedstawiciele junty nie zostali wybrani w wolnych wyborach i nie sprawują efektywnej władzy na większości terytorium państwa¹⁸. Jednakże, jak uważa Władysław Czapliński, pomimo trendu demokratycznego i upowszechnienia wolnych wyborów w międzynarodowej społeczności, w prawie międzynarodowym: „nie można mówić o uzależnieniu uznania nowych państw i rządów od legitymacji demokratycznej”¹⁹.

W związku z powyższym należy zauważyć, iż państwa działają w konsekwencji przyjętego reżimu, który jak definiował badacz stosunków międzynarodowych – Stephen D. Krasner, jest „zestawem norm, zasad, reguł oraz procedur podejmowanych decyzji, co do których oczekiwania aktorów zbiegają się w danym obszarze problemowym”²⁰. Należy do nich m.in. zasada nieingerencji, zdefiniowana w Karcie Narodów Zjednoczonych, Statucie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumieniu ustanawiającym Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 93, poz. 90) (dalej: KNZ) z 1945 r. Określa ona jeden z warunków, pod jakimi funkcjonują państwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). W przywołanym tutaj dokumencie zasada ta została zdefiniowana jako działanie polegające na „niewtrącaniu się w wewnętrzne sprawy, które zasadniczo należą do wewnętrznej kompetencji jakiego bądź państwa (...)” (art. 2 pkt 7 KNZ). Stanowiła również fundament Deklaracji o niedopuszczalności interwencji w sprawy wewnętrzne państw oraz ochronie ich niepodległości i suwerenności z 1965 r.²¹, co było związane z procesem dekolonizacyjnym

¹⁷ M. Gajos, *Wprowadzenie dyktatury wojskowej w wyniku zamachu stanu a kwestia międzynarodowego uznania rządu na przykładzie przewrotu wojskowego w Mjanmie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 4077. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 3, s. 264–268.

¹⁸ Raport Human Rights Council A/HRC/52/CRP2, z dnia 31 stycznia 2023 r., s. 1–3, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/mm/2023-01-27/crp-sr-myanmar-2023-01-31.pdf> (dostęp: 5.01.2026).

¹⁹ W. Czapliński, *Opinia do ustawy o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. (druk senacki nr 99) w aspekcie rozwiązań międzynarodowych, w szczególności standardów Rady Europy i OBWE, OE-291, Kancelaria Senatu, Warszawa 2020, s. 11–12.*

²⁰ S.D. Krasner, *Strukturalne przyczyny i konsekwencje reżimów: reżimy jako zmienne pośredniczące* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych*, t. 1: *Korzenie dyscypliny – do 1989 r.*, red. H. Schreiber, A. Wojciuk, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 355.

²¹ Rezolucja ZO ONZ 2131(XX) z dnia 21 grudnia 1965 r. dotycząca Deklaracji o niedopuszczalności interwencji w sprawy wewnętrzne państw oraz ochronie ich niepodległości i suwerenności, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga/ga_2131-xx/ga_2131-xx_e.pdf (dostęp: 20.02.2025).

rozpoczętym po II wojnie światowej i ochroną prawa do suwerenności nowo powstałych niepodległych państw²². Norma ta została także zawarta w Deklaracji zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Preambulą pkt 1 KNZ z 1970 r. wraz z innymi zasadami warunkującymi pokojowe współistnienie państw²³. Należy tutaj zauważyć, że o ile Karta Narodów Zjednoczonych jest traktatem międzynarodowym i w związku z tym funkcjonuje jako akt prawnie wiążący²⁴, to zgodnie z prawem międzynarodowym wspomniane powyżej deklaracje nie są prawnie wiążące, natomiast są prawnie relewantne²⁵.

Zasadę nieingerencji przyjęły również dwie azjatyckie organizacje regionalne: ASEAN i BIMSTEC jako jeden ze standardów wzajemnych stosunków międzyrządowych. W pierwszej z nich zasada ta włączona jest w Traktat o przyjaźni i współpracy w Azji Południowo-Wschodniej przyjęty 24 lutego 1976 r. (art. 2 pkt c) (dalej: TAC) oraz Kartę ASEAN, przyjętą dnia 20 listopada z 2007 r. (art. 2 pkt e) (dalej: Karta ASEAN), natomiast druga z organizacji uwzględniła tę normę w art. 3 pkt a Deklaracji założycielskiej BIMSTEC uchwalonej dnia 6 czerwca 1997 r. w Bangkoku, w Tajlandii (dalej: Deklaracja BIMSTEC) oraz w Karcie BIMSTEC zatwierdzonej podczas piątego Szczytu BIMSTEC dnia 30 marca 2022 r. w Kolombo na Sri Lance (art. 2 pkt 1) (dalej: Karta BIMSTEC). Obie organizacje wyznawały także zasadę suwerenności i integralności terytorialnej, co zostało odzwierciedlone w wymienionych dokumentach (art. 2 pkt a Karty ASEAN, art. 2 pkt a TAC, art. 3 pkt a Deklaracji BIMSTEC, art. 2 pkt 1 Karty BIMSTEC).

Należy też dodać, że ASEAN funkcjonował jako organizacja ekonomiczno-polityczna, w której problematyka dotycząca ochrony praw człowieka oraz utrzymania bezpieczeństwa regionu odgrywała niebagatelną rolę opartą na partnerstwie

²² Dnia 14 grudnia 1960 r. została uchwalona Deklaracja w sprawie przyznania niepodległości państwom i narodom kolonialnym rezolucją ZO ONZ 1514 (XV), <https://legal.un.org/avl/ha/dicc/dicc.html> (dostęp: 20.02.2025).

²³ Preambuła oraz pkt 1 Deklaracji zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych przyjętej dnia 24 października 1970 r. rezolucją ZO ONZ 2625, <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf> (dostęp: 29.07.2025).

²⁴ R. Kuźniar, *System Narodów Zjednoczonych* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 377, 378.

²⁵ Traktaty w prawie międzynarodowym są prawnie wiążące, zob. Konwencja Wiedeńska o Prawie Traktatów sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439), natomiast deklaracje nie są prawnie wiążące, ale prawnie relewantne. H. Schreiber, *Globalizacja i azjatyckie ludy tubylcze* [w:] *Azja Wschodnia i Azja Południowa w stosunkach międzynarodowych*, red. J. Nakonieczna, J. Zajczkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 151.

ze strukturami ONZ, w tym m.in. z Radą Bezpieczeństwa²⁶. Dlatego też w dokumentach organizacji umieszczono zobowiązanie do poszanowania takich wartości, jak: demokracja, prawa człowieka i praworządność (art. 1 pkt 4, 7 Karty ASEAN) oraz zobowiązanie do współpracy w zakresie utrzymania pokoju i bezpieczeństwa w regionie (art. 1 pkt 1 Karty ASEAN, art. 9 TAC). Przywiązanie do tych wartości zostało potwierdzone przyjęciem przez państwa stowarzyszone Deklaracji Praw Człowieka ASEAN podczas 21. Szczytu ASEAN w Kambodży, w której, oprócz ochrony praw człowieka, uwzględniono także powinność państw do utrzymania stabilizacji i bezpieczeństwa w regionie²⁷. Ustanowiono także Międzyrządową Komisję Praw Człowieka ASEAN, której rola polega na opracowywaniu strategii służących upowszechnianiu ochrony praw człowieka i podstawowych wolności, jednak bez możliwości prowadzenia monitoringu i śledztw w przypadku poważnych naruszeń praw człowieka. Z powodu ograniczonego mandatu komisji niektóre organizacje pozarządowe nazwały komisję „bezzębną”, twierdząc, że nie jest w stanie prowadzić realnych działań ochronnych²⁸.

Warto przy tym zaznaczyć, iż gwarancje ochrony praw człowieka w ASEAN są słabiej rozwinięte w porównaniu z tymi przyjętymi w innych regionalnych organizacjach, takich jak: Rada Europy²⁹, Organizacja Państw Amerykańskich³⁰ czy Unia Afrykańska³¹, gdzie w systemie ochrony praw człowieka opartego na traktatach międzynarodowych uwzględniony został także mechanizm kontrolny w postaci trybunałów praw człowieka. Wszystkie trzy organy regionalne: Europejski Trybunał Praw

²⁶ ASEAN, partnerstwo w ramach struktur ONZ, <https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-ASEAN-UN-Cooperation-as-of-19-June-2025.pdf> (dostęp: 25.10.2025).

²⁷ Deklaracja Praw Człowieka ASEAN przyjęta dnia 19 listopada 2012 r., <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/> (dostęp: 25.10.2025).

²⁸ Komisja została utworzona dnia 23 października 2009 r. Zakres uprawnień komisji określa Terms of Reference (ToR), <https://aichr.org/wp-content/uploads/2020/02/TOR-of-AICHR.pdf> (dostęp: 3.01.2026); Y. Wahyuningrum, *The ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights: Origin, Evolution and the Way Forward*, Stockholm 2014, s. 14.

²⁹ Rada Europy powstała w 1949 r. Tworzy i wdraża standardy dotyczące praw człowieka, demokracji i rządów prawa. Należy do niej 46 państw europejskich; The Council of Europe: key facts, <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts> (dostęp: 3.01.2026).

³⁰ Organizacja Państw Amerykańskich powstała w 1948 r. na mocy Karty z Bogoty. Należy do niej 35 państw. Cele organizacji oparte są na czterech fundamentach: demokracji, prawach człowieka, bezpieczeństwie i rozwoju, Who Are, https://www.oas.org/en/about/who_we_are.asp (dostęp: 3.01.2026).

³¹ Unia Afrykańska powołana została w Durbanie, w Republice Południowej Afryki w 2002 r. i zastąpiła Organizację Jedności Afrykańskiej. Należy do niej 55 państw afrykańskich, About the African Union, <https://au.int/en/overview> (dostęp: 3.01.2026).

Człowieka³², Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka³³ i Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów³⁴ umożliwiają procedurę skargi jednostce (osobie lub grupie), która występuje przeciwko państwu po wyczerpaniu krajowych środków odwoławczych. Wymienione powyżej organizacje posiadają także kompetencje, by stosować sankcje wobec państw naruszających przyjęte zobowiązania. W Radzie Europy państwa członkowskie mogą zostać wykluczone z organizacji, w przypadku nieprzestrzegania rządów prawa oraz gwarancji ochrony praw człowieka³⁵. Podobne możliwości posiada także Organizacja Państw Amerykańskich (art. 21 Międzyamerykańskiej Karty Demokratycznej przyjętej dnia 11 września 2011 r. w Limie, Peru) oraz Unia Afrykańska, które mogą zawiesić prawa członka organizacji wówczas, gdy rząd w danym państwie zostanie utworzony w sposób niekonstytucyjny (art. 30 Aktu Założycielskiego Unii Afrykańskiej przyjętego dnia 11 lipca 2000 r. w Lomé, Togo).

W przeciwieństwie do wyżej wskazanych organizacji, ASEAN i BIMSTEC nie zawarły klauzuli ograniczającej prawa państw członkowskich w przypadku naruszeń zaakceptowanych zobowiązań, natomiast BIMSTEC nie odniósł się w szczególności do wartości, takich jak: ochrona praw człowieka i zasady demokratyczne, w przyjętych dokumentach (Karta ASEAN, Deklaracja BIMSTEC, Karta BIMSTEC). Niemniej jednak państwa należące do BIMSTEC wyraziły chęć dążenia do utrzymania pokojowej i bezpiecznej koegzystencji, co zostało odzwierciedlone w Preambule art. 3 pkt a Deklaracji BIMSTEC oraz Preambule art. 1 pkt 7 Karty BIMSTEC. W dokumentach zadeklarowano również wsparcie idei wolności i pokoju dla zbudowania stabilności regionalnej oraz przyspieszenia wzrostu gospodarczego służącego polepszeniu dobrobytu społeczeństw (Preambuła Deklaracji BIMSTEC, Preambuła, pkt 1, 2, 5, 9, 11 Karty BIMSTEC).

³² Europejski organ sądowiczy powołany w 1959 r. do rozpatrywania skarg na naruszenia praw zawartych w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie 4 listopada 1950 r. oraz jej Protokołach dodatkowych. Siedziba znajduje się w Strasburgu, ETPC, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/europejski-trybunal-praw-czlowieka> (dostęp: 3.01.2026).

³³ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka działa od 1979 r. w Kostaryce i rozpatruje naruszenia praw człowieka zawartych w Amerykańskiej Konwencji praw człowieka uchwalonej w 1969 r., <https://www.corteidh.or.cr/historia.cfm?lang=en> (dostęp: 3.01.2026).

³⁴ Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów został powołany w 1998 r. zgodnie z art. 1 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z dnia 21 czerwca 1981 r. z Nairobi; siedziba znajduje się w Ouagadougou, Burkina Faso, <https://www.african-court.org/wpafc/> (dostęp: 3.01.2026). A. Dąbrowska, *Historia powstania regionalnych trybunałów praw człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2022, nr 1(37), s. 140.

³⁵ *Ibidem*, s. 125, 126, 131.

3. Mjanma – znaczenie geopolityczne

Republikę Związku Mjanmy należąca zarówno do ASEAN, jak i BIMSTEC nazwano „złotymi wrotami”³⁶ do państw Azji Południowej i Południowo-Wschodniej ze względu na swoje położenie geograficzne. Mjanma od strony południowej leży nad Zatoką Bengalską i Morzem Andamańskim, a od strony ładu graniczy z Bangladeszem, Indiami, Chinami, Laosem i Tajlandią. Stanowi tym samym pomost pomiędzy Azją Południowo-Wschodnią a Azją Południową, wykorzystywany we współpracy gospodarczej przez państwa sąsiadujące, np. przy budowie tras lądowych, umożliwiających transport towarów krótszą drogą niż szlaki morskie. Tego rodzaju korzystnymi inwestycjami były zainteresowane państwa członkowskie ASEAN i BIMSTEC³⁷, które pomimo toczącej się birmańskiej wojny domowej zagrażającej bezpieczeństwu regionu wykorzystywały zasadę nieingerencji jako pretekst, by nie zabierać głosu w sprawie poważnych nadużyć praw człowieka i móc dalej prowadzić intratne interesy w Mjanmie³⁸.

Dla ASEAN Mjanma z bogatym kapitałem ludzkim (około 55 milionów ludzi)³⁹, posiadająca różnorodne złoża naturalne, takie jak: ropa naftowa, gaz ziemny, nikiel i cyna⁴⁰, została uznana za atrakcyjnego partnera do gospodarczej kooperacji, dlatego też w 1997 r. organizacja przyjęła to państwo jako dziewiątego członka stowarzyszenia. Warto zaznaczyć, iż propozycja członkostwa Mjanmy była szeroko dyskutowana w rozmowach pomiędzy przedstawicielami ASEAN i Unii Europejskiej (UE) w latach 90. XX w., wówczas gdy przestrzeganie praw człowieka i proces demokratyzacji, czego domagała się strona europejska, miały być warunkiem partnerskiej współpracy. Jednak państwa azjatyckie sprzeciwiały się takiemu wymogowi, uznając, że narusza on ich suwerenność. Stanowisko ASEAN zostało odzwierciedlone w stwierdzeniu premiera Singapuru Goh Chok Tonga: „Nie zamierzamy zmieniać świata i naszych sąsiadów. Nie wierzymy w to. Kultura ASEAN polega na tym,

³⁶ K.K. Hlang, *Myanmar as a Golden Gateway between the Bay of Bengal and the Heartland of Asia* [w:] *Twenty years of BIMSTEC. Promoting Regional Cooperation and Integration in the Bay of Bengal Region*, ed. P. De, Routledge, New York 2020, s. 148–149. Ko Ko Hlang użył tego terminu w odniesieniu do Mjanmy, opierając się na koncepcie analityka Saula B. Cohena – rozróżniania państw będących „wrotami” lub „strefami kryzysu” w zależności od stopnia niestabilności wewnętrznej.

³⁷ *Ibidem*, s. 141–143.

³⁸ Konflikt zbrojny pomiędzy grupami etnicznymi a władzami Mjanmy trwał od 1948 r., czyli od roku, kiedy Mjanma ogłosiła niepodległość; A. McKenna, *Myanmar Civil War*, <https://www.britannica.com/event/Myanmar-Civil-War> (dostęp: 11.08.2025).

³⁹ Dane z 2024 r., Myanmar Population (LIVE), https://www.worldometers.info/world-population/myanmar-population/#google_vignette (dostęp: 1.03.2025).

⁴⁰ Country Strategy Note: Myanmar, https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/nrgi_myanmar-strategy_20160629.pdf (dostęp: 1.03.2025).

że nie ingerujemy”⁴¹. Dlatego też, pomimo poważnych naruszeń praw człowieka popełnionych przez funkcjonariuszy władz birmańskich (pogromy Rohingjów, stosowanie represji i aresztów wobec politycznych oponentów, m.in. wobec najbardziej rozpoznawanej birmańskiej opozycjonistki na świecie, laureatki Pokojowej Nagrody Nobla – Aung San Suu Kyi), zwyciężyła zasada nieingerencji nad deklarowaną przez tę organizację zasadą ochrony praw i wolności jednostki. Wyjaśnieniem tego postępowania może być fakt, iż każde z państw ASEAN, oprócz Tajlandii, doświadczyło skutków kolonizacji, w związku z tym kwestia suwerenności była traktowana przez ich przedstawicieli jako niezwykle istotna⁴².

W efekcie organizacja uznała, iż poprzez nawiązanie współpracy z rządem birmańskim, m.in. w obszarach ekonomicznym, bezpieczeństwa i społecznym, junta będzie finalnie zmuszona zaakceptować zarówno kodeks postępowania, jak i wartości obowiązujące w stowarzyszeniu. Z uwagi na te argumenty państwa ASEAN przyjęły wobec Mjanmy strategię tzw. „konstruktywnego podejścia”, w ramach której przedstawiciele organizacji, stosując cichą dyplomację, z jednej strony nakłaniali rząd birmański do większego rozwoju państwa i zaangażowania w regionie, z drugiej strony – zapobiegali dyskryminacji członków reżimu⁴³ w środowisku międzynarodowym. Przytoczone stanowisko ASEAN spowodowało, że przez kolejne lata następowała intensyfikacja kontaktów handlowych pomiędzy Mjanmą a państwami stowarzyszonymi, a dzięki uczestnictwu birmańskich przedsięwzięć w strefach wolnego handlu junta zyskała możliwość prowadzenia interesów z nowymi partnerami, do których należały: Chiny, Indie, Australia, Japonia i Nowa Zelandia⁴⁴.

Trzeba też nadmienić, iż polityka „konstruktywnego podejścia” wpisywała się w charakterystykę działań ASEAN zwanych jako *ASEAN way* opartych przede wszystkim na szukaniu konsensusu w rozwiązywaniu problemów na drodze dyplomacji. Fundamentem takiej postawy pozostawała zasada nieingerowania w wewnętrzne sprawy państw członkowskich⁴⁵. W sytuacji konfliktu zbrojnego w Mjanmie, gdzie doszło do poważnych naruszeń praw człowieka i załamania się systemu państwa prawa⁴⁶, zasady wyrażone w dokumentach stowarzyszenia wywo-

⁴¹ N.A. De Flers, *The Importance of...*, s. 3, 5. Premier Singapuru, Goh Chok Tong pełnił swoją funkcję w latach 1990–2004, Mr Goh Chok Tong, <https://www.pmo.gov.sg/about-us/past-prime-ministers/mr-goh-chok-tong/> (dostęp: 20.10.2025).

⁴² T. Gunawan, *Between Principles and Actions: ASEAN and Indonesia in Dealing With The Political Crisis In Myanmar*, „Global & Strategis” 2024, vol. 18(1), s. 85–87, 89, 91.

⁴³ N.A. De Flers, *The Importance of...*, s. 5.

⁴⁴ F. Hongwei, *ASEAN’s ‘Constructive Engagement’ Policy toward Myanmar*, „China International Studies” March/April 2012, s. 55–57.

⁴⁵ A. Glas, *Practicing Peace: Conflict Management in Southeast Asia and South America*, Oxford University Press, New York 2022, s. 16, 17.

⁴⁶ W czasie 58. sesji Rady Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych (24.02–4.04.2025 r.) Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka Volker Türk okre-

łyły kolizje prawne, które w praktyce stosowanej przez ASEAN rozwiązywane były zgodnie z formułą „ważenia i balansowania zasad (...), tj. zadecydowania, że w danym przypadku jedna zasada (...) może ustąpić innej w danej sytuacji ważniejszej”⁴⁷. Rezultatem tych działań było stopniowe legitymizowanie władz birmańskich przez państwa członkowskie organizacji, pomimo dramatycznej sytuacji w obszarze ochrony praw człowieka w Mjanmie⁴⁸.

Korzystnym położeniem Mjanmy zainteresowane były także państwa należące do organizacji BIMSTEC⁴⁹. Dla członków tej struktury – Indii i Tajlandii Mjanma łącząca oba te państwa okazała się niezbędnym partnerem dla prowadzenia trójstronnych inwestycji infrastrukturalnych. W związku z tym rządy tych państw zaangażowały się w budowę birmańskich dróg szerokopasmowych mających umożliwić lepszy transport lądowy. Przedsięwzięcia te miały na celu zwiększenie rozwoju ekonomicznego regionu i zostały wpisane w zagraniczną politykę rozwojową Indii o nazwie „Patrzenie na Wschód” (Look East) oraz Tajlandii – „Patrzenie na Zachód” (Look West). Przykładem takiej trójstronnej współpracy został projekt pierwszego lądowego połączenia pomiędzy Indiami a Azją Południowo-Wschodnią, czyli budowa autostrady India–Myanmar–Thailand (IMT) Trilateral Highway prowadzącej od indyjskiego miasta Moreh przez Mjanmę do tajlandzkiego Mae Sot⁵⁰. Inwestycję rozpoczęto w 2001 r., lecz w związku z niestabilną sytuacją polityczną w Mjanmie całość nie została zrealizowana do końca 2024 r. Przyczyną opóźnień były także problemy z dalszym finansowaniem oraz opieszałość birmańskiej biurokracji⁵¹. Wstrzymano również realizację wielomodułowego projektu transportowego Kaladan, który w swoim założeniu miał zapewnić połączenie wodno-lądowe ze wschodnich portów Indii do Mjanmy. I w tym przypadku, o ile ukończone zostały prace w porcie w Sittwe, a także w terminalu rzeczonym w Paletwie po stronie Mjanmy, o tyle na finał robót wciąż oczekiwała autostrada z Paletwy do Zorinpui. W grudniu 2024 r. rząd Indii w celu przyspieszenia wykonania projektu porozumiał

ślił konflikt w Mjanmie jako jeden z najgorszych toczących się konfliktów zbrojnych na świecie, *UN rights chief concerned over escalating violence in Myanmar's Rakhine*, „Kuwait News Agency”, 28.02.2025, <https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=3221160&language=en> (dostęp: 3.03.2025).

⁴⁷ A. Kalisz, *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretyczno-prawne [w:] Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Bilgorajski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 6.

⁴⁸ F. Hongwei, *ASEAN's 'Constructive...*, s. 57.

⁴⁹ Mjanma należy do BIMSTEC od 1997 r., <https://bimstec.org> (dostęp: 20.02.2025).

⁵⁰ K.K. Hlang, *Myanmar...*, s. 143.

⁵¹ S. Bhowmick, *Trilateral highway is the road to regional economic connectivity*, „East Asia Forum”, 7.08.2024, <https://eastasiaforum.org/2024/08/07/trilateral-highway-is-the-road-to-regional-economic-connectivity/> (dostęp: 20.02.2025).

się w sprawie kontynuowania inwestycji zarówno z juntą wojskową, jak i działającą na tym terenie partyzantką Arakan Army⁵².

Czas pokaże, czy te rozmowy przyniosą upragnione rezultaty, natomiast już teraz okazało się, iż dla Indii i Tajlandii⁵³ stan wojny domowej oraz długoletnie łamanie praw człowieka przez juntę birmańską nie stanowiły bariery dla prowadzenia działań biznesowych z kolejnymi rządami w Mjanmie. Mając na uwadze fakt, iż dla władz indyjskich polityka „Patrzenia na Wschód” wynikała z potrzeby równoważenia wpływów chińskich w Azji, natomiast dla rządu tajskiego inwestycje na Zachodzie łączyły się z politycznym projektem budowania potęgi Tajlandii w regionie⁵⁴, warto podkreślić, że relacje biznesowe z Mjanmą odgrywały istotną rolę w polityce zagranicznej obu państw. Jednakże ze względu na te uwarunkowanie zasada nieingerencji jako wyznacznik współpracy międzynarodowej w BIMSTEC stanowiła wygodny pretekst dla prowadzenia lukratywnych interesów z juntą przez oba państwa.

4. Reakcja po puczu z 2021 r.

Birmański *coup d'état* z 1 lutego 2021 r. spowodował reakcje społeczności międzynarodowej, w tym organizacji regionalnych – ASEAN i BIMSTEC. Nielegalne przejęcie władzy było przyczyną wykluczenia generała M.A. Hlanga z oficjalnych spotkań ASEAN, jednakże pomimo tego obie organizacje nie zdobyły się na nałożenie bardziej restrykcyjnych i dotkliwych ograniczeń na reżim birmański i w rezultacie współpracowały z juntą zgodnie z brytyjską maksymą: „wszystko po staremu” – *business as usual*.

Gdy w wyniku puczu demokratycznie wybrany rząd Aung San Suu Kyi⁵⁵ utracił władzę, przeciwnicy junty rozpoczęli masowe demonstracje antyrządowe. W okresie

⁵² R. Bhattacharyya, *India – Myanmar: Why Kaladan transit project could resume soon*, „The Week”, 1.12.2024, <https://www.theweek.in/theweek/current/2024/11/23/india-myanmar-kaladan-multi-modal-transit-project.html> (dostęp: 20.02.2025).

⁵³ Projekt Kaladan jest w budowie i ma zostać ukończony w 2027 r. *Kaladan project between India, Myanmar to be operational by 2027*, „The Guardian”, 9.07.2025, <https://ippmedia.com/the-guardian/news/world/read/kaladan-project-between-india-myanmar-to-be-operational-by-2027-2025-07-09-105206> (dostęp: 2.11.2025). Budowa IMT Trilateral Highway trwa, pomimo trudności spowodowanych sytuacją wewnętrzną w Mjanmie; M.J. Woof, *Triple nation Asian highway for India, Myanmar, Thailand*, „Global Highways”, 24.10.2025, <https://www.globalhighways.com/news/triple-nation-asian-highway-india-myanmar-thailand> (dostęp: 2.11.2025).

⁵⁴ P. Busbarat, *Thailand's Foreign Policy: The Struggle for Regional Leadership in Southeast Asia* [w:] B.Ch. Guan Teh, *Globalization, Development and Security in Asia*, vol. 1: *Foreign Policy and Security in an Asian Century: Threats, Strategies and Policy Choices*, World Scientific, New Jersey 2014, s. 136, 137.

⁵⁵ Aung San Suu Kyi – opozycjonistka junty wojskowej w Mjanmie, założycielka Narodowej Ligi na rzecz Demokracji, Aung San Suu Kyi, <https://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/aung-san-suu-kyi-1990-myanmar/products-details/20200330CAN54165> (dostęp: 5.03.2025).

dwóch miesięcy w wyniku starć z armią birmańską zginęło ponad 600 osób. Intensyfikacja konfliktu zbrojnego doprowadziła do kryzysu humanitarnego, który wywołał falę migracji ludności uciekającej przed terrorem⁵⁶. W pierwszych tygodniach po puczu państwa Grupy G-7⁵⁷ i Quad⁵⁸ potępiły zamach stanu, a Unia Europejska wraz z Kanadą, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi nałożyły sankcje indywidualne na wysoko postawionych przedstawicieli junty wojskowej oraz korporacyjne – na przedsiębiorstwa służące interesom birmańskiej armii. Ograniczenia dotyczyły przede wszystkim embarga na broń, amunicję i sprzęt wojskowy⁵⁹, natomiast w amerykańskim akcie prawnym Burma Sanctions Regulations z dnia 11 lutego 2021 r. ujęto również cały sektor ekonomiczny (Code of Federal Regulations, eCFR Title 31 Subtitle B Chapter V Part 525). Amerykańskie sankcje dotyczyły także przemysłu naftowego (restrykcjami objęto przedsiębiorstwo zajmujące się wydobyciem ropy i gazu – Myanma Oil and Gas Enterprise), sektora technologicznego, a także przemysłu drzewnego, tytoniowego, alkoholowego i kamieni szlachetnych⁶⁰. W sytuacji intensyfikacji konfliktu zbrojnego w Mjanmie ASEAN wystosował komunikat do junty nawołujący do normalizacji sytuacji w państwie na zasadach zawartych w Karcie ASEAN, takich jak: respektowanie zasad demokracji i praworządności oraz ochrony praw człowieka⁶¹. W kwietniu 2021 r. na spotkaniu przywódców ASEAN w Dżakarcie uchwalono specjalny plan pokojowy dla Mjanmy składający się z pięciu punktów, w których zaapelowano o natychmiastowe zaprzestanie przemocy, rozpoczęcie rozmów pokojowych, przyjęcie pomocy

⁵⁶ A. Connelly, S. Loong, *Conflict in Myanmar...*, s. 140.

⁵⁷ Grupa państw G7, czyli siedem najbardziej rozwiniętych gospodarek świata i dojrzałych demokracji: USA, Japonia, Niemcy, Wielka Brytania, Francja, Włochy, Kanada, G-7, https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/international-organisations/g7_pl (dostęp: 8.09.2025).

⁵⁸ Grupa państw Quad, czyli Quadrilateral Security Dialogue (Czterostronny Dialog Bezpieczeństwa), państwa należące do Quad to: USA, Japonia, Indie, Australia, QUAD; czterostronny dialog bezpieczeństwa, <https://encyklopedia.revite.pl/articles/view/462> (dostęp: 8.09.2025).

⁵⁹ Unia Europejska utrzymuje wobec Mjanmy embargo na broń, amunicję i sprzęt wojskowy od 1996 r.; EU arms embargo on Myanmar (Burma), https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/myanmar (dostęp: 23.10.2025).

⁶⁰ K. Fardelmann, S. Natrass, S. Gollish, *New sanctions and export restrictions imposed targeting Burma*, Norton Rose Fulbright, 26.04.2021, <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/ac28ff93/new-sanctions-and-export-restrictions-imposed-targeting-burma> (dostęp: 3.01.2026).

⁶¹ A. Connelly, S. Loong, *Conflict in Myanmar...*, s. 151. Ponadto: ASEAN Chairman's Statement on The Developments in The Republic of The Union of Myanmar, 1.02.2021, <https://asean.org/asean-chairmans-statement-on-the-developments-in-the-republic-of-the-union-of-myanmar-2/> (dostęp: 6.03.2025).

humanitarnej oraz akceptację wizyty specjalnego wysłannika ASEAN w roli mediatora między stronami konfliktu⁶².

Jednakże pomimo początkowych uzgodnień z generałem M.A. Hlaniem junta nie wprowadziła w życie powyższego planu pokojowego, w tym – nie zgodziła się na wizytę Erywana Yusofa, dyplomaty wskazanego przez ASEAN jako specjalnego wysłannika do Mjanmy. Odrzucenie wszystkich pięciu punktów planu pokojowego przez przedstawicieli władz birmańskich wpłynęło na decyzję organizacji o wykluczeniu wysokiej rangi członków junty ze spotkań międzyrządowych. W konsekwencji tych działań na sesje zapraszano wyłącznie przedstawicieli birmańskiej służby cywilnej. Taka sytuacja dotyczyła m.in. spotkania z udziałem ministrów spraw zagranicznych ASEAN w styczniu 2022 r., na które nie otrzymał zaproszenia minister spraw zagranicznych Mjanmy Wunna Maung Lwin, natomiast z posiedzenia ministrów obrony w rozszerzonym składzie o gości spoza ASEAN (the ASEAN Defence Ministers' Meeting Plus) został wyłączony minister obrony Mjanmy Mya Tun Oo. Precedens ten był kontynuowany w kolejnym – 2023 r., kiedy to Indonezja przejęła przewodnictwo w stowarzyszeniu⁶³, choć przedstawiciele reżimu zgodzili się na wizyty reprezentantów ASEAN⁶⁴.

Ograniczenia wobec liderów junty spowodowane były represjami wobec opozycjonistów (w tym Suu Kyi, którą skazano na 27 lat kary pozbawienia wolności⁶⁵) oraz brakiem skutecznych działań na rzecz osiągnięcia pokoju. Organizacja nie zdobyła się jednak na zastosowanie poważniejszych sankcji, które zablokowałyby przedsiębiorstwom i instytucjom możliwość wspierania finansowo władz Mjanmy. A o takie właśnie ograniczenia apelowały organizacje pozarządowe domagające się także wykluczenia reprezentantów junty ze spotkań organizacji⁶⁶. Do tego stanu rzeczy przyczynił się fakt, iż w kwestii podjęcia bardziej restrykcyjnych decyzji państwa członkowskie podzieliły się na dwa obozy: Indonezja wraz z Brunei, Malezją, Filipinami i Singapurem opowiadały się za przyjęciem bardziej stanowczej polityki

⁶² Plan pokojowy „Five-Point Consensus”, 24.04.2021 r., <https://asean.org/wp-content/uploads/Chairmans-Statement-on-ALM-Five-Point-Consensus-24-April-2021-FINAL-a-1.pdf> (dostęp: 6.03.2025).

⁶³ A. Connelly, M. Michaels, *Disparate Diplomacy: Managing the Post-coup Myanmar Conflict* [w:] *Asia-Pacific Regional Security Assessment*, The International Institute for Strategic Studies, London 2024, s. 99.

⁶⁴ N. Ganesan, *Policy Responses of the ASEAN States towards the Myanmar Military Coup*, „Hiroshima Peace Institute” 2024, vol. 11, s. 100, 101.

⁶⁵ *Myanmar's Aung San Suu Kyi moved to house arrest amid heatwave*, „Aljazeera”, 17.04.2024, <https://www.aljazeera.com/news/2024/4/17/myanmars-aung-san-suu-kyi-moved-to-house-arrest-amid-heatwave> (dostęp: 11.03.2025).

⁶⁶ I. Naing, *Laos ASEAN summit to focus on Myanmar crisis*, „VOANews”, 7.10.2024, <https://www.voanews.com/a/laos-asean-summit-to-focus-on-myanmar-crisis/7813461.html> (dostęp: 24.10.2025).

wobec reżimu, natomiast Tajlandia, Kambodża, Laos i Wietnam popierały mniej rygorystyczną opcję⁶⁷.

W październiku 2024 r. sytuacja się zmieniła, gdyż po raz pierwszy od birmańskiego zamachu stanu na szczyt ASEAN odbywający się w Wientiane (Laos) został zaproszony wysoki rangą przedstawiciel junty. Odnosząc się do tej sprawy, reprezentanci organizacji tłumaczyli się w mediach, że zaproszenie nie zostało skierowane personalnie do generała M.A. Hlanga. Trzeba jednak przyznać, że zgodzono się na przyjazd bliskiego współpracownika lidera junty – Aung Kyaw Moe, który pełnił funkcję stałego sekretarza Ministerstwa Spraw Zagranicznych Mjanmy. W trakcie szczytu birmański dyplomata nie odniósł się do spraw związanych z realizacją planu pokojowego z 2021 r. i zakończenia konfliktu zbrojnego, podkreślił jedynie korzyści z pomocy humanitarnej, jaką Mjanma otrzymała od ONZ⁶⁸. Zaproszenie Aung Kyaw Moe prawdopodobnie wynikało z nadziei na nakłonienie zwaśnionych stron do rozmów pokojowych. Uzasadnieniem tego stanowiska miałyby być wcześniejsze spotkania przywódców państw ASEAN, przedstawicieli ONZ i UE w Indonezji z reprezentantami birmańskich grup partyzanckich⁶⁹.

Należy też dodać, że pomimo trzyletniego wykluczenia liderów junty ze spotkań organizacji urzędnicy niższego szczebla władz birmańskich regularnie brali udział w stałych spotkaniach ASEAN, takich jak konferencje wojskowych sił powietrznych oraz morskich. W tym obszarze wyjątkiem okazało się spotkanie z 2023 r., które zostało zbojkotowane przez wojskowych i dyplomatów z Singapuru, Indonezji, Malezji i Filipin. Przedstawiciele tych państw ogłosili, iż nie będą uczestniczyli na wspólnym forum wraz z birmańskimi dowódcami odpowiedzialnymi za bombardowanie cywili. Jednakże ten protest okazał się jedynie pojedynczym incydentem, gdyż kolejne konferencje odbyły się już przy pełnym składzie. Przywrócenie spotkań z liderami junty nie spowodowało przyspieszenia wprowadzenia w życie ustaleń dotyczących planu pokojowego. W związku z tym faktem pozarządowa organizacja Human Rights Watch (dalej: HRW), oceniając działania ASEAN, uznała, iż organizacja powinna „skoncentrować się na ochronie praw człowieka, a nie wspieraniu junty w utrzymaniu się u władzy”⁷⁰, natomiast analitycy sytuacji

⁶⁷ A. Connelly, M. Michaels, *Disparate Diplomacy...*, s. 100.

⁶⁸ *ASEAN calls for peace in Myanmar as junta official joins summit*, „Kyodo News”, 9.10.2024, <https://english.kyodonews.net/news/2024/10/e392b9ac9687-asean-summit-to-discuss-myanmar-south-china-sea.html> (dostęp: 4.03.2025).

⁶⁹ S. Naing, P. McPherson, *Indonesia hosts international meeting on Myanmar with UN, junta rivals, sources say*, „Reuters”, 4.10.2024, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/indonesia-hosts-international-meeting-myanmar-with-un-junta-rivals-sources-say-2024-10-04/> (dostęp: 24.10.2025).

⁷⁰ *Myanmar: ASEAN's Failed '5-Point Consensus' a Year On*, Human Rights Watch, 22.04.2022, <https://www.hrw.org/news/2022/04/22/myanmar-aseans-failed-5-point-consensus-year> (dostęp: 11.03.2025).

politycznej w Mjanmie określili je jako rutynowe i ślepe wobec rażących naruszeń praw człowieka, których dopuścili się przedstawiciele reżimu birmańskiego⁷¹.

W styczniu 2024 r. przedstawiciele junty wystąpili z własną propozycją pokojową, która w całości omijała pięciopunktowe uzgodnienia z 2021 r. Koncept został przedstawiony w trakcie spotkania ze specjalnym wysłannikiem ASEAN Alounkeo Kittikhouną. Plan junty koncentrował się tylko na możliwości odbudowy potencjału państwa po kryzysie związanym z pandemią COVID-19 trwającą w latach 2019–2022 i zorganizowaniem wyborów parlamentarnych w 2025 r. po zakończeniu stanu nadzwyczajnego obowiązującego w Mjanmie⁷². Do planu odniósł się Sekretarz Generalny ONZ António Guterres, ostrzegając juntę, iż organizowanie głosowania w sytuacji, kiedy 20 milionów Birmańczyków potrzebowało natychmiastowej pomocy humanitarnej, zagrażało uczciwości i wolności wyborów⁷³. Zdanie w sprawie wyraził także nowy przewodniczący ASEAN, malajski Minister Spraw Zagranicznych Mohamed Hasan, który podczas rozmowy z rządem birmańskim zauważył, iż priorytetem powinny się stać rozmowy rozjemcze ze stronami konfliktu, a nie wybory parlamentarne. Mohamed Hasan zapowiedział również wizytę dyplomaty Othmana Hashima w Mjanmie w 2025 r. jako specjalnego wysłannika ASEAN z misją przekonania junty do realizacji postanowień planu pokojowego z 2021 r.⁷⁴

Pogłębiający się kryzys humanitarny związany z przewrotem wojskowym w Mjanmie stanowił także zagrożenie dla bezpieczeństwa państw stowarzyszonych w BIMSTEC. Dotyczyło to nie tylko inwestycji gospodarczych, ale i problemów wynikających z występowania transgranicznej przestępczości oraz fali uchodźczej grup Rohingjów uciekających przed pogromami do sąsiedniego Bangladeszu⁷⁵. Pomimo rosnącego ryzyka dla prowadzenia inwestycji oraz braku stabilizacji na przygranicznych terenach *coup d'état* z 2021 r. nie został potępiony przez przedstawicieli BIMSTEC, a państwa stowarzyszone w tej organizacji nie ograniczyły

⁷¹ D.S. Mathieson, *ASEAN as deflector shield for wider world failure on Myanmar*, „Asia Times”, 22.09.2024, <https://asiatimes.com/2024/10/asean-as-deflector-shield-for-wider-world-failure-on-myanmar/#> (dostęp: 11.03.2025).

⁷² *ASEAN special envoy meets Myanmar junta chief*, „Reuters”, 11.01.2024, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/asean-special-envoy-meets-myanmar-junta-chief-2024-01-11/> (dostęp: 3.03.2025).

⁷³ V. Mishra, *Myanmar: UN chief urges return to civilian rule as crisis worsens*, „UN News”, 30.01.2025, <https://news.un.org/en/story/2025/01/1159641> (dostęp: 12.03.2025).

⁷⁴ D. Azhar, *ASEAN tells Myanmar junta peace, not election, is priority*, „Reuters”, 19.01.2025, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/malaysia-takes-asean-mantle-tempers-expectations-myanmar-south-china-sea-2025-01-18/> (dostęp: 12.03.2025).

⁷⁵ A. Hazra, *Could BIMSTEC be the answer to the Myanmar question?*, „The Interpreter”, 25.07.2024, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/could-bimstec-be-answer-myanmar-question> (dostęp: 12.03.2025).

współpracy z reprezentantami junty. Zmianę władzy w Mjanmie skomentował jedynie Minister Spraw Zagranicznych Sri Lanki Jayanath Colombage pełniący też rolę przewodniczącego BIMSTEC, który dyplomatycznie stwierdził: „To nie znaczy, że zaakceptowaliśmy rząd wojskowy Mjanmy. My nie zajęliśmy stanowiska w tej sprawie”⁷⁶. W praktyce podejście to wyrażało się w traktowaniu przedstawicieli junty jako oficjalnych reprezentantów państwa w trakcie periodycznych spotkań organizacji. Przykładowo, w jednym z nich brał udział minister ds. współpracy międzynarodowej junty Ko Ko Hlang, zaledwie miesiąc po puczu wojskowym. W kwietniu 2021 r., w trakcie konferencji ministrów zagranicznych, w której również uczestniczył wyżej wymieniony przedstawiciel junty, nie poruszono sprawy zagrożenia bezpieczeństwa regionu w związku z dramatycznymi wydarzeniami w Mjanmie⁷⁷. Spotkania miały charakter tematyczny i planowany, dotyczyły m.in. spraw, takich jak zorganizowane przez gospodarzy w Mjanmie warsztaty robocze związane z rolnictwem⁷⁸. Przedstawiciele junty brali też udział w oficjalnych wydarzeniach organizacji, czego przykładem stała się wizyta birmańskiego ministra spraw zagranicznych H.E. Wunna Maung Lwina w Piątym Szczycie BIMSTEC w 2022 r., na którym zatwierdzono Kartę stowarzyszenia określającą jego strukturalne i prawne ramy⁷⁹.

Reprezentanci BIMSTEC wizytowali również Mjanmę, w której pod koniec lipca 2024 r. zorganizowano czwarte spotkanie ministrów ds. bezpieczeństwa. W trakcie spotkania Sekretarz Generalny BIMSTEC H.E. Indra Mani Pandey z birmańskim admirałem marynarki wojennej Moe Aungiem omawiał sprawy związane z bezpieczeństwem militarnym regionu, a także kwestie dotyczące bezpieczeństwa żywności, które były dyskutowane z ministrem rolnictwa Min Naungiem⁸⁰. Do aranżacji wizyty odniosła się organizacja pozarządowa Defend Myanmar Democracy działająca na rzecz demokracji w Mjanmie, która skrytykowała wybór miejsca spotkania, twierdząc, że bezpośredni kontakt Sekretarza Generalnego z generałem M.A. Hlangiem sankcjonuje działania junty wojskowej winnej poważnych naruszeń

⁷⁶ *Sri Lanka invites Myanmar's incumbent FM denies endorsing coup*, „Aljazeera”, 11.03.2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/11/sri-lanka-invites-myanmars-incumbent-fm-denies-endorsing-coup> (dostęp: 9.09.2025).

⁷⁷ Joint Statement of the Seventeenth BIMSTEC Ministerial Meeting, 1.04.2021 r., BIMSTEC meeting (convened virtually) in Colombo, Sri Lanka, [https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1697873389_17th%20MM%20Joint%20Statement%20\(1\).PDF](https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1697873389_17th%20MM%20Joint%20Statement%20(1).PDF) (dostęp: 11.03.2025).

⁷⁸ „BIMSTEC e-Newsletter” October December 2021, vol. 88, issue 4, s. 9, https://bimstec.org/images/enewsletter_pdf_file/1696655939_BIMSTEC%20Newsletter_Oct-Dec%202021%20Issue.pdf (dostęp: 17.03.2025).

⁷⁹ *BIMSTEC Leaders sign and adopt the BIMSTEC Charter during the Fifth Summit on 30 March 2022, at Colombo, Sri Lanka*, <https://bimstec.org/event/56/bimstec-leaders-sign-and-adopt-the-bimstec-charter-during-the-fifth-summit-on-30-march-2022> (dostęp: 17.03.2025).

⁸⁰ BIMSTEC – sekretariat, notatka prasowa, 31.07.2024, https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1722418483_Press%20Release_Secretary%20General%20of%20BIMSTEC%20Visits%20Myanmar_20240731.pdf (dostęp: 19.03.2025).

praw człowieka, takich jak: ludobójstwo, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości⁸¹. Pogląd ten podzieliła międzynarodowa organizacja pozarządowa HRW, stwierdzając, iż po zamachu stanu z lutego 2021 r. nowa władza birmańska była odpowiedzialna za „wepchnięcie kraju w jeszcze większą katastrofę humanitarną w obszarze praw człowieka”. Systematyczne ataki militarne na ludność cywilną oraz inne poważne naruszenia praw człowieka, m.in. arbitralne aresztowania, tortury i pozasądowe zabójstwa, zostały uznane przez HRW za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości⁸². Przedstawiciel Defend Myanmar Democracy przypomniał także, iż BIMSTEC powstał jako organizacja mająca wspomagać rozwój gospodarczy i poprawę standardów życia w regionie, a sytuacja, w której stowarzyszenie wspierało juntę, można zinterpretować jako zdradę narodu birmańskiego oraz zasad sprawiedliwej i demokratycznej współpracy⁸³. Pomimo faktu, że działania reżimu birmańskiego stanowiły źródło rosnącego zagrożenia dla bezpieczeństwa państw członkowskich w wielu obszarach współpracy, przedstawiciele BIMSTEC unikali krytyki działań junty, obawiając się, że ich opinia może być odebrana przez państwa stowarzyszone jako sprzeczna z zasadą nieingerencji⁸⁴.

Szósty Szczyt BIMSTEC, który odbył się w dniach 2–4 kwietnia 2025 r. w Bangkoku (Tajlandia) był znamienny w kontekście akceptacji rządów junty przez państwa regionu, gdyż uczestniczył w nim general M.A. Hlang w roli przywódcy Mjanmy. Zaproszenie lidera reżimu birmańskiego, na którego państwa zachodnie nałożyły sankcje i wobec którego Prokurator Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK) złożył wniosek o wydanie nakazu aresztowania w związku z podejrzeniem o udział w zbrodniach przeciwko ludzkości na społeczności Rohingjów, stało się przedmiotem krytyki dysydentów⁸⁵. Do słów aktywistów działających na rzecz demokracji w Mjanmie odniósł się Nikorndej Balankura, rzecznik tajlandzkiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, twierdząc, iż zaproszenie wszystkich przedstawicieli państw członkowskich na szczyt organizacji było obowiązkiem organiza-

⁸¹ *Defend Myanmar Democracy condemns BIMSTEC handing regional security leadership to military junta amidst Secretary General's week-long visit*, 26.07.2024, <https://progressivevoicemyanmar.org/2024/07/26/defend-myanmar-democracy-condemns-bimstec-handing-regional-security-leadership-to-military-junta-amidst-secretary-generals-week-long-visit/> (dostęp: 19.03.2025).

⁸² Human Rights Watch, *World Report 2024, Events of 2023*, s. 441–448, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/01/World%20Report%202024%20LOWRES%20WEBSPREADS_0.pdf (dostęp: 20.03.2025).

⁸³ *Thailand's reported invitation to Min Aung Hlang for BIMSTEC must be revoked*, 25.03.2025, <https://progressivevoicemyanmar.org/2025/03/25/thailands-reported-invitation-to-min-aung-hlang-for-bimstec-must-be-revoked/> (dostęp: 28.03.2025).

⁸⁴ A. Ranjan, *The BIMSTEC Summit in Bangkok: Potential and Challenges*, 11.04.2025, <https://www.isas.nus.edu.sg/papers/the-bimstec-summit-in-bangkok-potential-and-challenges/> (dostęp: 29.10.2025).

⁸⁵ V. Mishra, *Arrest warrant sought for Myanmar Commander – in – Chief for Rohingya crimes*, „UN NEWS”, 27.11.2024, <https://news.un.org/en/story/2024/11/1157536> (dostęp: 24.10.2025).

tora wynikającym z ustaleń zawartych w Karcie organizacji⁸⁶. Podczas konferencji odbywającej się w trakcie kwietniowego szczytu rzecznik w dyplomatyczny sposób podkreślił zasadę organizacji o nieangażowaniu się w wewnętrzne sprawy innych państw, co tylko udowodniło, że BIMSTEC tak jak ASEAN traktują zasadę nieingerencji w stosunkach z juntą generała M.A. Hlangu jako uzasadnienie do niepodjęcia długotrwałych i dotkliwych sankcji wobec reżimu birmańskiego⁸⁷. Należy tu podkreślić, iż junta do swojego funkcjonowania potrzebuje: pieniędzy, broni i legitymizacji, dlatego też, aby osłabić jej możliwości, państwa powinny reagować bardziej radykalnie⁸⁸.

5. Podsumowanie

Zasada nieingerencji stanowiła normę w stosunkach międzynarodowych zaakceptowaną przez państwa członkowskie ONZ, która została ujęta w KNP z 1945 r. jako fundament wzajemnych relacji państw w porządku międzynarodowym ustanowionym po II wojnie światowej. Państwa, zrzeszając się w organizacjach regionalnych, takich jak ASEAN i BIMSTEC, przyjęły szereg zasad, w tym tę dotyczącą nieingerowania w sprawy wewnętrzne innych państw. Norma ta wraz z zasadą suwerenności i integralności terytorialnej ma uniemożliwiać wpływ innych państw na politykę wewnętrzną państw członkowskich. Jednak, co należy podkreślić, w dokumentach założycielskich obie organizacje wyraziły także chęć wspierania innych wartości, takich jak: bezpieczeństwo, pokojowa koegzystencja państw i współpraca na rzecz rozwoju dobrobytu wśród społeczeństw regionu. Ponadto ASEAN promował również wartości oparte na praworządności, demokracji i ochronie praw człowieka.

Coup d'état z dnia 1 lutego 2021 r., na który państwa UE wraz z Kanadą, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi zareagowały nałożeniem sankcji z powodu nieuznania nielegalnego rządu generała M.A. Hlangu, wywołał jedynie powściągliwe reakcje państw stowarzyszonych w ASEAN i BIMSTEC. Obie organizacje kontynuowały współpracę z Mjanmą, nie decydując się na wywarcie wyraźnej i dotkliwej presji na reżim birmański. Stanowisko to pozostało niezmiennie pomimo poważnych naruszeń praw człowieka popełnionych przez funkcjonariuszy junty, kryzysu

⁸⁶ *Myanmar's military junta chief joins Bangkok summit in rare trip abroad*, „Aljazeera”, 4.05.2025, <https://www.aljazeera.com/news/2025/4/4/myanmars-military-junta-chief-joins-bangkok-summit-in-rare-trip-abroad> (dostęp: 8.05.2025).

⁸⁷ *Thailand Hails BIMSTEC Summit Success, Six Key Agreements Secured*, „The Nation News”, 4.04.2025, <https://www.nationthailand.com/news/world/40048347> (dostęp: 8.05.2025).

⁸⁸ Wskutek działań singapurskiego rządu transfer środków finansowych związanych z zakupem broni dla junty zmalał o 90%. Raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. sytuacji praw człowieka w Mjanmie z 20.10.2025, A/80/490, pkt 5, s. 3, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/myanmar/a-80-490-auv-en.pdf> (dostęp: 24.10.2025).

humanitarnego, który dotknął Birmańczyków, oraz zagrożenia bezpieczeństwa terenów przygranicznych spowodowanego przez falę migracji. Zasada nieingerencji stała się dominująca wobec innych deklarowanych wartości, stanowiąc pretekst dla reprezentantów ASEAN i BIMSTEC, by powstrzymać się od bardziej stanowczych kroków i nie narazić się na polityczne zarzuty o ingerowanie w wewnętrzne sprawy Mjanmy.

Po czterech latach od birmańskiego puczu stało się też jasne, że dotychczasowa taktyka niezauważania problemu, jaką zaprezentował BIMSTEC, i polityka „konstruktywnego podejścia” ASEAN wobec władz Mjanmy okazały się nieskuteczne. W rezultacie obie organizacje realizowały współpracę z juntą zgodnie z maksymą *business as usual*, dzięki której gospodarczo korzystały wszystkie zainteresowane strony. Finalnie także reprezentanci organizacji zaprosili liderów reżimu na oficjalne spotkania obu organizacji. W taki oto sposób dokonana się legitymizacja władz birmańskich na arenie międzynarodowej, czemu wyraźnie sprzeciwiały się organizacje pozarządowe działające na rzecz demokracji i ochrony praw człowieka. Przedstawiciele ASEAN i BIMSTEC pozostali jednak odporni na krytykę aktywistów, a dotkliwe sankcje wobec liderów junty wojskowej nie zostały wprowadzone aż do końca października 2025 r.

Źródła prawa

- Akt Założycielski Unii Afrykańskiej przyjęty dnia 11 lipca 2000 r. w Lomé, Togo, https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf (dostęp: 3.01.2026).
- Code of Federal Regulations (eCFR Title 31 Subtitle B Chapter V Part 525).
- Deklaracja założycielska BIMSTEC [wówczas BIST-EC] uchwalona dnia 6 czerwca 1997 r. w Bangkoku, w Tajlandii, [https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1705915065_Declaration%20on%20Economic%20Cooperation%20-%2006.06.1997%20\(Bangkok\).pdf](https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1705915065_Declaration%20on%20Economic%20Cooperation%20-%2006.06.1997%20(Bangkok).pdf) (dostęp: 29.07.2025)
- Karta ASEAN, przyjęta dnia 20 listopada 2007 r., <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf> (dostęp: 3.03.2025).
- Karta BIMSTEC zatwierdzona podczas piątego Szczytu BIMSTEC, dnia 30 marca 2022 r. w Kolombo na Sri Lance, https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1696679710_BIMSTEC%20Charter.pdf (dostęp: 29.07.2025).
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).
- Międzyp amerykańska Karta Demokratyczna przyjęta dnia 11 września 2011 r. w Limie, Peru, https://www.oas.org/en/democratic-charter/pdf/demcharter_en.pdf (dostęp: 3.01.2026).
- Traktat o przyjaźni i współpracy w Azji Południowo-Wschodniej, przyjęty dnia 24 lutego 1976 r., https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Transnational_1976Treaty-.pdf (dostęp: 3.03.2025).

Raporty, dokumenty

- BIMSTEC – sekretariat, notatka prasowa, 31.07.2024, https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1722418483_Press%20Release_Secretary%20General%20of%20BIMSTEC%20Visits%20Myanmar_20240731.pdf (dostęp: 19.03.2025).
- Burma Sanctions Regulations z dnia 11 lutego 2021 r., <https://www.swedishclub.com/uploads/2024/01/US-and-EUUK-Sanctions-on-MyanmarBurma-Sep-2023.pdf> (dostęp: 24.10.2025).
- Country Strategy Note: Myanmar, https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/nrgi_myanmar-strategy_20160629.pdf (dostęp: 1.03.2025).
- Czapliński W., Opinia do ustawy o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. (druk senacki nr 99) w aspekcie rozwiązań międzynarodowych, w szczególności standardów Rady Europy i OBWE, OE-291, Kancelaria Senatu, Warszawa 2020.
- Deklaracja Praw Człowieka ASEAN przyjęta dnia 19 listopada 2012 r., <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/> (dostęp: 25.10.2025).
- Deklaracja w sprawie przyznania niepodległości krajom i narodom kolonialnym z dnia 14 grudnia 1960 r. (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 1514 (XV)), <https://legal.un.org/avl/ha/dicc/dicc.html> (dostęp: 20.02.2025).
- Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych przyjęta dnia 24 października 1970 r. rezolucją ZO ONZ 2625, <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf> (dostęp: 29.07.2025)
- Heugas A., *Motives Behind the Soft-Line Approaches to the Myanmar Coup d'État*, Konrad Adenauer Stiftung, International Reports, 7.10.2021, <https://www.kas.de/en/web/auslandsinformationen/artikel/detail/-/content/motives-behind-the-soft-line-approaches-to-the-myanmar-coup-d-etat> (dostęp: 12.08.2025).
- Joint Statement of the Seventeenth BIMSTEC Ministerial Meeting, 1.04.2021, BIMSTEC meeting (convened virtually) in Colombo, Sri Lanka, [https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1697873389_17th%20MM%20Joint%20Statement%20\(1\).PDF](https://bimstec.org/images/content_page_pdf/1697873389_17th%20MM%20Joint%20Statement%20(1).PDF) (dostęp: 11.03.2025).
- Raport Human Rights Council A/HRC/52/CRP.2, 31.01.2023, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/mm/2023-01-27/crp-sr-myanmar-2023-01-31.pdf> (dostęp: 5.01.2026).
- Raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. sytuacji praw człowieka w Mjanmie, 20.10.2025, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/myanmar/a-80-490-auv-en.pdf> (dostęp: 24.10.2025).
- Rezolucja ZO ONZ 2131(XX) z dnia 21 grudnia 1965 r. dotycząca Deklaracji o niedopuszczalności interwencji w sprawy wewnętrzne państw oraz ochronie ich niepodległości i suwerenności, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_2131-xx/ga_2131-xx_e.pdf (dostęp: 20.02.2025).
- Rezolucja ZO ONZ 46/7 z dnia 11 października 1991 r. dotycząca sytuacji demokracji i praw człowieka na Haiti, <https://digitallibrary.un.org/record/135874?v=pdf> (dostęp: 1.01.2026).
- Rezolucja ZO ONZ 47/144 z dnia 18 grudnia 1992 r. dotycząca sytuacji w Mjanmie, <https://digitallibrary.un.org/record/135874?v=pdf> (dostęp: 1.01.2026).
- Terms of Reference (ToR), <https://aichr.org/wp-content/uploads/2020/02/TOR-of-AICHR.pdf> (dostęp: 3.01.2026).

Human Rights Watch, World Report 2024, Events of 2023, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/01/World%20Report%202024%20LOWRES%20WEBSPREADS_0.pdf (dostęp: 20.03.2025).

Literatura

- ASEAN calls for peace in Myanmar as junta official joins summit*, „Kyodo News”, 9.10.2024, <https://english.kyodonews.net/news/2024/10/e392b9ac9687-asean-summit-to-discuss-myanmar-south-china-sea.html> (dostęp: 4.03.2025).
- ASEAN special envoy meets Myanmar junta chief*, „Reuters”, 11.01.2024, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/asean-special-envoy-meets-myanmar-junta-chief-2024-01-11/> (dostęp: 3.03.2025).
- Aung San S.K., <https://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/aung-san-suu-kyi-1990-myanmar/products-details/20200330CAN54165> (dostęp: 5.03.2025).
- Azhar D., *ASEAN tells Myanmar junta peace, not election, is priority*, „Reuters”, 19.01.2025, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/malaysia-takes-asean-mantle-tempers-expectations-myanmar-south-china-sea-2025-01-18/> (dostęp: 12.03.2025).
- Bhattacharyya R., *India – Myanmar: Why Kaladan transit project could resume soon*, „The Week”, 1.12.2024, <https://www.theweek.in/theweek/current/2024/11/23/india-myanmar-kaladan-multi-modal-transit-project.html> (dostęp: 20.02.2025).
- Bhowmick S., *Trilateral highway is the road to regional economic connectivity*, „EastAsiaForum”, 7.08.2024, <https://eastasiaforum.org/2024/08/07/trilateral-highway-is-the-road-to-regional-economic-connectivity/> (dostęp: 20.02.2025).
- Bierzanek R., Symonides J., *Pravo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2005.
- „BIMSTEC e-Newsletter” October December 2021, vol. 88, issue 4, s. 9, https://bimstec.org/images/enewsletter_pdf_file/1696655939_BIMSTEC%20Newsletter_Oct-Dec%202021%20Issue.pdf (dostęp: 17.03.2025).
- Busbarat P., *Thailand's Foreign Policy: The Struggle for Regional Leadership in Southeast Asia* [w:] B.Ch. Guan Teh, *Globalization, Development and Security in Asia*, vol. 1: *Foreign Policy and Security in an Asian Century: Threats, Strategies and Policy Choices*, World Scientific, New Jersey 2014.
- Connely A., Loong S., *Conflict in Myanmar and the international response* [w:] The International Institute for Strategic Studies, *Asia–Pacific Regional Security Assessment 2023: Key Developments and Trends*, Routledge, London 2023, s. 138–159.
- Connely A., Michaels M., *Disparate Diplomacy: Managing the Post-coup Myanmar Conflict* [w:] *Asia–Pacific Regional Security Assessment*, The International Institute for Strategic Studies, London 2024.
- Daniluk M., *Problem uznania rządu w prawie międzynarodowym na przykładzie uznania libijskiej Narodowej Rady Tymczasowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, vol. 20, s. 117–142.
- Dąbrowska A., *Historia powstania regionalnych trybunałów praw człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2022, nr 1(37), s. 125–150.
- De Flers N.A., *The Importance of Values, Norms and Culture*, „EU Centre in Singapore, Working Paper” 2020, no. 1, s. 1–11.
- EU arms embargo on Myanmar (Burma)*, https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/myanmar (dostęp: 23.10.2025).

- Fardelmann K., Natrass S., Gollish S., *New sanctions and export restrictions imposed targeting Burma*, Norton Rose Fulbright, 26.04.2021, <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/ac28ff93/new-sanctions-and-export-restrictions-imposed-targeting-burma> (dostęp: 3.01.2026).
- Franck T.M., *The Emerging Right to Democratic Governance*, „The American Journal of International Law” 1992, vol. 86, issue 1, s. 46–91, <https://doi.org/10.2307/2203138> (dostęp: 26.03.2026).
- G-7, https://agriculture.ec.europa.eu/international-cooperation/international-organisations/g7_pl (dostęp: 8.09.2025).
- Gajos M., *Wprowadzenie dyktatury wojskowej w wyniku zamachu stanu a kwestia międzynarodowego uznania rządu na przykładzie przewrotu wojskowego w Mjanmie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 4077. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 3, s. 259–275.
- Ganesan N., *Policy Responses of the ASEAN States towards the Myanmar Military Coup*, „Hiroshima Peace Institute” 2024, vol. 11, s. 95–114.
- Glas A., *Practicing Peace: Conflict Management in Southeast Asia and South America*, Oxford University Press, New York 2022.
- Gunawan T., *Between Principles and Actions: ASEAN and Indonesia in Dealing With The Political Crisis In Myanmar*, „Global & Strategis” 2024, vol. 18(1), s. 81–106.
- Hazra A., *Could BIMSTEC be the answer to the Myanmar question?*, „The Interpreter”, 25.07.2024, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/could-bimstec-be-answer-myanmar-question> (dostęp: 12.03.2025).
- Hlang K.K., *Myanmar as a Golden Gateway between the Bay of Bengal and the Heartland of Asia* [w:] *Twenty years of BIMSTEC. Promoting Regional Cooperation and Integration in the Bay of Bengal Region*, ed. P. De, Routledge, New York 2020, s. 141–151.
- Hongwei F., *ASEAN’s ‘Constructive Engagement’ Policy toward Myanmar*, „China International Studies” March/April 2012, s. 54–70.
- Jaremba M., *Trudna droga do demokracji – dzieje Birmy od 1988 roku do czasów współczesnych*, „Res Polticae” 2022, vol. 14, s. 7–21.
- Kaladan project between India, Myanmar to be operational by 2027*, „The Guardian”, 9.07.2025, <https://ippmedia.com/the-guardian/news/world/read/kaladan-project-between-india-myanmar-to-be-operational-by-2027-2025-07-09-105206> (dostęp: 2.11.2025).
- Kalisz A., *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretyczno-prawne* [w:] *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Bilgorajski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 3–18.
- Krasner S.D., *Strukturalne przyczyny i konsekwencje reżimów: reżimy jako zmienne pośredniczące* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Antologia tekstów źródłowych*, t. 1: *Korzenie dyscypliny – do 1989 r.*, red. H. Schreiber, A. Wojciuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 355–373.
- Kuźniar R., *System Narodów Zjednoczonych* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 337–338.
- Lubina M., *Birma: centrum kontra peryferie. Kwestia etniczna we współczesnej Birmie (1948–2013)*, KON Tekst, Kraków 2014.
- Mathieson D.S., *ASEAN as deflector shield for wider world failure on Myanmar*, „Asia Times”, 22.09.2024, <https://asiatimes.com/2024/10/asean-as-deflector-shield-for-wider-world-failure-on-myanmar/#> (dostęp: 11.03.2025).
- McKenna A., *Myanmar Civil War*, <https://www.britannica.com/event/Myanmar-Civil-War> (dostęp: 11.08.2025).

- Mishra V., *Arrest warrant sought for Myanmar Commander – in – Chief for Robingya crimes*, „UN NEWS”, 27.11.2024, <https://news.un.org/en/story/2024/11/1157536> (dostęp: 24.10.2025).
- Mishra V., *Myanmar: UN chief urges return to civilian rule as crisis worsens*, „UN News”, 30.01.2025, <https://news.un.org/en/story/2025/01/1159641> (dostęp: 12.03.2025).
- Mr GOH Chok Tong, <https://www.pmo.gov.sg/about-us/past-prime-ministers/mr-goh-chok-tong/> (dostęp: 20.10.2025).
- Myanmar: ASEAN's Failed '5-Point Consensus' a year On*, Human Rights Watch, 22.04.2022, <https://www.hrw.org/news/2022/04/22/myanmar-aseans-failed-5-point-consensus-year> (dostęp: 11.03.2025).
- Myanmar's Aung San Suu Kyi moved to house arrest amid beatwave*, „Aljazeera”, 17.04.2024, <https://www.aljazeera.com/news/2024/4/17/myanmars-aung-san-suu-kyi-moved-to-house-arrest-amid-heatwave> (dostęp: 11.03.2025).
- Myanmar's military junta chief joins Bangkok summit in rare trip abroad*, „Aljazeera”, 4.05.2025, <https://www.aljazeera.com/news/2025/4/4/myanmars-military-junta-chief-joins-bangkok-summit-in-rare-trip-abroad> (dostęp: 8.05.2025).
- Naing I., *Laos ASEAN summit to focus on Myanmar crisis*, „VOANews”, 7.10.2024, <https://www.voanews.com/a/laos-asean-summit-to-focus-on-myanmar-crisis/7813461.html> (dostęp: 24.10.2025).
- Naing S., McPherson P., *Indonesia hosts international meeting on Myanmar with UN, junta rivals, sources say*, „Reuters”, 4.10.2024, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/indonesia-hosts-international-meeting-myanmar-with-un-junta-rivals-sources-say-2024-10-04/> (dostęp: 24.10.2025).
- Ramcharan R., *Towards Greater BIMSTEC Cooperation: The Need for Values Connectivity [w:] Re-imagining BIMSTEC. Strengthening Regional Solidarity across the Bay of Bengal*, eds. R. Chatterji, A.B.R. Chaudhury, s. 106–116.
- Ranjan A., *The BIMSTEC Summit in Bangkok: Potential and Challenges*, 11.04.2025, <https://www.isas.nus.edu.sg/papers/the-bimstec-summit-in-bangkok-potential-and-challenges/> (dostęp: 29.10.2025).
- Schreiber H., *Globalizacja i azjatyckie ludy tubylcze [w:] Azja Wschodnia i Azja Południowa w stosunkach międzynarodowych*, red. J. Nakonieczna, J. Zajączkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 145–165.
- Sri Lanka invites Myanmar's incumbent FM denies endorsing coup*, „Aljazeera”, 11.03.2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/11/sri-lanka-invites-myanmars-incumbent-fm-denies-endorsing-coup> (dostęp: 9.09.2025).
- Thailand Hails BIMSTEC Summit Success, Six Key Agreements Secured*, „The Nation News”, 4.04.2025, <https://www.nationthailand.com/news/world/40048347> (dostęp: 8.05.2025).
- Thailand's reported invitation to Min Aung Hlaing for BIMSTEC must be revoked*, 25.03.2025, <https://progressivevoicemyanmar.org/2025/03/25/thailands-reported-invitation-to-min-aung-hlaing-for-bimstec-must-be-revoked/> (dostęp: 28.03.2025).
- UN rights chief concerned over escalating violence in Myanmar's Rakhine*, „Kuwait News Agency”, 28.02.2025, <https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=3221160&language=en> (dostęp: 3.03.2025).
- Wahyuningrum Y., *The ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights: Origin, Evolution and the Way Forward*, Stockholm 2014.
- Waldoch M., QUAD; czterostronny dialog bezpieczeństwa, <https://encyklopedia.revite.pl/articles/view/462> (dostęp: 8.09.2025).

- Weller M., *Myanmar: Testing the Democratic Norm in International Law*, EJIL: Talk!, <https://www.ejiltalk.org/myanmar-testing-the-democratic-norm-in-international-law/> (dostęp: 26.03.2026).
- Woof M.J., *Triple nation Asian highway for India, Myanmar, Thailand*, „Global Highways”, 24.10.2025, <https://www.globalhighways.com/news/triple-nation-asian-highway-india-myanmar-thailand> (dostęp: 2.11.2025).
- Zareba S., *Podstawy prawne zbiorowej odmowy uznania państw na forum organizacji uniwersalnych – studium przypadków*, „Studia Prawnicze” 2013, z. 3(195), s. 41–122.

Źródła internetowe

- AfCHPR, <https://www.african-court.org/afchpr>
- The African Union, <https://au.int/en>
- ASEAN, <https://asean.pl/#>
- BIMSTEC, <https://bimstec.org/>
- The Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/portal/home>
- ETPC, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/europejski-trybunal-praw-czlowieka>
- Inter-American Commission on Human Rights, <https://www.corteidh.or.cr/index.cfm?lang=en>
- The Organization of American States, <https://www.oas.org/en/>
- Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pl/>
- Worldometer, <https://www.worldometers.info/>

SUMMARY

THE PRINCIPLE OF NON-INTERFERENCE AND THE LEGITIMATION OF THE MILITARY JUNTA'S RULE IN MYANMAR

The *coup d'état* of 1 February 2021 in Myanmar triggered a reaction from the member states of two international regional organizations: the Association of South-East Asian Nations (ASEAN) and the Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation (BIMSTEC), to which Myanmar belongs. These organizations recognized the principle of non-interference as a vital element in mutual international relations. However, in the case of the Burmese coup, this principle took precedence over other declared values such as ensuring regional security and protecting human rights. This article demonstrates that the principle of non-interference defined the actions of ASEAN and BIMSTEC between 2021 and 2025, which consequently led to the recognition of Myanmar's non-democratically elected regime by the states of the region within international structures.

PAULINA URBAN*

WYBRANE INSTYTUCJONALNO-ORGANIZACYJNE FORMY INTEGRACJI W AZJI WSCHODNIEJ

1. Wprowadzenie

Region Azji Wschodniej¹ jest obecnie uznawany za centrum rozwoju gospodarki światowej. Wynika to z wysokiej dynamiki wzrostu krajów tego regionu oraz udziału w handlu światowym i międzynarodowych przepływach kapitału i technologii. Sukces integracji w Azji Wschodniej jest zasługą przyjęcia przez region własnego modelu rozwoju, różniącego się od rozwiązań wdrażanych przez inne ugrupowania regionalne. Instytucjonalno-organizacyjne formy integracji w Azji Wschodniej obejmują formalne struktury współpracy międzynarodowej, a także różnorodne umowy bilateralne oraz multilateralne, które regulują współpracę gospodarczą w regionie. Problem badawczy artykułu nasuwa pytanie, w jakim stopniu instytucjonalno-organizacyjne formy integracji w Azji Wschodniej prowadzą do pogłębionej integracji gospodarczej, a w jakim zakresie pozostają mechanizmami luźnej koordynacji handlowej. Celem artykułu jest wykorzystanie klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej Béli Balassy jako narzędzia analitycznego do porównania i klasyfikacji Association of South-East Asian Nations (dalej: ASEAN), Regional Comprehensive Economic Partnership (dalej: RCEP) i The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (dalej: CPTPP). W ramach metody badawczej wykorzystano analizę raportów instytucjonalnych i analizę porównawczą. Wybór przypadków badawczych wynika ze znaczenia gospodarczego, zasięgu geograficznego oraz stopnia instytucjonalizacji współpracy. Na potrzeby niniejszego artykułu pojęcie „integracji regionalnej” odnosi się do ogółu procesów współpracy

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.10>

* ORCID: 0009-0001-4253-1948

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu obszar Azji Wschodniej został zdefiniowany jako kraje leżące w Azji Południowo-Wschodniej, będące członkami ASEAN, tj.: Brunei, Filipiny, Indonezja, Kambodża, Laos, Malezja, Mjanma, Singapur, Tajlandia, Wietnam, a także kraje położone na obszarze Północno-Wschodniej Azji – Japonia, Chińska Republika Ludowa, Korea Południowa i gospodarka Tajwanu.

między państwami w danym regionie, obejmujących wymiar polityczny i instytucjonalny. Analizę skoncentrowano jednak na „integracji gospodarczej”, rozumianej jako stopniowe pogłębianie współzależności ekonomicznych poprzez liberalizację handlu, usług i inwestycji oraz harmonizację wybranych regulacji.

2. Klasyczna teoria regionalnej integracji gospodarczej B. Balassy

Klasyczna teoria regionalnej integracji gospodarczej jest skoncentrowana na analizie skutków liberalizacji handlu dla wymiany towarowej pomiędzy krajami tworzącymi ugrupowanie integracyjne oraz w relacjach z państwami trzecimi, a także na jej konsekwencjach dla poziomu dobrobytu krajów członkowskich. Efekty nie mają jednoznacznego charakteru, ponieważ proces integracji oznacza jednocześnie znoszenie barier w przepływie dóbr, usług, a czasem także czynników produkcji wewnątrz ugrupowania, przy jednoczesnym utrzymaniu ograniczeń w handlu z krajami nienależącymi do niego. W rezultacie regionalna integracja gospodarcza może być postrzegana jako wystarczające rozwiązanie w porównaniu z teoretycznym stanem pełnej liberalizacji handlu oraz swobodnego przepływu czynników produkcji w skali globalnej².

Według B. Balassy integrację gospodarczą można definiować zarówno jako proces, jak i stan rzeczy. Jako proces integracja gospodarcza stanowi zestaw środków politycznych i gospodarczych, mających na celu likwidację dyskryminacji między jednostkami gospodarczymi. W rozumieniu integracji gospodarczej jako stanu rzeczy opiera się ona na braku wszelkich form dyskryminacji między gospodarkami narodowymi³. Na podstawie teorii integracji europejskiej B. Balassy wyróżnia się pięć etapów integracji gospodarczej, tj. strefa wolnego handlu, unia celna, wspólny rynek, unia ekonomiczna i monetarna, pełna integracja ekonomiczna⁴.

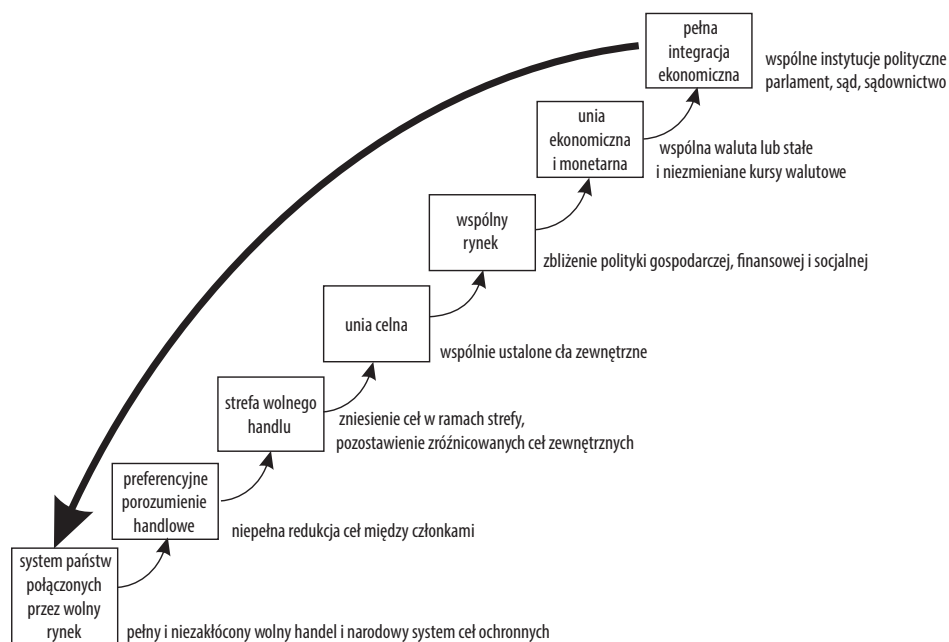
Na rysunku 1 przedstawiono zmodyfikowane formy integracji gospodarczej według Elmara Altvatera i Birgit Mahnkopf.

Celem strefy wolnego handlu jest zniesienie cel i innych ograniczeń w handlu pomiędzy krajami wchodzącymi w skład ugrupowania. Może się to odbywać w odniesieniu do wszystkich lub wybranych towarów. Co istotne, każdy kraj będący członkiem tego ugrupowania integracyjnego ma prawo prowadzić własną politykę

² J. Bogolębska, A. Kuna-Marszałek, M. Misiak, *Kierunki ewolucji procesów integracyjnych we współczesnej gospodarce światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2022, s. 18. W odróżnieniu od klasycznej teorii integracji, nowa teoria integracji kładzie nacisk na wzrostowy wpływ regionalnej integracji gospodarczej, który odbywa się poprzez wzrost stopy oszczędności i inwestycji oraz dyfuzję wiedzy i technologii.

³ B. Balassa, *Economic Integration* [w:] *The World of Economics*, eds. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman, Palgrave Macmillan, London 1991, s. 176.

⁴ B. Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Routledge Revivals, London 1961, s. 2.

Rysunek 1. Zmodyfikowane formy integracji gospodarczej według Elmara Altvatera i Birgit Mahnkopf

Źródło: E. Altvater, B. Mahnkopf, *Las limitaciones de la globalizacion*, Sigli Veintiuno Editores, Madrid 2002, s. 371, cyt. za: J. Grabowiecki, A. Piekutowska, *Procesy integracyjne w gospodarce światowej: Unia Europejska*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 38.

celną skierowaną do krajów trzecich⁵. Unia celna jest strefą wolnego handlu z ujednoliczoną polityką handlową wobec krajów trzecich, wspólną zewnętrzną taryfą celną i barierami pozataryfowymi. W ujęciu instytucjonalnym jest to regionalne porozumienie handlowe, które początkowo umożliwia pełną liberalizację handlu, następnie w wyniku koordynacji polityki handlowej i wspólnej taryfy celnej ma miejsce postęp liberalizacji przepływu czynników produkcyjnych. Wspólny rynek jest rozwinięciem unii celnej. Podstawowym założeniem wspólnego rynku jest osiągnięcie wewnętrznego rynku usług i czynników produkcji, w oparciu na stosunkowo głębokich przypadkach wewnętrznego wolnego handlu towarami w bardziej zaawansowanych umowach o wolnym handlu lub uniach celnych. Opiera się na założeniach unii celnej uzupełnionych o harmonizację wybranych obszarów gospodarki oraz integrację rynku czynników produkcji poprzez eliminację barier ich swobodnego przepływu. Unia ekonomiczna i monetarna obejmuje wszystkie składowe wspólnego rynku,

⁵ A. Kalicka-Mikołajczyk, *Pogłębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu – nowa forma współpracy gospodarczej Unii Europejskiej z krajami partnerskimi Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, „Ekonomia – Wrocław Economic Review” 2016, nr 22(2), s. 29.

pełną unifikację prawa gospodarczego i niektórych sektorów polityki ekonomicznej, jak również ustanowienie wspólnych sektorów władzy ponadnarodowej. Najbardziej zaawansowaną, instytucjonalno-organizacyjną formą integracji gospodarczej jest pełna integracja ekonomiczna. Polega na całkowitej unifikacji wszystkich dziedzin polityki wewnętrznej i zagranicznej krajów zintegrowanych⁶.

3. Klasyczna teoria regionalnej integracji gospodarczej jako narzędzie analizy integracji w Azji Wschodniej

Klasyczna teoria regionalnej integracji gospodarczej B. Balassy opracowana została na podstawie integracji europejskiej i zakłada stopniowe przechodzenie od strefy wolnego handlu do pełnej integracji gospodarczej. Jednakże w przypadku Azji Wschodniej zastosowanie niniejszego modelu nie jest do końca uzasadnione ze względu na odmienne struktury instytucjonalne, które są znacznie mniej sformalizowane. Charakterystyczny dla integracji wschodnioazjatyckiej jest brak sekwencyjności oraz rozwijanie się poszczególnych etapów integracji jednocześnie. W tej sytuacji teoria B. Balassy nie znajduje zastosowania jako model rozwoju integracji azjatyckiej, jednak może zostać potraktowana jako rama analityczna, która umożliwi porównanie stopnia współpracy gospodarczej.

W literaturze przedmiotu integracja w Azji Wschodniej jest często określana jako funkcjonalna, gdyż skupia się na określonych obszarach współpracy gospodarczej, jednocześnie nie tworząc rozbudowanych instytucji ponadnarodowych⁷. Integracja funkcjonalna zakłada elastyczność współpracy, która pozwala krajom członkowskim dopasować zakres zobowiązań do własnych uwarunkowań gospodarczych, a także politycznych. W przypadku integracji w Azji Wschodniej brak formalnych instytucji ponadnarodowych wynika z wyboru danego regionu i nie powinien być postrzegany jako słabość modelu.

4. Instytucjonalno-organizacyjne formy integracji w Azji Wschodniej

Na obszarze Azji Wschodniej funkcjonuje wiele organizacji i porozumień regionalnych, obejmujących współpracę gospodarczą i polityczną, które mają na celu stabilizację i rozwój gospodarczy regionu. W przeciwieństwie do modelu integracji europejskiej, procesy integracji w Azji Wschodniej są elastyczne i charakteryzują się

⁶ M. Proniewski, A. Niedźwiecki, *Formy europejskiej integracji gospodarczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004, s. 31–32.

⁷ P. Pasierbiak, *Instytucjonalna integracja gospodarczą w Azji Wschodniej – ewolucja, ocena i perspektywy*, „International Business and Global Economy” 2016, vol. 1, no. 35, s. 148.

stopniową liberalizacją handlu i inwestycji, bez tworzenia zaawansowanych instytucji regionalnych. Cechą charakterystyczną tego rodzaju integracji jest brak jednej dominującej struktury instytucjonalnej. Jednocześnie inicjatywy konsolidujące w regionie Azji Wschodniej często pokrywają się ze sobą pod względem uczestników i celów, którymi się kierują.

W dalszej części artykułu przeprowadzona została analiza wybranych form integracji w Azji Wschodniej, tj. ASEAN, CPTPP i RCEP, które cechują się odmiennym podejściem do zakresu liberalizacji, poziomem instytucjonalizacji oraz stopniem integracji gospodarczej (tabela 1). Wykorzystanie klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej pozwala na ich porównanie oraz ocenę skuteczności.

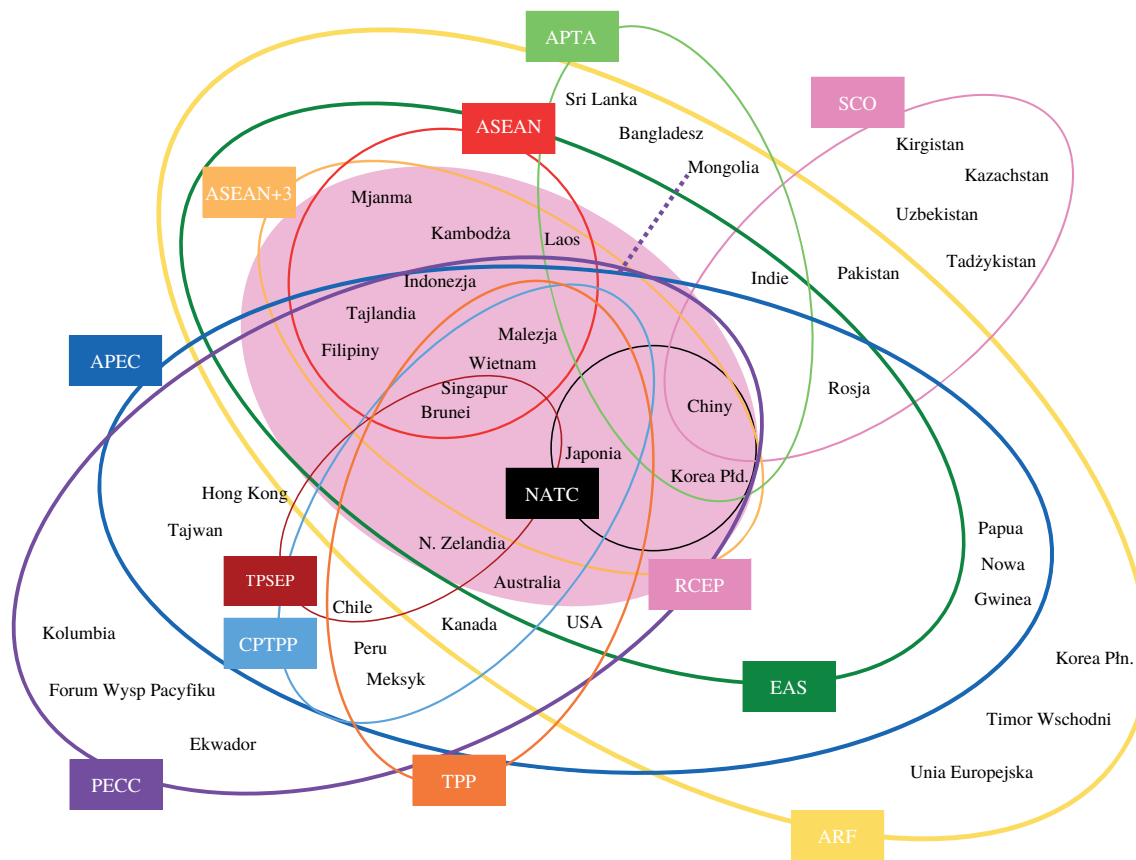
Tabela 1. Klasyfikacja wybranych form integracji w Azji Wschodniej w świetle regionalnej integracji gospodarczej B. Balassy

Forma integracji	Klasyfikacja w ujęciu B. Balassy	Charakterystyka
ASEAN	Strefa wolnego handlu o charakterze funkcjonalnym	Liberalizacja handlu towarami przy braku wspólnej polityki handlowej, ograniczonej harmonizacji regulacyjnej oraz niskim poziomie instytucjonalizacji; integracja oparta na zasadzie konsensusu i nieingerencji
RCEP	Klasyczna strefa wolnego handlu	Redukcja barier taryfowych i ułatwienia handlowe bez pogłębionej liberalizacji usług, inwestycji i regulacji; brak instytucji ponadnarodowych oraz wspólnej taryfy celnej
CPTPP	Pogłębiona strefa wolnego handlu z elementami wspólnego rynku	Szeroki zakres liberalizacji obejmujący usługi i inwestycje, wysoki poziom harmonizacji regulacyjnej oraz mechanizmy egzekwowania zobowiązań, przy jednoczesnym braku unii celnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Balassa, *Economic Integration*, s. 176; *idem, The Theory of Economic Integration*, s. 2; *The Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: A New Paradigm in Asian Regional Cooperation?*, ADB, [s.l.] 2022; B. Sheng, C. Jin, *An Evaluation of the Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: Market Access and Trading Rules*, „China and World Economy” 2022, vol. 30, issue 5, s. 69–71.

Zestawienie to stanowi punkt odniesienia dla dalszej analizy instytucjonalno-organizacyjnych form integracji w Azji Wschodniej, umożliwiając porównanie ich stopnia pogłębienia integracji gospodarczej na podstawie klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej.

Megaregionalne porozumienia handlowe jak Trans-Pacific Partnership Agreement (dalej: TPP) i RCEP istotnie przyspieszyły procesy integracyjne w regionach Azji i Pacyfiku oraz Azji Wschodniej. Współczesna integracja regionalna przejawia się dynamicznym rozprzestrzenianiem umów o wolnym handlu, które mają

Rysunek 2. Regionalne porozumienia i organizacje w regionie Azji Wschodniej

Źródło: opracowanie własne na podstawie C.M. Dent, *East Asian Regionalism*, Routledge, Leeds 2016, s. 22.

na celu zrównoważenie wyzwań globalizacji i interesów narodowych. Intensywny wzrost liczby zawieranych umów o wolnym handlu (*free trade agreements*, dalej: FTAs) w regionie azjatyckim po 2000 r. był głównie zasługą Chin, Indii, Japonii, Korei Południowej i Singapuru, które podpisały i wdrożyły najwięcej porozumień handlowych z krajami z i spoza regionu (rysunek 2). Porozumienia handlowe w XXI w. cechują się szerszym zakresem, który wykracza poza sferę liberalizacji obrotu towarowego, co dodaje im cech gospodarczo-dyplomatycznych. FTAs wykształtowane w taki sposób umożliwiają sygnatariuszom zacieśnianie regionalnej współpracy gospodarczej, a także tworzenie partnerstw zgodnie z zasadami wielostronnej liberalizacji handlu według World Trade Organization (dalej: WTO)⁸. Regionalna integracja gospodarcza w Azji Wschodniej przede wszystkim koncentruje się na rozwoju porozumień o wolnym handlu. Liberalizacja wybranych obszarów współpracy gospodarczej umożliwia rezygnację z tworzenia silnie zinstytucjonalizowanych inicjatyw gospodarczych. Dzięki temu megaregionalne porozumienia handlowe pełnią rolę kluczowych podmiotów integracji w Azji Wschodniej, jednakże nie skupiają się na pogłębianiu integracji instytucjonalnej w rozumieniu klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej.

5. Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej powstało 8 sierpnia 1967 r. w Bangkoku w Tajlandii wraz z podpisaniem Deklaracji z Bangkoku przez założycieli ASEAN: Indonezję, Malezję, Filipiny, Singapur i Tajlandię. Z czasem dołączyły także: Brunei, Wietnam, Laos wraz z Mjanmą i Kambodża, tworząc dzisiejsze 10 państw członkowskich ASEAN. Deklaracja ASEAN została sygnowana przez pięciu ministrów spraw zagranicznych i zawierała jedynie pięć artykułów. Dokument określił cele i zadania i ogłosił powołanie Stowarzyszenia na rzecz Współpracy Regionalnej Krajów Azji Południowo-Wschodniej pod nazwą Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej. Cele i zadania dotyczyły współpracy w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej, technicznej, edukacyjnej, a także wspieranie pokoju i stabilności w regionie poprzez stale poszanowanie sprawiedliwości i praworządności oraz przestrzeganie zasad Karty Narodów Zjednoczonych. Postanowiono, że stowarzyszenie będzie otwarte na uczestnictwo wszystkich krajów z regionu Azji Południowo-Wschodniej, które podpiszą się pod jego celami i zasadami⁹.

⁸ S. Bobowski, *Japonia w regionie i w regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2018, s. 162–166.

⁹ The Founding of ASEAN, <https://asean.org/the-founding-of-asean/> (dostęp: 24.11.2024).

Pierwotnie ASEAN zostało powołane głównie ze względu na kwestie bezpieczeństwa, a nie w celu wnikania w wewnętrzne sprawy krajów członkowskich. W związku z tym podstawowa zasada dotyczyła nieingerencji w sprawy wewnętrzne: „zasada ta jest główną treścią w większości ważnych dokumentów ASEAN, takich jak: Deklaracja Strefy Pokoju, Wolności i Neutralności przypieczętowana w 1971 roku i Traktat o Jedności i Współpracy Azji Południowo-Wschodniej w 1976 roku”¹⁰. Filipiny i Tajlandia opowiedziały się za zwiększeniem uprawnień w celu przyspieszenia przyjęcia wytycznych ASEAN. W 1991 r. spotkanie ministrów gospodarek ASEAN doprowadziło do utworzenia strefy wolnego handlu ASEAN (ASEAN Free Trade Area, dalej: AFTA). Siedem lat później ministrowie potwierdzili ramy dla Strefy Inwestycyjnej ASEAN (ASEAN Investment Area, dalej: AIA), której celem był rozwój ASEAN jako pożądanego obszaru inwestycyjnego w ciągu najbliższej dekady. Azjatycki kryzys finansowy doprowadził do spotkania głów państw członkowskich w Kuala Lumpur w grudniu 1997 r., podczas którego sporządzono Vision 2020, czyli dokument z postanowieniami o przyspieszeniu integracji i współpracy gospodarczej poprzez podjęcie następujących strategii: pełne wdrożenie strefy wolnego handlu ASEAN i przyspieszenie liberalizacji handlu usługami, realizacja AIA do 2010 r. i swobodny przepływ inwestycji do 2020 r. W 2009 r. podpisano ASEAN Trade in Goods Agreement (dalej: ATIGA), czyli umowę o handlu towarowym ASEAN, a w 2012 r. zawarto porozumienie w sprawie cel. W 2007 r. głowy państw podpisały deklarację dotyczącą Wspólnoty Gospodarczej ASEAN (ASEAN Economic Community, dalej: AEC), która weszła w życie 31 grudnia 2015 r.¹¹

W 1994 r. przywódcy Chin, Japonii oraz Korei Południowej zostali po raz pierwszy zaproszeni do udziału w corocznym forum ASEAN jako partnerzy w dialogu. Podczas szczytu ASEAN w Singapurze w 2000 r. z inicjatywy Korei Południowej wysunięto propozycję rozszerzenia AFTA na Azję Północno-Wschodnią w celu stworzenia większego ugrupowania handlowego i gospodarczego – ASEAN+3. Chiny zaproponowały umowę o strefie wolnego handlu ASEAN–Chiny, co stanowiło reakcję na obawy w regionie, wynikające z dołączenia Chin do WTO¹².

Kryzys finansowy pod koniec lat 90. XX w. bardzo negatywnie wpłynął na działalność ASEAN. Jednakże z początkiem XXI w. doszło do ożywienia gospodarek krajów członkowskich ASEAN, dzięki czemu jego status i funkcja w regionie zaczęły wzrastać. Ugrupowaniu udało się odnieść sukcesy w dziedzinie procesu integracji i współpracy w regionie Azji Wschodniej, a także strategii równowagi

¹⁰ M.F. Keling, H.M. Som, M.N. Saludin, *The Development of ASEAN from Historical Approach*, „Asian Social Science” 2011, vol. 7, no. 7, s. 174. Jeśli nie wskazano inaczej, tłum. P.U.

¹¹ R. Macdonald, *Southeast Asia and the AEC, an Introduction* [w:] *Southeast Asia and the ASEAN Economic Community*, ed. R. Macdonald, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2019, s. 17–18.

¹² Y.K. Kwan, L.D. Qiu, *The ASEAN+3 Trading Bloc*, „Journal of Economic Integration” 2010, vol. 25, no. 1, s. 2.

sil. Na tej podstawie globalne postrzeganie ASEAN uległo zmianie, a w pewnych środowiskach z kilku powodów zaczęto je uznawać jako centrum władzy Azji Wschodniej. Przede wszystkim ASEAN wpłynął na tradycyjną percepcję potęgi regionalnej, dzięki wprowadzeniu strategii, polegającej na równoważeniu działań mocarstw gospodarczych. Azja Wschodnia długo kojarzona była jedynie z areną zdobywania wpływów przez potężne gospodarczo państwa. Kolejnym przejawem stała się zmiana postrzegania starań krajów w celu realizacji własnych interesów. Według teorii współpracy, gdy duże i małe państwo znajdują się na etapie tworzenia FTA, większy kraj zazwyczaj wykorzystuje swoją siłę w celu ochrony własnych interesów gospodarczych, a mniejszy pasywnie otwiera swój rynek. W tej sytuacji duże państwo pełni rolę piasty w kole – znajduje się w centrum i czerpie największe korzyści. Zawiera ono umowy o wolnym handlu (FTA) z kilkoma mniejszymi państwami, które działają jak szprychy: są połączone z centrum, ale niekoniecznie między sobą, przez co ich korzyści są wyraźnie mniejsze. ASEAN stworzył ramy współpracy w Azji Wschodniej, obejmując Chiny, Japonię i Koreę Południową. Kraje te uznają dominującą rolę ASEAN i zaakceptowały stowarzyszenie jako fundament Wspólnoty Gospodarczej Azji Wschodniej poprzez ASEAN+3. W tym przypadku ASEAN staje się piastą, a duże kraje szprychami¹³.

ASEAN nie do końca wpisuje się w klasyczny schemat integracji opisany przez B. Balasę, w przypadku zastosowania klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej. Pomimo formalnego istnienia strefy wolnego handlu oraz prac nad utworzeniem jednolitego rynku w ramach ASEAN Economic Community, integracja w Azji Wschodniej ma charakter funkcjonalny. Głównym czynnikiem, który ogranicza pogłębianie integracji, jest niski poziom instytucjonalizacji współpracy. Mimo że zasada nieingerencji oraz konsensualny tryb podejmowania decyzji sprzyjają stabilności politycznej, wpływają też na osłabienie zdolności ASEAN do egzekwowania zobowiązań gospodarczych. ASEAN realizuje model integracji funkcjonalnej, który jest bardziej skoncentrowany na minimalizacji kosztów politycznych niż na maksymalizacji stopnia integracji gospodarczej. Organizacja ta pozostaje przede wszystkim mechanizmem koordynacji handlowej i politycznej, a nie projektem pogłębionej integracji gospodarczej.

6. Kompleksowe i Progresywne Porozumienie o Partnerstwie Transpacyficznym

Wraz z pogłębianiem procesów globalizacji gospodarki coraz większą rolę zaczęły odgrywać megaregionalne porozumienia handlowe i inwestycyjne, które w istotny

¹³ Z. Kun, *The ASEAN Power* [w:] *The Architecture of Security in the Asia-Pacific*, ed. R. Huisken, ANU Press, Canberra 2009, s. 21–23.

sposób kształtują współczesne procesy integracji gospodarczej. Stany Zjednoczone były głównym graczem w jednych z najważniejszych porozumień – Porozumieniu o Partnerstwie Transpacyficznym (dalej: TPP) i Transatlantyckim Partnerstwie w dziedzinie Handlu i Inwestycji (Transatlantic Trade and Investment Partnership, dalej: TTIP) z Unią Europejską¹⁴. TPP należy do jednych z najbardziej odpornych politycznie układów gospodarczych ostatnich dziesięcioleci, a jego pozycja jest ściśle powiązana ze zmieniającą się pozycją Stanów Zjednoczonych. Przed wycofaniem się w 2017 r. z TPP Stany Zjednoczone dążyły do zjednoczenia państw Azji w przestrzeni Pacyfiku z jednolitą strukturą instytucjonalną i regulacyjną w ramach większego regionu Azji i Pacyfiku. TPP podejmowało próby stworzenia strefy wolnego handlu APEC i ujednolicenia zasad handlu i działalności gospodarczej w integracji azjatyckiej¹⁵. W październiku 2017 r. Japonia dołączyła do końcowych etapów opracowywania umowy TPP, uchwalając środki mające na celu spełnienie podstawowych warunków umowy. Po wycofaniu się Stanów Zjednoczonych na początku 2017 r. to Japonia odegrała ważną rolę w przejściu przywództwa nad porozumieniami i rozwojem, zobowiązując 11 członków do stworzenia CPTPP¹⁶. CPTPP obejmuje znaczną część światowego handlu. Jego członkami są: Australia, Brunei, Kanada, Chile, Japonia, Malezja, Meksyk, Nowa Zelandia, Peru, Singapur i Wietnam. Wspólnie są odpowiedzialne za 10% światowego PKB i 6,5% światowego wzrostu PKB w ciągu 10 lat (2013–2023), z liczbą mieszkańców sięgającą ponad 0,5 mld¹⁷. W listopadzie 2017 r. na konferencji ministerialnej w Da Nang w Wietnamie oficjalnie ogłoszono CPTPP. W styczniu 2018 r. podczas spotkania w Tokio dokonano ostatecznych korekt postanowień porozumienia. Oficjalne podpisanie CPTPP miało miejsce w marcu 2018 r. w Santiago w Chile. Głównym celem CPTPP jest ułatwienie i zwiększenie przepływu handlu pomiędzy jego sygnatariuszami poprzez wyeliminowanie barier handlowych i subsydiów eksportowych między nimi¹⁸.

CPTPP reprezentuje najbardziej zaawansowaną formę integracji spośród analizowanych inicjatyw w świetle kryteriów integracji gospodarczej ze względu na swój zakres liberalizacji, który obejmuje jednocześnie handel towarami, usługami, inwestycjami, zamówieniami publicznymi, konkurencją, ale także handel cyfrowy, wykraczający poza klasyczne ramy strefy wolnego handlu. Harmonizacja regulacji

¹⁴ J. Kelsey, *The Trans-Pacific Partnership Agreement and the Regional Comprehensive Economic Partnership: a Battleground for Competing Hegemons?* [w:] *Free Trade Agreements: Hegemony or Harmony*, eds. L. Corbin, M. Perry, Springer, Singapore 2019, s. 13.

¹⁵ D. Novikov, V. Shumkova, *Mega-Regional Agreements and the Struggle for Economic Order in the Asia-Pacific Region*, „Asian Politics & Policy” 2019, vol. 10, no. 4, s. 795.

¹⁶ N.L. Freiner, *Rice and Agricultural Policies in Japan*, Palgrave Macmillan, Smithfield 2019, s. 68.

¹⁷ Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), <https://www.worldeconomics.com/Regions/CPTPP/> (dostęp: 24.11.2024).

¹⁸ E. Gelatti, A. Gurgel, D.A. Coronei *et al.*, *Impactos econômicos e distributivos de comércio do CPTPP sobre as macrorregiões brasileiras*, „Revista Economia Ensaios” 2022, vol. 37, no. 1, s. 101.

CPTPP prowadzi do obniżenia kosztów transakcyjnych i pogłębiania regionalnych łańcuchów wartości, co zbliża układ do etapu wspólnego rynku z teorii B. Balassy, pomimo braku wspólnej taryfy celnej oraz instytucji ponadnarodowych.

7. Regionalne Kompleksowe Partnerstwo Gospodarcze

Podczas szczytu krajów Azji Wschodniej w Phnom Penh w Kambodży 20 listopada 2012 r. głowy państw 16 krajów – krajów członkowskich ASEAN, Australii, Chin, Indii, Japonii, Korei Południowej i Nowej Zelandii rozpoczęły negocjacje w celu utworzenia nowego międzyregionalnego porozumienia integracyjnego – Wszechstronnego Regionalnego Partnerstwa Ekonomicznego. RCEP stanowi rozwinięciu formatu współpracy ASEAN+6, rozumianego jako współpraca pomiędzy państwami ASEAN i ich sześcioma partnerami posiadającymi z nimi umowy o wolnym handlu (Chinami, Japonią, Koreą Południową, Nową Zelandią oraz Indiami), tworząc ramy instytucjonalne dla pogłębionej integracji gospodarczej w tym porozumieniu. Inicjatywa ewoluowała z koncepcji współpracy ASEAN+3 promowanej przez East Asia Vision Group (EAVG) w latach 2001–2004. Została przedstawiona podczas 19. Szczytu ASEAN na Bali w Indonezji, a formalnie uruchomiona podczas 20. Szczytu ASEAN w Kambodży. W 2012 r. ASEAN zawarł umowy o wolnym handlu ASEAN+1 z Chinami, Japonią, Australią, Nową Zelandią, Indiami i Koreą Południową. Pierwsze oficjalne negocjacje odbyły się w maju 2013 r. i trwały do 2020 r.¹⁹

Wszechstronne Regionalne Partnerstwo Ekonomiczne zostało zatwierdzone 15 listopada 2020 r. po 31 rundach negocjacyjnych. Oznacza to formalne zawarcie największej na świecie umowy o wolnym handlu pod względem liczby ludności i skali gospodarczej. Piętnaście państw członkowskich RCEP zamieszkuje łącznie około 2,3 mld ludzi, zajmują one 22,54 mln km² powierzchni i wytwarzają niemal 1/3 światowego PKB²⁰.

Umowa RCEP weszła w życie 1 stycznia 2022 r. i ma na celu przyniesienie jak największych korzyści gospodarkom członkowskim. Raport HSBC donosi, że kilka krajów członkowskich już skorzystało z tej umowy, aby wzmocnić regionalne więzi handlowe. Przykładem jest Malezja, która podjęła współpracę z chińską prowincją Chongqing w celu uruchomienia projektów inwestycyjnych związanych z pojazdami elektronicznymi. Japonia, jako jeden z największych producentów samochodów w Azji, po raz pierwszy zawarła umowę handlową z Chinami i Koreą Południową.

¹⁹ M. Dian, S. Menegazzi, *New Regional Initiatives in China's Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland 2019, s. 96.

²⁰ Members of the RCEP: Regional Comprehensive Economic Partnership, <https://www.worlddata.info/trade-agreements/rcep.php> (dostęp: 25.11.2024).

Według raportu gospodarki Japonii i Korei Południowej doświadczą skoku eksportu w 2030 r., ponieważ RCEP jest pierwszą umową o wolnym handlu, która obejmuje Chiny, Japonię i Koreę Południową, czyli trzy z najbardziej zaawansowanych technicznie gospodarek w Azji Wschodniej. Zakłada się, że liberalizacja handlu powinna również wywołać produktywność w Azji i napędzać przepływy bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Szacunki sugerują, że wzrost wydajności mógłby podnieść realne dochody o 5% do 2035 r. w gospodarkach państw, takich jak: Tajlandia, Wietnam i Malezja²¹.

Głównym celem RCEP jest harmonizacja istniejących porozumień ASEAN+1 oraz ułatwienie handlu poprzez standaryzację reguł pochodzenia, a nie tworzenie jednolitego rynku regionalnego, co wskazuje, że stanowi on klasyczną strefę wolnego handlu o ograniczonym stopniu pogłębienia. Poprzez szeroki zasięg geograficzny i udział największych gospodarek regionu RCEP stanowi istotne porozumienie handlowe w rozwoju Azji Wschodniej jako centrum globalnych łańcuchów wartości.

W tabeli 2 syntetycznie ujęto najważniejsze postanowienia CPTPP i RCEP.

Tabela 2. Porównanie głównych postanowień CPTPP i RCEP

Główne problemy	CPTPP	RCEP
Traktowanie narodowe i dostęp do rynku handlu towarami	Stosowanie traktowania narodowego i KNU (klauzuli największego uprzywilejowania). Ostateczne zwolnienie z cła handlu towarami. Zniesienie ograniczeń ilościowych	Podobnie jak CPTPP, z różnicą 10% obrotów towarowych, które będą podlegać taryfom
Reguły pochodzenia	Korzystne metody kalkulacji kosztów w przypadku kumulacji, traktowanie <i>de minimis</i> materiałów bez pochodzenia	Skumulowany wymóg regionalnej wartości dodanej wyższej niż 40%, z aneksem dotyczącym zasad dla poszczególnych produktów
Administracja celna i ułatwienia w handlu	Zwiększenie przejrzystości i współpracy celnej, kontrola przed wysyłką, wydawanie orzeczeń z wyprzedzeniem, ekspresowe zwolnienie łatwo psujących się towarów i przesyłek ekspresowych	Te same cele i środki, koncentrujące się na spójności, przejrzystości i skuteczności
Środki zaradcze w handlu	Zasady dotyczące środków ochronnych, tymczasowej ochrony, cel antydumpingowych i wyrównawczych	Ten sam zakres, głównie wprowadzenie przejściowego systemu ochronnego i zastrzeżenie <i>prohibition of zeroing*</i>

²¹ HSBC Global Research, Implementing RCEP, 2022, <https://www.research.hsbc.com/C/1/1/320/7FIPFK2> (dostęp: 25.11.2024).

Środki sanitarne i fito-sanitarne	Zasady dotyczące środków sanitarnych i fitosanitarnych, uznawanie równoważności, analizy naukowej i ryzyka, certyfikacji i przejrzystości	To samo w zakresie ogólnym, w szczególności w odniesieniu do równoważności i przejrzystości
Bariery techniczne w handlu	Zacieśnianie współpracy w zakresie norm dotyczących przepisów technicznych i oceny zgodności. Zakres obejmuje dyscypliny w siedmiu określonych sektorach	To samo w zakresie ogólnym, ale także zachęcanie do stosowania dobrych praktyk regulacyjnych i nieokreślanie norm dotyczących danych sektorów
Inwestycje	Traktowanie narodowe; KNU, ochrona inwestycji; <i>negative listing</i> **;; zakazy wymagań dotyczących wydajności; mechanizmy <i>standstill</i> i <i>ratcatcher</i> ; ISDS (Investor-State Dispute Settlement) z zabezpieczeniami dla dobra publicznego	Podobnie jak CPTPP, ale dopuszczenie <i>positive listing</i> ** dla wyjątków; mechanizm zapobiegania sporom
Transgraniczny handel usługami	Rygory dotyczące ograniczeń rynkowych, wymogów obecności lokalnej, regulacji ilościowych, szczególnego rodzaju podmiotów prawnych, kryteriów dla usługodawców, zobowiązania do sporządzenia wykazu negatywnego, specjalne załączniki dla usług ekspresowych, finansowych i telekomunikacyjnych	Podobne rygory, RCEP obejmuje negatywne wykazy dla 7 krajów i pozytywne wykazy dla 8 krajów, przy czym wszystkie powinny przejść na wykaz negatywny w ciągu 6 lat od wejścia w życie; specjalne i zróżnicowane traktowanie krajów najsłabiej rozwiniętych; aneksy dla usług finansowych, telekomunikacyjnych i zawodowych
Tymczasowy wjazd dla osób prowadzących działalność gospodarczą	Rygory regulujące wjazd osób prowadzących działalność gospodarczą, koncesje dla poszczególnych krajów na dodatkowe usługi zawodowe i dłuższe okresy pobytu	Mniejszy zakres niż w przypadku CPTPP, skupiony na przejrzystości i współpracy w celu dalszego ułatwienia przemieszczania się
Handel elektroniką	Zakaz cel na transmisje elektroniczne i na dyskryminacyjne traktowania produktów cyfrowych; ustanowione ramy prawne dla handlu elektroniką; ograniczenia dotyczące przepływów transgranicznych danymi i wymogi lokalizacji danych	RCEP koncentruje się na ułatwieniach i promocji cyfrowej; brak opłat celnych od transferów produktami elektronicznymi; brak przeszkód w transgranicznym przepływie danych

Zamówienia publiczne	Traktowanie narodowe i niedyskryminacja, zarządzanie zamówieniami publicznymi, rozszerzony zakres organizacji objętych zamówieniami	Koncentracja na przejrzystości i wymianie informacji; brak zobowiązań dla krajów najsłabiej rozwiniętych; brak zastosowania formalnego mechanizmu rozstrzygania sporów
Konkurencja	Zapewnienie uczciwości w prawie konkurencji; środki zapobiegawcze antykonkurencyjnemu zachowaniu; ochrona konsumentów; umożliwienie prywatnego prawa działania	Podobnie jak w przypadku CPTPP, wyjątek dla polityk i interesów publicznych; współpraca techniczna i budowanie potencjału
Własność intelektualna	Zobowiązania do ratyfikowania umów międzynarodowych dotyczących praw własności intelektualnej; ochrona znaków nietradycyjnych (np. dźwiękowe i zapachowe); 5 do 8 lat ochrony danych biologicznych; zawieszenie niektórych przepisów promowanych w USA dotyczących rozszerzonych praw własności intelektualnej w ramach TPP	Zobowiązania dotyczące umów międzynarodowych; lepsze egzekwowanie WTO+ z bardziej ograniczonym zasięgiem, okresami przejściowymi dla poszczególnych partii i pomocą techniczną; szczególne przepisy obejmujące zasoby genetyczne, tradycyjną wiedzę i folklor
Współpraca i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw	Instytucje zajmujące się wymianą informacji, budowaniem potencjału dla krajów najsłabiej rozwiniętych, małych i średnich przedsiębiorstw oraz kobiet	To samo w zakresie ogólnym; dobrowolne zgłoszenia, specjalne względy dla krajów najsłabiej rozwiniętych i małych i średnich przedsiębiorstw poprzez współpracę gospodarczą i techniczną
Rozstrzygnięcie sporów	Stosowane w całej umowie, z kilkoma wyjątkami; zachęcanie do rozwiązywania sporów poprzez współpracę i konsultacje	Dotyczy tylko części umowy; decyzje są ostateczne i wiążące, specjalne i zróżnicowane traktowanie krajów najsłabiej rozwiniętych

* Zakaz ignorowania przypadków, w których cena eksportowa jest wyższa niż cena na rynku krajowym

** *Positive listing* – w pierwszym kroku partner handlowy musi wyraźnie wymienić sektory i podsektory, w których podejmuje zobowiązania dotyczące dostępu do rynku i traktowania narodowego, w drugim kroku partner handlowy musi wymienić wszystkie wyjątki lub wyłączenia od tych zobowiązań, określając ograniczenia dostępu do rynku i/lub traktowania narodowego, które chce zastosować, w przypadku *negative listing* partner handlowy musi przejść tylko przez krok drugi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement...*; B. Sheng, C. Jin, *An Evaluation of the Regional Comprehensive...*, s. 69–71.

Zakres liberalizacji w ramach RCEP jest wyraźnie węższy niż w CPTPP, szczególnie w obszarach usług, ochrony środowiska oraz regulacji działalności przedsiębiorstw państwowych. Brak założeń harmonizacji regulacyjnej, a także niski poziom instytucjonalizacji sprawiają, że RCEP ogranicza się do wsparcia handlu, ale nie prowadzi do pogłębienia integracji regionalnej.

Negocjacje były prowadzone przez ASEAN w celu ujednoczenia sprzecznych zasad w umowach dwustronnych ASEAN z sześcioma innymi krajami. Dużym sukcesem jest standaryzacja reguł pochodzenia, które różniły się w umowach ASEAN+1. Podczas gdy partnerzy CPTPP wyeliminowali praktycznie wszystkie taryfy, RCEP obejmował jedynie 90% taryf i był mniej kompleksowy niż CPTPP w zakresie rolnictwa i usług. RCEP niewiele dodało do istniejących przepisów dotyczących własności intelektualnej, nie poruszono tematu środowiska ani przedsiębiorstw państwowych, a także niewiele ustalono w zakresie handlu elektroniką i transgranicznych przepływów danych. Jednak ASEAN cechuje dość długa, powolna, ale stopniowa liberalizacja uzgodnień handlowych, co ma przełożenie w przypadku 8-letniego negocjowania RCEP. Ostateczny tekst RCEP pokrywa się z CPTPP ze względu na siedmiu wspólnych sygnatariuszy – Australię, Brunei, Japonię, Malezję, Nową Zelandię, Singapur i Wietnam. Zbieżności byłyby jeszcze większe, gdyby Indonezja, Korea Południowa, Filipiny i Tajlandia także przystąpiły do CPTPP, pozostawiając jedynie Kambodżę, Laos i Mjanmę wśród krajów ASEAN, które nie dołączyły do głębszej integracji²².

8. Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu była analiza instytucjonalno-organizacyjnych form integracji w Azji Wschodniej, przy wykorzystaniu klasycznej teorii regionalnej integracji gospodarczej jako narzędzia analitycznego. Przeprowadzona analiza wskazuje, że wybrane instytucjonalno-organizacyjne formy integracji w Azji Wschodniej przede wszystkim pełnią funkcję mechanizmów luźnej koordynacji handlowej, natomiast jedynie wybrane inicjatywy, takie jak CPTPP, wykazują cechy pogłębionej integracji gospodarczej.

Instytcjonalno-organizacyjne formy integracji na terenie Azji Wschodniej są kluczowe w rozwoju gospodarczym i politycznym tego regionu. ASEAN jest jedną z najstarszych organizacji regionalnych i do jego głównych celów należy promowanie stabilności politycznej i współpracy regionalnej. Analiza stowarzyszenia wskazuje, że jest przede wszystkim stabilizatorem i koordynatorem w regionie Azji Wschodniej, a jego rola polega przede wszystkim na tworzeniu ram dialogu

²² R. Pomfret, „Regionalism” and the global trade system, „The World Economy” 2021, vol. 44, issue 1, s. 2506.

regionalnego. Na podłożu ASEAN rozwijają się inicjatywy jak RCEP, która jest największą na świecie umową o wolnym handlu. Jako jej główny cel należy wskazać harmonizację przepisów handlowych oraz ułatwienie dostępu do rynków w celu promowania wspólnego rozwoju gospodarczego. RCEP jest przykładem integracji szerokiej w pojęciu geograficznym, ale płytkiej w pojęciu jej zakresu. Porozumienie ma wpływ na rozwój regionalnych łańcuchów wartości i sprzyja wymianie handlowej, ale nie prowadzi do zbieżności regulacyjnej ani instytucjonalnej. Natomiast CPTPP jest umową handlową, łączącą kraje Pacyfiku, która obejmuje regulacje w zakresie środowiska i zaawansowane standardy handlowe. CPTPP stanowi najbardziej zaawansowaną formę integracji, spośród analizowanych inicjatyw regionalnych przez wysoki stopień harmonizacji regulacyjnej i szeroki zakres liberalizacji. Dzięki temu porozumienie można określić jako pogłębioną strefę wolnego handlu, która przyjmuje cechy zbliżone do wspólnego rynku. Przez wysoki poziom zobowiązań CPTPP ma bardziej ograniczony dostęp dla słabiej rozwiniętych gospodarek regionu niż RCEP, które można określić jako dość inkluzywną inicjatywę.

Formy integracji gospodarczej na obszarze Azji Wschodniej są zróżnicowane pod względem celów, którymi się kierują, jak też przyjętych struktur. Jednakże wszystkie z nich koncentrują się na umacnianiu regionalnej współpracy gospodarczej, politycznej oraz społecznej. Każda z opisanych inicjatyw istotnie wpływa na rozwój regionu Azji Wschodniej i jego pozycję na arenie międzynarodowej. Przyszłość regionu zależy od zdolności pogodzenia szerokiego zasięgu porozumień takich jak RCEP z wysokimi standardami integracyjnymi, których wymaga CPTPP, a także od roli ASEAN w koordynowaniu tymi procesami.

Źródła prawa

Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), <https://www.worldeconomics.com/Regions/CPTPP/> (dostęp: 24.11.2024).

Literatura

- Altwater E., Mahnkopf B., *Las limitaciones de la globalización*, Sigli Veintiuno Editores, Madrid 2002.
- Balassa B., *Economic Integration* [w:] *The World of Economics*, eds. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman, Palgrave Macmillan, London 1991, s. 176–186.
- Balassa B., *The Theory of Economic Integration*, Routledge Revivals, London 1961.
- Bobowski S., *Japonia w regionie i w regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2018.
- Bogolębska J., Kuna-Marszałek A., Misiak M., *Kierunki ewolucji procesów integracyjnych we współczesnej gospodarce światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2022.
- Dent C.M., *East Asian Regionalism*, Routledge, Leeds 2016.

- Dian M., Menegazzi S., *New Regional Initiatives in China's Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland 2019.
- Freiner N.L., *Rice and Agricultural Policies in Japan*, Palgrave Macmillan, Smithfield 2019.
- Gelatti E., Gurgel A., Coronei D.A., Gabbi M.T.T., *Impactos econômicos e distributivos de comércio do CPTPP sobre as macrorregiões brasileiras*, „Revista Economia Ensaios” 2022, vol. 37, no. 1, s. 100–132.
- Grabowiecki J., Piekutowska A., *Procesy integracyjne w gospodarce światowej: Unia Europejska*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020.
- HSBC Global Research, *Implementing RCEP*, 2022, <https://www.research.hsbc.com/C/1/1/320/7FIPFK2> (dostęp: 25.11.2024).
- Kalicka-Mikolajczyk A., *Pogłębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu – nowa forma współpracy gospodarczej Unii Europejskiej z krajami partnerskimi Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, „Ekonomia – Wrocław Economic Review” 2016, nr 22(2), s. 27–42.
- Keling M.F., Som H.M., Saludin M.N., *The Development of ASEAN from Historical Approach*, „Asian Social Science” 2011, vol. 7, no. 7, s. 169–189.
- Kelsey J., *The Trans-Pacific Partnership Agreement and the Regional Comprehensive Economic Partnership: a Battleground for Competing Hegemons?* [w:] *Free Trade Agreements: Hegemony or Harmony*, eds. L. Corbin, M. Perry, Springer, Singapore 2019, s. 11–34.
- Komor M., *Internacjonalizacja przedsiębiorstw na rynku Unii Europejskiej – ujęcie marketingowe*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Kun Z., *The ASEAN Power* [w:] *The Architecture of Security in the Asia-Pacific*, ed. R. Huisken, ANU Press, Canberra 2009, s. 21–32.
- Kwan Y.K., Qiu L.D., *The ASEAN+3 Trading Bloc*, „Journal of Economic Integration” 2010, vol. 25, no. 1, s. 1–31.
- Macdonald R., *Southeast Asia and the AEC, an Introduction* [w:] *Southeast Asia and the ASEAN Economic Community*, ed. R. Macdonald, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2019, s. 1–37.
- Members of the RCEP: Regional Comprehensive Economic Partnership, <https://www.worlddata.info/trade-agreements/rcep.php> (dostęp: 25.11.2024).
- Novikov D., Shumkova V., *Mega-Regional Agreements and the Struggle for Economic Order in the Asia-Pacific Region*, „Asian Politics & Policy” 2019, vol. 10, no. 4, s. 791–811.
- Pasierbiak P., *Instytucjonalna integracja gospodarcza w Azji Wschodniej – ewolucja, ocena i perspektywy*, „International Business and Global Economy” 2016, vol. 1, no. 35, s. 144–156.
- Pomfret R., „Regionalism” and the global trade system, „The World Economy” 2021, vol. 44, issue 1, s. 2496–2514.
- Proniewski M., Niedźwiecki A., *Formy europejskiej integracji gospodarczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004.
- Sheng B., Jin C., *An Evaluation of the Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: Market Access and Trading Rules*, „China and World Economy” 2022, vol. 30, issue 5, s. 49–74.
- The Founding of ASEAN, <https://asean.org/the-founding-of-asean/> (dostęp: 24.11.2024).
- The Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: A New Paradigm in Asian Regional Cooperation?*, Asian Development Bank, [s.l.] 2022.

SUMMARY

SELECTED INSTITUTIONAL AND ORGANIZATIONAL FORMS OF INTEGRATION IN EAST ASIA

Economic integration in East Asia is a multifaceted process that differs significantly from the model of integration characteristic of the European Union. The region is dominated by an approach based on functional integration, which involves selective liberalization of trade and investment while maintaining a limited level of regulatory harmonization and institutionalization of cooperation. The article applies the classical theory of regional economic integration as an analytical tool to compare and classify selected institutional and organizational forms of integration in East Asia. The analysis covers the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), and the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans Pacific Partnership (CPTPP), which differ in their scope of liberalization, degree of institutionalization, and the nature of economic cooperation in the region.

SZYMON GUMOWSKI*

WSPÓŁCZESNA DEBATA
O KARZE ŚMIERCI W JAPONII – ARGUMENTY
NA RZECZ POLITYKI RETENCJONISTYCZNEJ

Kara śmierci, orzekana i wykonywana w Polsce jeszcze niespełna cztery dekady temu, została usunięta z polskiego systemu prawa wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2025 r., poz. 383, ze zm.)¹. Choć temat przywrócenia kary głównej do katalogu kar powraca do debaty publicznej raz na jakiś czas, przywoływany nawet przez najbardziej prominentnych polityków², to większość Polaków sprzeciwia się takiemu pomysłowi³. Co więcej, taki powrót jest niemożliwy ze względu na obowiązujące regulacje prawne, będące częścią europejskich systemów regionalnych ochrony praw i wolności. Mowa tutaj o art. 1 Protokołu nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczącego zniesienia kary śmierci sporządzonego w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz. U. z 2001 r. Nr 23, poz. 266), odnoszącym się do zniesienia kary śmierci, ratyfikowanego przez Polskę dnia 1 listopada 2001 r.; art. 1 Protokołu nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach sporządzonego w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz. U. z 2014 r., poz. 1155), odnoszącym się do zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, ratyfikowanego przez Polskę dnia 1 września 2014 r. oraz art. 2 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202/393 z 7.06.2016 r.).

<https://doi.org/10.26881/gkaw.2026.29.11>

* ORCID: 0009-0000-3138-2820

¹ W zależności od źródeł za datę ostatniej egzekucji w Polsce podaje się 25 maja 1987 r. lub 21 kwietnia 1988 r. Por. T. Snarski, *Kościół katolicki wobec kary śmierci. Między prawem a filozofią i teologią*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2021, s. 46.

² K. Sobczak, *Polski premier chce przywrócić karę śmierci, ale nie może*, „Prawo.pl”, 3.01.2023.

³ *Sondaż: Zwolennicy PiS w sprawie kary śmierci myślą tak jak premier*, „Rzeczpospolita”, 17.01.2023; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *Czy Polacy czują się bezpiecznie? (raport)*, 9.12.2024. Co warte odnotowania, pojawiają się badania wskazujące na to, że aktualne poparcie społeczne dla kary śmierci, po wzroście z ostatnich lat, wynosi ponad 50%, por. P. Zrywa, *„Za naszą podatki będzie żył, pod mur go!”*. *Coraz więcej Polaków popiera karę śmierci*, „Onet Kobieta”, 25.01.2024.

Pomijając kontekst historyczny, współcześnie kara śmierci bywa kojarzona z niektórymi państwami rozwijającymi się, gdzie nadal pozostaje elementem obowiązujących systemów prawnych. Według danych przekazanych przez abolicjonistyczną organizację Hands Off Cain, 69 państw uznanych jest za retencjonistyczne – czyli takie, które wciąż utrzymują w swoich systemach prawnych karę śmierci oraz faktycznie ją wykonują⁴. Niepokój budzi tendencja wzrostowa wykonywanych globalnie kar śmierci. Według raportu Amnesty International w 2024 r. zanotowano 32-procentowy wzrost liczby egzekucji, o których wiadomo, że zostały wykonane. Liczba ta jednak nie jest dokładnie oszacowana przez wzgląd na to, że dane nie obejmują egzekucji przeprowadzanych w Chinach, Korei Północnej oraz Wietnamie. Państwa te, mimo szerokiego stosowania kary głównej, nie udostępniają informacji związanych z jej wymierzaniem⁵.

Na karę śmierci skazywani są ludzie dopuszczający się różnego rodzaju przestępstw, w tym narkotykowych, obyczajowych, zabójstw, przeciwko dzieciom oraz tych na tle seksualnym. W raporcie Amnesty International wskazuje się również na utrzymujące się tendencje do wykorzystywania kary głównej jako narzędzia politycznej presji. Jako przykład można przywołać egzekucje wykonane na osobach, które w roku 2022 brały udział w protestach organizowanych przez ruch Woman Life Freedom w Iranie. Osoby te straciły życie w wyniku zarzutów o kwestionowanie religijno-ideologicznych fundamentów państwa⁶. Do politycznej instrumentalizacji dochodziło także między innymi w Mjanmie⁷.

Jeden z ważniejszych impulsów dla rozwoju ruchu abolicjonistycznego w świecie zachodnim niewątpliwie związany był z okrucieństwem reżimów totalitarnych. Doświadczenie II wojny światowej pozostawiło w Europie pamięć dotyczącą masowych mordów wykonywanych przede wszystkim na ludności cywilnej okupowanych krajów⁸. Wydaje się naturalne, że widok szubienic oraz sama kara śmierci zaczęły budzić wśród mieszkańców Starego Kontynentu jednoznacznie złe skojarzenia. Choć kara śmierci była wykorzystywana jeszcze w trakcie powojennych rozliczeń ze zbrodniami ludobójstwa, to państwa europejskie stopniowo i konsekwentnie dążyły do eliminacji kary głównej z krajowych systemów prawnych⁹.

Wśród państw, które po dziś dzień nie zdecydowały się na usunięcie kary głównej z katalogu kar, znajdują się dwa, które nazywane są wysoko rozwiniętymi – Stany Zjednoczone Ameryki oraz Japonia. Japoński system prawny, pomimo rosnącej

⁴ Raport z witryny organizacji Hands off Cain, <https://www.handsoffcain.info> (dostęp: 3.01.2026).

⁵ Amnesty International Global Report, Death sentences and executions 2024, Amnesty International Ltd, London 2024, s. 7–9.

⁶ *Ibidem*, s. 7.

⁷ *Ibidem*, s. 25.

⁸ T. Snarski, *Kościół katolicki wobec kary śmierci...*, s. 49.

⁹ *Ibidem*.

liczny opracowań, pozostaje relatywnie słabo obecny w europejskim dyskursie prawniczym. Taki stan rzeczy wydaje się uzasadniony dużymi różnicami kulturowymi – zarówno w sferze prawa, wszak Japonia czerpie z różnych systemów prawa, choćby wzorując po 1948 r. procedurę karną na modelu amerykańskim, a pozostając przy tradycjach kontynentalnych, przede wszystkim niemieckich, w prawie karnym materialnym¹⁰, jak i w sferze zwyczaju oraz postrzegania pozycji jednostki w społeczeństwie.

Z tych powodów analiza japońskiego retencjonizmu stanowi interesujący przedmiot badań. Umożliwia ona rekonstrukcję argumentów, którymi władze współczesnego państwa liberalno-demokratycznego uzasadniają utrzymanie kary śmierci, oraz pozwala na wskazanie, jakie czynniki kulturowe mogą mieć wpływ na kontynuację polityki penalnej obejmującej tę sankcję. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu prawnego oraz analiza debaty dotyczącej kary śmierci w Japonii. W pierwszej kolejności ukazane zostaną najważniejsze regulacje prawne, natomiast w dalszej – wypowiedzi najbardziej prominentnych japońskich polityków związanych z wymiarem sprawiedliwości ostatnich dekad, w których wyjaśniali motywy stojące za utrzymaniu kary śmierci w obowiązującym systemie prawa karnego.

W tym miejscu należy również podkreślić korzyści, jakie dla polskiej nauki prawa mogą płynąć z badań nad obcymi systemami prawnymi. Zrozumienie aksjologicznych i pragmatycznych podstaw obcych rozwiązań legislacyjnych, szczególnie tych wykraczających poza naszą kulturę prawną, pozwala przekroczyć europocentryczny sposób myślenia, a zatem poszerzyć horyzonty, a także ułatwić krytyczną refleksję nad rozwiązaniami, które istnieją w naszym rodzimym ustawodawstwie¹¹.

Kara śmierci wymieniona jest pośród innych kar w art. 9 kodeksu karnego Japonii z dnia 24 kwietnia 1907 r. (dalej: k.k.J). Obecnie zagrożone są nią następujące przestępstwa¹²:

1. przywództwo rebelii mającej na celu obalenie rządu, uzurpacji terytorialnej lub podważenia porządku konstytucyjnego (art. 77 k.k.J)¹³;
2. spisek z obcym państwem, którego konsekwencją jest zbrojny atak na Japonię (art. 81 k.k.J);
3. pomoc militarna państwu, które podejmuje działania zbrojne przeciwko Japonii (art. 82 k.k.J);

¹⁰ J. Izydorczyk, *Japoński kodeks postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 105–120.

¹¹ T. Snarski, *Mądrość chińskich aforyzmów. Kilka uwag o filozofii prawa karnego pomiędzy chińskimi a europejskimi rudymentami*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2021, nr 4(29), s. 58–74.

¹² Overview of the Death Penalty in Japan – CrimeInfo’s Reports Submitted to the United Nations, https://www.crimeinfo.jp/death_penalty_en/ (dostęp: 5.01.2026).

¹³ Jeśli nie wskazano inaczej, tłum. własne.

4. podpalenie infrastruktury (budynku, pociągu, tramwaju, statku, kopalni), w której przebywa człowiek, lub takiej, która służy jako miejsce zamieszkania (art. 108 k.k.);
5. spowodowanie zniszczeń poprzez detonacje materiałów wybuchowych (art. 117 k.k.);
6. spowodowanie powodzi, na skutek której dochodzi do uszkodzenia infrastruktury (budynku, pociągu, tramwaju, kopalni), w której przebywa człowiek, lub takiej, która służy jako miejsce zamieszkania (art. 119 k.k.);
7. spowodowanie śmierci wskutek doprowadzenia do wykolejenia pociągu albo tramwaju lub zatopienia statku (art. 126 k.k.);
8. doprowadzanie do wykolejenia pociągu albo tramwaju lub zatopienia statku wskutek zniszczenia infrastruktury (torów, sygnalizacji, latarni morskiej, boi) (art. 125–127 k.k.);
9. spowodowanie śmierci wskutek zatrucia wody przeznaczonej do publicznego zaopatrzenia (art. 146 k.k.);
10. zabójstwo (art. 199 k.k.);
11. spowodowanie śmierci w trakcie rozboju (art. 240 k.k.);
12. gwałt w trakcie rozboju ze skutkiem śmiertelnym (art. 241 k.k.);
13. użycie materiałów wybuchowych w celu zakłócenia porządku publicznego, szkody na osobie lub mieniu (art. 1 ustawy o kontroli materiałów wybuchowych);
14. zabójstwo w ramach pojedynku (art. 3 ustawy o pojedynkach);
15. spowodowanie śmierci w wyniku uprowadzenia statku lotniczego (art. 1–2 ustawy o uprowadzaniu statków powietrznych oraz innych podobnych czynach);
16. spowodowanie śmierci w wyniku doprowadzenia do katastrofy lotniczej (art. 2 ustawy o stwarzaniu zagrożenia w ruchu lotniczym);
17. zabójstwo zakładnika (art. 4 ustawy o przestępczości polegającej na wymuszeniu z użyciem zakładników);
18. zabójstwo w ramach działalności zorganizowanej grupy przestępczej (art. 3 ustawy o przeciwdziałaniu przestępczości zorganizowanej);
19. spowodowanie śmierci w ramach aktu piractwa (art. 4 ustawy o przeciwdziałaniu aktom piractwa).

Osoba skazana na karę śmierci do czasu wykonania wyroku przebywa w zakładzie karnym. Osadzeni oczekujący na egzekucję umieszczani są w celach jednoosobowych, w których co do zasady spędzają całą dobę (art. 36 ustawy o zakładach karnych oraz postępowaniu wobec osadzonych i tymczasowo aresztowanych) (dalej: u.z.k.p.o.). Powinni być oni traktowani w sposób nienaruszający ich spokoju. Służby penalne, w celu zapewnienia im warunków sprzyjających utrzymaniu spokoju ducha, powinny zapewnić im różnego rodzaju konsultacje oraz wykłady (art. 32 u.z.k.p.o.). O planowanym wykonaniu kary skazany zostaje poinformowany

na dzień przed egzekucją, co według władz Japonii ma zapobiec wcześniejszemu cierpieniu jego oraz jego bliskich¹⁴. Egzekucja odbywa się poprzez powieszenie skazanego (art. 11 k.k.J). Sama kara jako jedyna w japońskim systemie prawnym się nie przedawnia (art. 31 k.k.J). Kara śmierci w Japonii może zostać wykonana na osobie, która ukończyła 18. rok życia¹⁵.

Japońska kultura prawna charakteryzuje się tym, że sędziowie dysponują dużą swobodą w wymierzaniu kary¹⁶, mimo to Sąd Najwyższy dokonał wykładni przepisów prawa, która nakłada pewien standard orzekania kary głównej. Według niej ten rodzaj sankcji może zostać orzeczony tylko w sytuacji bardzo poważnej odpowiedzialności sprawcy oraz gdy jej wymierzenie zachowuje równowagę między sprawstwem a karą, biorąc pod uwagę naturę, motyw, rodzaj przestępstwa, konsekwencje społeczne oraz wiek, poprzednią karalność i zachowanie się oskarżonego po popełnieniu przestępstwa¹⁷.

Egzekucję zarządza minister sprawiedliwości Japonii, który powinien to zrobić w ciągu 6 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia zasądzającego karę. Zarządzenie ministra powinno zostać wykonane w ciągu 5 dni od jego wydania (art. 475–476 kodeksu postępowania karnego) (dalej: k.p.k.J). Kary śmierci nie wykonuje się jednak w przypadku osób niepełnosprawnych oraz kobiet w ciąży. W sytuacji skazania na karę śmierci ciężarnej kobiety egzekucji dokonuje się po narodzinach dziecka, a w przypadku osoby niepełnosprawnej – po powrocie do stanu pełnosprawności (art. 479 k.p.k.J).

Spółeczeństwo zdaje się postrzegać uprawnienie japońskiego ministra sprawiedliwości do wydawania zarządzeń o wykonaniu kary śmierci jako wyjątkowo istotną i odpowiedzialną prerogatywę tego urzędu. Wskazuje na to sytuacja z listopada 2022 r., kiedy ówczesny minister sprawiedliwości Yasuhiro Hanashi rzekł się swojego urzędu pod wpływem ostrej krytyki jego wypowiedzi, w której stwierdził, że „pełni funkcję o małym rozgłosie społecznym, która w południowych serwisach informacyjnych pojawia się wyłącznie wtedy, kiedy wydaje zarządzenia o wykonaniu kary śmierci”¹⁸. Wypowiedź ta odbiła się szerokim echem w japońskiej przestrzeni publicznej, a brak odpowiedniej powagi dla instytucji kary śmierci zarzucali mu

¹⁴ Comments by the Government of Japan on the Concluding Observations of the Human Rights Committee (CCPR/C/JPN/CO/6), <https://www.mofa.go.jp/files/000101438.pdf> (dostęp: 22.02.2026).

¹⁵ J. Izydorczyk, *Kara śmierci w Japonii* [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Blachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga *et al.*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 850–854.

¹⁶ J. Izydorczyk, *Japoński kodeks karny*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 5, s. 131–142.

¹⁷ U. Muszalska, *Kara śmierci w Japonii – historia, podstawy prawne i procedura egzekucyjna*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2013, t. 7, s. 175–186.

¹⁸ *Justice minister reprimanded for remark about death penalty*, „The Asahi Shimbun”, 10.11.2022.

nawet inni politycy partii rządzącej¹⁹. Minister Y. Hanashi niedługo potem publicznie przeprosił i wycofał się ze swoich słów. Jednocześnie złożył rządzącemu premierowi rezygnację ze swojego stanowiska²⁰.

Co interesujące, przewidziany prawem 6-miesięczny termin wykonania kary śmierci od chwili uprawomocnienia się wyroku okazuje się fikcyjny. Częstotliwość wykonywania kary śmierci zależna jest bowiem od tego, kto pełni funkcję ministra sprawiedliwości. W konsekwencji średni czas oczekiwania w celi śmierci w 2007 r. wynosił siedem i pół roku od uprawomocnienia się wyroku²¹. Z tego powodu w debacie publicznej pojawiają się opinie, aby takie uprawnienia ministra sprawiedliwości przenieść na inny powołany do tego organ, co spowodowałoby, według zwolenników tego pomysłu, mniejszą podatność wydawanych decyzji na wpływy polityczne. Za takim rozwiązaniem opowiadał Kuniuo Hatoyama, były minister sprawiedliwości Japonii²².

Jak wspomniano wcześniej, doświadczenia wojenne miały duży wpływ na losy kary śmierci w Europie. W wielu państwach doszło do jej zniesienia niemal natychmiast po upadku reżimów totalitarnych (Niemcy, Włochy, Hiszpania, Portugalia). W innych krajach Europy Zachodniej było to związane z rządami partii lewicowo-liberalnych. Jak wskazuje się w literaturze, abolicja w Japonii po drugiej wojnie światowej okazała się niemożliwa między innymi ze względu na zamiar Amerykanów rozliczenia japońskich faszystów z zbrodni popełnionych w trakcie wojny²³. Na dalsze utrzymanie polityki retencjonistycznej wpływ miała hegemonia Partii Liberalno-Demokratycznej (PLD), która od 1955 r. sprawowała rządy niemal nieprzerwanie, tracąc mandat na osiem miesięcy między 1993 a 1994 rokiem i w latach 2009–2012.

PLD prezentuje jednoznaczne, niezmiennie stanowisko w kwestii kary śmierci. W wypowiedziach przedstawicieli tej formacji politycznej bardzo często poruszany jest retributywny wymiar kary śmierci. Podkreślają oni, że poczucie społecznej sprawiedliwości wymaga czasami sięgania po najwyższy wymiar kary. Jako przykład może służyć tutaj wypowiedź byłej minister sprawiedliwości, Yōko Kamikawy (pełniącej urząd w latach 2014–2015, 2017–2018 i 2020–2021), dotycząca szeroko komentowanej egzekucji przywódcy sekty religijnej Najwyższa Prawda (Aum Shinrikyō).

Przywódca sekty, Shōkō Asahara, wraz z jej członkami przeprowadził atak w metrze tokijskim za pomocą sarinu – silnego, toksycznego związku chemicznego. Zamachowcy w ten sposób doprowadzili do śmierci 13 osób. Poza wypadkami

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ E. Lies, K. Komiyama, *Japan's justice minister resigns after death penalty quip*, „Reuters”, 11.11.2022.

²¹ M.H. Fox, „*Why I Support Execution*”: *An Interview with Justice Minister Hatoyama Kuniuo*, „Asia-Pacific Journal” 2007, vol. 5, issue 12.

²² *Ibidem*.

²³ D.T. Johnson, *What Does Japan Retain Capital Punishment?* [w:] *idem, The Culture of Capital Punishment in Japan*, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 6–8.

śmiertelnymi poszkodowanych zostało co najmniej 5800 osób²⁴. Minister sprawiedliwości podczas konferencji prasowej, na której ogłosiła wykonanie kary na członkach Najwyższej Prawdy, podkreślała to, jak wielkie cierpienie, strach oraz rozpacz przyniosły działania sekty ofiarom oraz ich najbliższym, a także wpływ, jaki zdarzenia te wywarły na całe społeczeństwo. Jak argumentowała, „Te zbrodnie (...) pogrążyły w śmiertelnym strachu ludzi nie tylko w Japonii, lecz także w innych krajach, i wstrząsnęły społeczeństwem u samych podstaw”²⁵. W jej ocenie czyny członków sekty miały charakter niewybaczalny i wymagały najsurowszej reakcji karnej: „Wierzę, że wymierzenie kary śmierci jest nieuniknione w przypadku poważnych, szczególnie odrażających przestępstw”²⁶.

Wątki retrybucyjne odnaleźć można również w wypowiedziach Seiji Kihary, byłego Zastępcy Głównego Sekretarza Gabinetu Japonii (pełnił tę funkcję w latach 2021–2023). W wywiadach udzielonych prasie po tym, jak w 2021 r. wykonano kilka egzekucji, bronił on kary śmierci. Stwierdził wręcz, że „kwestia tego, czy utrzyma się karę śmierci, czy nie, jest bardzo ważna dla japońskiego systemu sprawiedliwości”, a ponieważ „okropne zbrodnie wciąż mają miejsca – jedno po drugim”, wykonywanie wyroków śmierci wobec osób, których wina jest skrajnie poważna, pozostaje – jego zdaniem - uzasadnione²⁷.

Utrzymanie kary śmierci było umotywowane wyjątkowo silną pozycją życia ludzkiego jako znaczącej wartości w kulturze Japonii, co wydawać się może paradoksalne. Wcześniej wspomniany K. Hatoyama w wywiadzie udzielonym dla tygodnika „Weekly Asahi” w grudniu 2007 r. zauważył, że dostrzeżenie powiązania między uznaniem wartości życia i utrzymaniem kary śmierci w systemie prawnym jest uzależnione od zrozumienia japońskiej kultury. W przeciwieństwie do kultury europejskiej nie jest ona oparta na sile i konfliktach, przez co przywiązanie do życia jest silniejsze. W konsekwencji odebranie czyjegoś życia musi, według niego, skutkować najwyższym wymiarem kary, zarówno z szacunku dla rodziny ofiary, jak i ze względów prewencyjnych²⁸.

Poza wątkiem retrybucyjnym w narracji japońskich urzędników państwowych pojawia się również argumentacja dotycząca prewencji ogólnej. Yōko Kamikawa po egzekucji S. Asahary akcentowała, że podobne zbrodnie nie powinny mieć nigdy więcej miejsca²⁹. Wydaje się, że kara śmierci była przedstawiana w tej narracji jako środek do osiągnięcia tego celu. Wypowiedzi w podobnym tonie wybrzmiały

²⁴ E. Lies, K. Takenaka, *Japan executes leader, six followers of sarin attack doomsday cult*, „Reuters”, 6.07.2018.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Japan executes cult leader, followers behind deadly Tokyo subway attack*, „Daily Sabah”, 6.07.2018.

²⁷ J. McCurry, *Japan hangs three men on death row in first execution since 2019 – reports*, „The Guardian”, 21.12.2021.

²⁸ M.H. Fox, „*Why I Support Execution*”...

²⁹ *Japan executes cult leader, followers behind deadly...*

podczas wykonania wyroku śmierci na Tomohiro Katō, który w 2008 r. dokonał masakry na ulicach Akihabry, dzielnicy handlowej w Tokio. Mężczyzna zabił grupę osób, wjeżdżając w nich ciężarówką, a przechodniów zaatakował nożem. W wyniku całego zajścia siedem osób straciło życie, a dziesięć zostało rannych³⁰. Z zeznań T. Katō wynikało, że jego działanie motywowane było poczuciem odrzucenia, przy czym tożsamość ofiar nie miała dla niego znaczenia. W toku postępowania prosił on o możliwość przeproszenia swoich ofiar oraz ich bliskich. Wyrażał również skrupę w liście do jednego z poszkodowanych. Mimo tych okoliczności, wskazujących na próbę zadośćuczynienia nadszarpniętemu poczuciu sprawiedliwości, Yoshihisa Furukawa, minister sprawiedliwości (pełnił urząd w latach 2021–2022), zarządził wykonanie wyroku śmierci, twierdząc, że „szczególnie brutalne przestępstwa, takie jak masowe zabójstwa czy zabójstwa rozbójnicze, wciąż się powtarzają”³¹.

Argument prewencyjny jest poddawany silnej krytyce. Wydaje się bowiem, że po dziś dzień nie ma konsensusu naukowego co do odstraszałej funkcji kary śmierci. Niektórzy z autorów wskazują na występowanie pozytywnej korelacji pomiędzy stosowaniem kary głównej a spadkiem liczby zabójstw, inni nie dostrzegają podobnej zależności, natomiast jeszcze inni podnoszą, że rzadkie stosowanie kary śmierci uniemożliwia rzetelne badania statystyczne ze względu na brak dostatecznej liczby danych. Co więcej, nawet wśród autorów opowiadających się za istnieniem podobnego wpływu istnieje różnica zdań co do jego siły³².

W literaturze podkreśla się, że dowody empiryczne nie potwierdzają wpływu kary śmierci na liczbę zabójstw ani zabójstw połączonych z rozbojem³³. Co więcej, wykonywanie kary śmierci w Japonii odbywa się w sposób nietransparentny. Choć sytuacja w tym względzie się zmienia, bo do roku 2007 nazwiska skazanych nie były podawane do publicznej wiadomości³⁴, to wciąż podnosi się, że cała procedura jest za mało publiczna. Same egzekucje również przeprowadzane są bez udziału publiczności, w przeciwieństwie do tego, jak odbywa się to w Stanach Zjednoczonych Ameryki czy Chinach, gdzie o osobach skazywanych na karę śmierci emitowano popularny talk-show³⁵. Brak transparentności w wykonywaniu kary śmierci oraz pozostawienie całej procedury poza dostępem opinii publicznej wydaje się stać w sprzeczności z założeniem jej prewencyjnej funkcji.

³⁰ S. Murakami, *Japan carried out death sentence for 2008 Akihabara mass murderer* – NHK, „Reuters”, 26.07.2022.

³¹ *Japan executes man who killed seven people in truck ramming and stabbing*, „The Journal”, 26.07.2022.

³² J. Czabański, *Odstraszający efekt kary śmierci – przegląd najnowszych badań*, https://iusetlex.pl/zalaczniki/jacek_czabanski.pdf (dostęp: 5.05.2026).

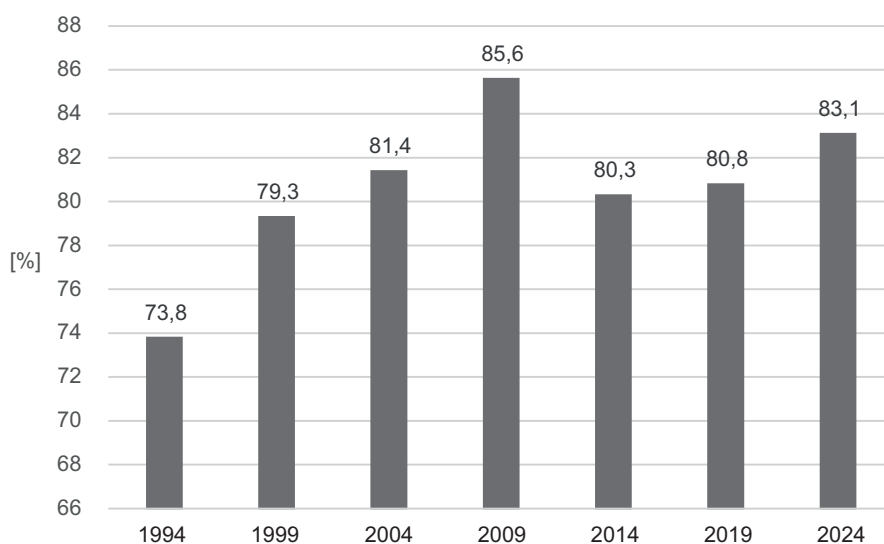
³³ D.T. Johnson, *What Does Japan Retain Capital Punishment*, s. 11–12.

³⁴ U. Muszalska, *Kara śmierci w Japonii...*, s. 175–186.

³⁵ Mowa tutaj o programie *Wywiad przed egzekucją* (临刑会见), który był emitowany w latach 2006–2012. Zyskał on taką popularność, że w 2011 r. nakręcono na jego temat film dokumentalny: *Ostatnia rozmowa przed egzekucją*, 2011, reż. R. Newell.

Japońscy retencjoniści, broniąc kary śmierci, podnoszą również, że jest ona właściwa, ponieważ cieszy się wysokim poparciem społecznym. Według nich wyłączenie jej z katalogu kar byłoby niedemokratyczne. Aby to potwierdzić, japońskie ministerstwo sprawiedliwości prowadzi badania poparcia społecznego dla utrzymania kary śmierci w systemie prawnym. Po raz pierwszy przeprowadziło je w 1956 r. i od tego czasu powtarza je co około pięć lat³⁶. Badania z kolejnych lat wskazują na wzrost poparcia dla kary śmierci w społeczeństwie japońskim od 1994 r., z wyjątkiem badań z roku 2014³⁷ (wykres 1).

Co istotne, kultura japońska charakteryzuje się silnym poczuciem odpowiedzialności za innych członków grupy³⁸. W literaturze wskazuje się, że duże poparcie

Wykres 1. Poparcie Japończyków dla kary śmierci w latach 1994–2024 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na następujących stronach internetowych: Wyniki badania opinii publicznej przeprowadzonego przez Kancelarię Premiera na temat systemu kary śmierci, <https://www.moj.go.jp/content/000053168.pdf?utm> (dostęp: 5.01.2026); Badanie opinii publicznej dotyczące podstawowego systemu prawnego (Badanie z listopada 2014 r.), <https://survey.gov-online.go.jp/h26/h26-houseido/2-2.html?utm> (dostęp: 5.01.2026); Badanie opinii publicznej dotyczące podstawowego systemu prawnego (Badanie z listopada 2019 r.), <https://survey.gov-online.go.jp/r01/r01-houseido/?utm> (dostęp: 5.01.2026); Badanie opinii publicznej dotyczące podstawowego systemu prawnego (Badanie z października 2024 r.), https://survey.gov-online.go.jp/society_law/202502/r06/r06-houseido/ (dostęp: 5.01.2026).

³⁶ B. Holmes, *Secretive Symbolism? The Death Penalty, Executions, and Japan*, „Criminal Law Forum” 2020, vol. 31, s. 579–601.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, s. 30.

w społeczeństwie japońskim dla kary głównej jest w dużym stopniu osadzone na intuicjach moralnych związanych z obowiązkiem odpłaty i zadośćuczynienia. Może to powodować nie tylko powszechną akceptację dla surowych kar, ale również relatywnie małą odporność japońskiego społeczeństwa na zmianę przekonań dotyczących kary śmierci³⁹. Warto tu wspomnieć, że w społeczeństwie japońskim poczucie oburzenia wobec sprawcy czynu zabronionego może być wzmacniane przez specyfikę japońskiego konfucjanizmu, przeplatającego się w tamtejszej kulturze z buddyzmem zen oraz religią shinto. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że to połączenie ukształtowało społeczeństwo o silnym przywiązaniu do porządku społecznego oraz szacunku wobec instytucji władzy⁴⁰. W tym kontekście bardziej zrozumiałe staje się szczególnie silne oburzenie japońskiego społeczeństwa, a co za tym idzie – potrzeba odpłaty, powstająca wskutek naruszenia porządku prawnego. Weryfikacja trafności tej hipotezy wymagałaby jednak pogłębionych analiz, co pozostaje poza ramami niniejszego opracowania.

Argumentacja demokratyczna występowała również w polskim dyskursie dotyczącym kary śmierci. Jak zauważył Leszek Kołakowski, „Tam, gdzie karanie śmiercią zostało zniesione, stało się to z reguły z postanowienia parlamentów wbrew woli większości społeczeństwa. Nie jest to jednak dobry argument za karą główną; podobnie wbrew woli większości zniesiono polowanie na czarownice”⁴¹. Przykład polski pokazuje, że wraz ze zmianą polityki, z retencjonistycznej na abolicjonistyczną, zmienia się również opinia społeczna na temat samej kary. Kiedy w 1997 r. wprowadzono nowy kodeks karny, 74% polskiego społeczeństwa deklarowało się jako zwolennicy kary śmierci⁴², obecnie poziom poparcia wynosi 38,7%⁴³.

W japońskiej historii najnowszej punktem, który mógł się okazać zwrotny dla polityki penalnej, było sprawowanie rządów przez Partię Demokratyczną Japonii (DPJ), która dzierżyła władzę w latach 2009–2012. Jest ona partią o profilu lewicowo-liberalnym. Doświadczenia historyczne innych krajów wskazują, że partie o bardziej liberalnym profilu są częściej skore do zmian w kierunku ograniczenia

³⁹ D.T. Johnson, *The Death Penalty and Democracy* [w:] *idem, The Culture of Capital Punishment...*, s. 104–108.

⁴⁰ V. Manurung, I.K. Nasution, A. Arifin *et al.*, *Production of Culture in the Vernacular Communities: Confucian Beliefs and the Culture of Shame in Japan*, „ISVS e-jurnal” 2024, vol. 11, issue 8, s. 125–137.

⁴¹ L. Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach: trzy serie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009, s. 191.

⁴² Centrum Badań Opinii Społecznej, *Opinie o karze śmierci. Komunikat z badań*, Warszawa 2007, s. 3, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_051_07.PDF (dostęp: 5.01.2026).

⁴³ *Sondaż: Zwolennicy PiS w sprawie kary śmierci...*

lub zniesienia stosowania kary śmierci⁴⁴. Na podobny kierunek zmian wskazywały wypowiedzi polityków DPJ dotyczące ich poglądów na karę śmierci⁴⁵.

Pierwszym ministrem sprawiedliwości pod rządami tej partii była Chiba Keiko. Mimo swoich przekonań dotyczących praw człowieka i świętości życia, jako jeden z trzech spośród ośmiu ministrów sprawiedliwości z ramienia DPJ, zatwierdziła wykonanie wyroku śmierci⁴⁶. Jako powód takiej decyzji podawała chęć wzbudzenia w społeczeństwie japońskim debaty na temat retencjonizmu⁴⁷. Minister Ch. Keiko była również znana z tego, że pozwoliła kilku dziennikom zobaczyć salę egzekucyjną oraz pomieszczenie, w którym znajdowały się przyciski otwierające zapadnie⁴⁸. Jej następcą oraz przedstawicielem tej samej partii, Heido Hiraoka, mimo nacisków społecznych nie przeprowadził żadnej egzekucji w trakcie pełnienia urzędu, twierdząc, że społeczeństwo japońskie musi jeszcze raz rozważyć zasadność kary śmierci⁴⁹.

Retencjonistyczna polityka Japonii podlega ciągłej krytyce. Japońska Federacja Izb Adwokackich również sprzeciwia się polityce rządu, który wezwał do zniesienia kary śmierci do 2020 r. – jak można zauważyć, bezskutecznie⁵⁰. O zaprzestanie stosowania oraz wykonywania kary śmierci do władz Japonii apelują organizacje chroniące prawa człowieka, inne państwa oraz Unia Europejska⁵¹.

Rząd Japonii podtrzymuje jednak, że kwestia utrzymania bądź zniesienia kary śmierci powinna być rozpatrywana niezależnie przez każde państwo, ponieważ jest to zagadnienie stojące u podstaw jego systemu sprawiedliwości⁵². Pomimo wyraźnych abolicjonistycznych tendencji obserwowanych na całym świecie, retencjonistyczna narracja polityków PLD jest niezmienna. Co więcej, wydaje się wręcz, że jest ona coraz mocniej ugruntowywana wskutek coraz wyższego poparcia dla kary śmierci, wyrażonego w sondażach przeprowadzanych przez ministerstwo sprawiedliwości. Mimo silnych nadziei środowisk abolicjonistycznych w związku z brakiem zarządzeń o wykonaniu kary śmierci od 2022 r., w czerwcu 2025 r. doszło do egzekucji – pierwszej od trzech lat⁵³.

Przeprowadzana analiza wskazuje na pewne cechy charakterystyczne dla japońskiej polityki penalnej. Katalog przestępstw zagrożonych karą śmierci ogranicza się

⁴⁴ D.T. Johnson, *Retention and Reform in Japan Capital Punishment*, „University of Michigan Journal of Law Reform” 2016, vol. 49, s. 853–889.

⁴⁵ D.T. Johnson, *The Death Penalty and Democracy*, s. 102.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 103.

⁴⁸ U. Muszalska, *Kara śmierci w Japonii...*, s. 175–186.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ B. Thomas, *Rights group renews criticism of death penalty in Japan*, „The Japan Times”, 11.04.2017.

⁵¹ Y. Nikaido, *EU urges Japan to suspend death penalty after execution*, „The Asahi Shimbun”, 2.07.2025.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ K. Komiya, *Japan hangs „twitter killer” in first execution since 2022*, „Reuters”, 27.06.2025.

do najcięższych przestępstw przeciwko porządkowi konstytucyjnemu, suwerenności państwa oraz ludzkiemu życiu. W narracji japońskich rządzących stanowi on zbiór najbardziej „ohydnych przestępstw”⁵⁴. Osoby oczekujące na zarządzenie kary śmierci potrafią spędzić samotnie wiele lat w celi śmierci. O zarządzeniu przeprowadzenia egzekucji zostają powiadomione na dzień przed powieszeniem. Według władz takie rozwiązanie ma na celu dbanie o spokój ducha skazanego, jednak bywa ono przedmiotem zarzutów o naruszenie praw człowieka⁵⁵.

Wydaje się, że utrzymanie kary śmierci w Japonii nie jest rezultatem jednego dominującego czynnika, lecz efektem splotu uwarunkowań społecznych, politycznych i kulturowych, które się wzajemnie wzmacniają. Uwarunkowania polityczne związane są z wieloletnimi rządami Partii Liberalno-Demokratycznej, która ma konserwatywny profil ideowy, oraz brakiem woli politycznej wobec abolicji wśród liberalno-lewicowej opozycji, sprawującej rządu w latach 2009–2012.

Motywacje dotyczące potrzeby zadośćuczynienia za popełnione zbrodnie są akcentowane przez czołowych polityków związanych z wymiarem sprawiedliwości. W swoich wypowiedziach często podkreślają konieczność odpłaty za najcięższe przestępstwa oraz powołują się na cierpienie najbliższych ofiar. Po analizie japońskiego dyskursu dotyczącego kary śmierci można wysnuć wniosek, że samo odwoływanie się przez abolicjonistów do retributywnej argumentacji nie stanowi czegoś wyjątkowego dla japońskiej debaty o karze śmierci, co więcej, w kraju tym jest ona silnie wzmocniona przez czynniki społeczno-kulturowe. Argument retributywny należy do głównych argumentów retencjonistów w japońskiej debacie o karze śmierci, natomiast argumenty odwołujące się do prewencji oraz opinii społecznej mają względem nich charakter subsydiarny.

Konstatacja ta ma doniosłe znaczenie dla myślenia o przyszłości kary śmierci – zarówno w kontekście japońskim, jak i uniwersalnym. Wynika z niej bowiem, że o kształcie polityki penalnej, w pewnym zakresie, decydują kultura prawna oraz społeczne motywacje moralne. W rezultacie wydaje się mało prawdopodobne, aby kara główna zniknęła z katalogu kar bez uprzedniej zmiany myślenia u japońskich rządzących o funkcjach i celach kary.

Źródła prawa

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202/393 z 7.06.2016).

Kodeks karny z dnia 24 kwietnia 1907 r. [刑法], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581> (dostęp: 5.01.2026).

Kodeks postępowania karnego [刑事訴訟法], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3740> (dostęp: 5.01.2026).

⁵⁴ Comments by the Government of Japan...

⁵⁵ *Ibidem*.

- Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz. U. z 2001 r. Nr 23, poz. 266)
- Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz. U. z 2014 r., poz. 1155).
- Ustawa o kontroli materiałów wybuchowych [明治十七年太政官布告第三十二号 (爆発物取締罰則)], <https://laws.e-gov.go.jp/law/117DF1000000032> (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o pojedynkach [明治二十二年法律第三十四号 (決闘罪二関スル件)], <https://laws.e-gov.go.jp/law/122AC0000000034> (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o przeciwdziałaniu aktom piractwa [海賊行為の処罰及び海賊行為への対処に関する法律], https://laws.e-gov.go.jp/law/421AC0000000055/20150801_0000000000000000 (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o przeciwdziałaniu przestępczości zorganizowanej [組織犯罪の処罰および犯罪収益の管理に関する法律], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3587/en> (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o przestępczości polegającej na wymuszeniu z użyciem zakładników [人質による強要行為等の処罰に関する法律], <https://laws.e-gov.go.jp/law/353AC0000000048> (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o uprowadzaniu statków powietrznych oraz innych podobnych czynach [航空機の強取等の処罰に関する法律], <https://laws.e-gov.go.jp/law/345AC0000000068> (dostęp: 5.01.2026).
- Ustawa o zakładach karnych oraz postępowaniu wobec osadzonych i tymczasowo aresztowanych [刑事収容施設及び被収容者等の処遇に関する法律], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/2796/en> (dostęp: 22.02.2026).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2025 r., poz. 383 ze zm.).

Literatura

- Amnesty International Global Report, Death sentences and executions 2024, Amnesty International Ltd, London 2024.
- Błachnio-Parzych A., Jakubowska-Hara J., Kosonoga J., Kuczyńska H. (red.), *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Centrum Badań Opinii Społecznej, *Opinie o karze śmierci. Komunikat z badań*, Warszawa 2007, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_051_07.PDF (dostęp: 5.01.2026).
- Comments by the Government of Japan on the Concluding Observations of the Human Rights Committee (CCPR/C/JPN/CO/6), <https://www.mofa.go.jp/files/000101438.pdf> (dostęp: 22.02.2026).
- Czabański J., *Odstraszający efekt kary śmierci – przegląd najnowszych badań*, https://iusetlex.pl/zalaczniki/jacek_czabanski.pdf (dostęp: 5.05.2026).
- Fox M.H., „Why I Support Execution”: An Interview with Justice Minister Hatoyama Kunio, „Asia-Pacific Journal” 2007, vol. 5, issue 12.
- Hands off Cain, <https://www.handsoffcain.info> (dostęp: 3.01.2026).

- Holmes B., *Secretive Symbolism? The Death Penalty, Executions, and Japan*, „Criminal Law Forum” 2020, vol. 31, s. 579–601.
- Institut Wymiaru Sprawiedliwości, *Czy Polacy czują się bezpiecznie? (raport)*, 9.12.2024.
- Izydorczyk J., *Japoński kodeks karny*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 5, s. 131–142.
- Izydorczyk J., *Japoński kodeks postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 105–120.
- Izydorczyk J., *Kara śmierci w Japonii* [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skubińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 850–854.
- Japan executes cult leader, followers behind deadly Tokyo subway attack*, „Daily Sabah”, 6.07.2018.
- Japan executes man who killed seven people in truck ramming and stabbing*, „The Journal”, 26.07.2022.
- Johnson D.T., *The Culture of Capital Punishment in Japan*, Palgrave Macmillan, Cham 2020.
- Johnson D.T., *The Death Penalty and Democracy* [w:] *idem, The Culture of Capital Punishment in Japan*, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 101–120.
- Johnson D.T., *Retention and Reform in Japan Capital Punishment*, „University of Michigan Journal of Law Reform” 2016, vol. 49, s. 853–889.
- Johnson D.T., *What Does Japan Retain Capital Punishment?* [w:] *idem, The Culture of Capital Punishment in Japan*, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 1–18.
- Justice minister reprimanded for remark about death penalty*, „The Asahi Shimbun”, 10.11.2022.
- Kolakowski L., *Mini wykłady o maxi sprawach: trzy serie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.
- Komiya K., *Japan hangs „twitter killer” in first execution since 2022*, „Reuters”, 27.06.2025.
- Lies E., Komiya K., *Japan’s justice minister resigns after death penalty quip*, „Reuters”, 11.11.2022.
- Lies E., Takenaka K., *Japan executes leader, six followers, of sarin attack doomsday cult*, „Reuters”, 6.07.2018.
- Manurung V., Nasution I.K., Arifin A., Ardian M., *Production of Culture in the Vernacular Communities: Confucian Beliefs and the Culture of Shame in Japan*, „ISVS e-jurnal” 2024, vol. 11, issue 8, s. 125–137.
- McCurry J., *Japan hangs three men on death row in first execution since 2019 – reports*, „The Guardian”, 21.12.2021.
- Murakami S., *Japan carried out death sentence for 2008 Akibabara mass murderer – NHK*, „Reuters”, 26.07.2022.
- Muszalska U., *Kara śmierci w Japonii – historia, podstawy prawne i procedura egzekucyjna*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2013, t. 7, s. 175–186.
- Nikaido Y., *EU urges Japan to suspend death penalty after execution*, „The Asahi Shimbun”, 2.07.2025.
- Overview of the Death Penalty in Japan – CrimeInfo’s Reports Submitted to the United Nations, https://www.crimeinfo.jp/death_penalty_en/ (dostęp: 5.01.2026).
- Snarski T., *Kościół katolicki wobec kary śmierci. Między prawem a filozofią i teologią*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2021.
- Snarski T., *Mądrość chińskich aforyzmów. Kilka uwag o filozofii prawa karnego pomiędzy chińskimi a europejskimi rudymentami*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2021, nr 4(29), s. 58–74.
- Sobczak K., *Polski premier chce przywrócić karę śmierci, ale nie może*, „Prawo.pl”, 3.01.2023.
- Sondaż: Zwolennicy PiS w sprawie kary śmierci myślą tak ja premier*, „Rzeczpospolita”, 17.01.2023.
- Thomas B., *Rights group renews criticism of death penalty in Japan*, „The Japan Times”, 11.04.2017.
- Zrywa P., *„Za naszą podatki będzie żył, pod mur go!”. Coraz więcej Polaków popiera karę śmierci*, „Onet Kobieta”, 25.01.2024.

SUMMARY

THE CURRENT DEBATE ON THE DEATH PENALTY IN JAPAN: ARGUMENTS IN FAVOR OF A RETENTIONIST POLICY

This article examines Japanese legislation and official discourse concerning the death penalty. It analyses both substantive and procedural regulations, as well as statements by key political figures associated with the justice system, particularly former ministers of justice. The study seeks to explain why Japan, widely regarded as a liberal democratic state, continues to retain capital punishment. The findings suggest that the persistence of the death penalty is supported by a combination of social, political, and cultural factors, with a pronounced emphasis on retributive justifications reinforced by preventive and democratic arguments.

e-ISSN 2353-8724